

JACANJE ODREDA

FORMIRANJE ODREDA

U noći 26. avgusta na sastanku s Muratom, Todorom Panićem, Josipom Jovanovićem i Simom Lukićem, pretresli smo situaciju i zaključili šta dalje da se radi. Bilo je jasno da selima oko Trebave ne možemo mnogo pomoći, ali da stanje u ozrenskom kraju možemo srediti ako odmah krenemo na posao. Utvrdili smo, takođe, da je situacija za nas najpovoljnija na gračaničkom sektoru, osim u Petrovom Selu, koje je, izgleda, zahvatila veća panika. Kao prvo, riješili smo da organizaciono učvrstimo i povežemo naše ljude, formirajući čvršće vojne jedinice s jedinstvenom komandom. Da bismo u tome što bolje uspjeli, sporazumjeli smo se da za nekoliko dana izbjegavamo akcije protiv neprijatelja, a da mu dajemo otpor jedino u slučaju ako pokuša da sa pruge prođe u sela. Smatrali smo da on to neće tih dana ni pokušati, jer će nastojati da što prije popravi prugu i uspostavi saobraćaj.

Sporazumjeli smo se, zatim, da na gračaničkom sektoru ostavimo Tadora Panića i Josipa Jovanovića, a Simu da pošaljemo u njegov kraj, na sektor Suho Polje — Lipac — Pridjel, da tamo pomogne pri sređivanju stanja. Murat i ja morali smo odmah krenuti od jedinice do jedinice da, organizujući borce i postavljajući im komandu, utvrdimo tačno stanje u pogledu ljudstva i oružja. Takođe smo Murat i ja imali da formiramo štab na Brezicima, kao najpodesnijem mjestu za rukovođenje,

te da prilikom obilaska pripremimo jedno šire savjetovanje novopostavljenih rukovodilaca i ljudi koje smo poznavali kao pouzdane i koji su se istakli prilikom prvih borbi. Sve je to trebalo svršiti u najkraćem roku. Vokića sa Husinjanima uputili smo prema Kakmužu i Petrovom Selu da pomognu na sređivanju stanja među tamošnjim borcima.

Pošao sam s Muratom na Brezike. Tu smo, u kući Bože Spasojevića, imali neku vrstu kurirskog punkta, kojim je rukovodio Luka Lazarević. On nas je obavijestio šta se u selu zbilo posljednjih dana. Njemu su stizali kuriri i on ih je upućivao kako je znao.

Dvadeset petog avgusta dotjerali su mu onih devet tuzlanskih ustaša, među kojima i braću Pipale, te ih Luka zatvori u školski podrum. Dan-dva poslije toga stigloše u selo i dva mladića koji su tražili mene. Pričali su da su učestvovali u borbama oko Doboja i da su poslije povlačenja pošli da me traže. Uza se su imali pištolje i bombe. Po njihovom govoru Luka je odmah poznao da su Muslimani i, pošto im nije vjerovao, zatvorio ih je u podrum kuće Bože Spasojevića. Toga dana doprla je do njega panika koju su prionjele neke izbjeglice, te on na brzinu naredi da se strijeljaju one ustaše, među kojima i braća Pipali.

Luka se kolebao da li da to učini i sa onom dvojicom mladića. Srećom, riješio je da prvo provjeri njihove navode, i uto smo i mi stigli. Dovedi su ih pred nas. Bila su to dva brata Bešlagića, omladinci iz Doboja. Oni su održavali vezu sa dobojskom partijskom jedinicom. Ni Murat ni ja nismo ih poznavali. Oni su se pozivali na Josipa Jovanovića i tvrdili da ih on vrlo dobro zna. Riješili smo da ih zadržimo u zatvoru dok ne provjerimo stvar. Kad se kasnije utvrdilo da su njihovi navodi tačni, pustili smo ih iz zatvora i uputili Josipu Jovanoviću i Simi Lukiću da s njima rade. Jedan se zvao Adii, a drugi Refik. Ubrzo su postali hrabri borci.

Tuzlanske ustaše su pokušale da saznaju šta je s Pipalima i raspitivali se za njih. Preko sekretara opštine Petrovo Selo, nekog propalice, šumara Kosmača, uputili su pismo koje je glasilo:

Gradani grada Tuzle potražuju tri civila, to jest Zvonko Pipai kao i brat mu Tomo Pipai kao i njihov šofer. Imenovani su zarobljeni u avtomobilu 4 km pred Dobojem na glavnoj državnoj cesti a sa njima i šest Ustaša. Sprovedeni su preko sela Osiječane i mi po svemu sudeći smatramo, da nisu ubijeni nego zadržani kod vas kao taoči, te vam ovim putem dajemo prilike da se izjasnite potpuno jasno kako u pogledu dotičnih devetero zarobljenih tako isto za uopšte smirenje.

Smatrajući ovo za častan pregovor, želimo da se nam pošalje odgovor ujedno poštivajući međunarodne odredbe to molimo da se s našim dostavljačem ovoga pregovora najfinije postupa.

GRAĐANI GRADA TUZLE²⁷

Tih dana su nam uputili trgovca Peru Jokanovića i kazandžiju Čedu Popovića, nudeći nam preko njih zamjenu zarobljenika i tražeći da pustimo Pipale. Naravno da su se obojica vratili neobavljena posla.

U kući Bože Spasojevića organizovali smo štab sa stalnom kurirskom službom. Komandant je bio Todor Vujasinović, politički komesar Pašaga Mandžić Murat, a zamjenik komandanta Todor Panić. Bolnicu smo smjestili u zgradi osnovne škole, koja je ležala u šumi kraj potoka. Za njenog rukovodioca postavili smo Dušanku Vajić, učiteljicu iz Trbuka, inače člana Partije. Njenog muža, Miću Vajića, učitelja i rezervnog oficira, postavili smo u štabu za sekretara — pisara.

Napisali smo letak narodu Ozrena i Muslimanima i Hrvatima okolnih sela i mjesta. U njemu smo izložili pobude naše borbe i njenu liniju — u smislu letaka koje je tih dana izdavala naša Komunistička partija. Umnožili smo ga i dali da se rasturi. Kad smo posvršavali sve te poslove, a to je trajalo oko dan i noć, krenuli smo da obidemo sela isturena prema neprijatelju, u kojima su se nalazile naše jedinice.

Najprije smo obišli maglajski sektor. Na tom sektoru formirali smo četu i za njenog komandira postavili Božu Spasojevića, bivšeg šumara iz Brezika, čovjeka koji je

²⁷ Dokumentat se nalazi u Muzeju narodne revolucije u Tuzli.

u prvom svjetskom ratu bio zarobljen u Rusiji, a zatim se kao dobrovoljac-narednik borio na solunskom frontu. Za političkog komesara ove čete postavili smo Fikreta Dedića. Četa je imala tri voda. Prvi je trebalo da djeluje južno od Maglaja, na terenu sela Bakotića, Smrdina i Bočinja, do Karačića, drugi na sektoru D. Rakovca, Brusnice i Rječice, a treći na sektoru D. Paklenice i Osojnice. Vodnik prvog voda bio je u prvo vrijeme Savo Momirović, vodnik drugog — Žarko Šarčević, a trećeg — u prvo vrijeme Simo Malinović. Zadatak ove čete bio je da djeluje na teritoriji duž rijeke Bosne, od Karačića do Osojnice. Štab čete smjestili smo u školi u D. Rakovcu (zaselak Pilipovo). Za zamjenika Bože Spasojevića postavili smo Žarka Šarčevića.

Posao smo dosta brzo i lako svršili, jer su Fikret Dedić, Pero Dokić, Božo Spasojević, Savo Momirović, zajedno sa ona dva-tri partijca i nekim otresitijim ljudima, uspjeli da organizovano izvrše evakuaciju i povlačenje iz Maglaja i još prije našeg dolaska suzbiju začetke panike koju su pokušale da podgrijevaju neke seljačke gazde, a naročito neki Stanko Pijunović iz Bukovice. Taj Pijunović počeo je da širi glas da su komunisti, a naročito Pero Dokić i Fikret Dedić, jedan Musliman a drugi Hrvat, bili namjerno poslani od ustaša da zavedu srpski narod i pomognu pri njegovom uništavanju. Za paniku na ovom sektoru bilo je i inače razloga, jer je već drugog dana po evakuaciji stigao iz Sarajeva u Maglaj veći broj ustaša s Francetićem na čelu, koji su počeli zvjerski teror nad narodom. Huškače smo brzo učutkali.

Uz naše borbe evakuisalo se nekoliko ljudi iz Maglaja, među kojima i drugarica Zora Pijunović sa svojim mlađim bratom Danilom, đakom učiteljske škole. On je odmah pošao u jedinicu, a Zoru smo poslali Dušanki Vajić na Brezike da joj pomaže u bolnici. Osim njih izašao je i poznati maglajski bukač i nazovi-komunist Kasim Drnda. Njemu se, izgleda, u prvi čas učinilo da mu se upravo sad pružila prilika da u mutnom lovi. Međutim, kad je vidio onu prvu paniku, a zatim teror koji su počele da provode Francetićeve ustaše, paleći i ubijajući dolinom rijeke Bosne, od Zavidovića do Ma-

glaja, on se uplašio i, preko nekog seoskog muktara iz Strajišta, brzo se povezao sa ustaškim vlastima, iskoristio prvu zgodnu priliku i pobjegao u Maglaj. Što se on vratio u Maglaj — nikome ne bi ni na um palo da požali. Međutim, da bi se dodvorio ustašama on je, iskoristivši povjerenje koje mu je ukazao Fikret Dedić prilikom evakuacije Maglaja, uspio da odnese sa sobom 200 000 kuna i ustašama predao 199 000, a jednu je hiljadu sačuvao za sebe. Naime, Fikret Dedić je bio predao na čuvanje komunisti Milošu Nediću sav novac zaplijenjen u Maglaju. Pošto se radilo o većim paketima, to je jedan nosio Drnda. Pa kako je Miloš Nedić imao i drugih zadataka, nije imao vremena da pazi na Kasima Drndu — i tako smo ostali bez tih 200 000 kuna.

Po završetku posla na maglajskom sektoru, krenuli smo na dobojski, čiju teritoriju čini trougao između rijeke Spreče i Bosne i puta Trbuk—Boljanić. Tu smo formirali drugu četu, takođe od tri voda. Za komandira čete postavili smo Cvijetina Todića, a za političkog komesara Josipa Jovanovića. Prvi vod se nalazio na sektoru Trbuk — Ševarlije, drugi na sektoru Pridjel — Lipac, a treći na sektoru Suho Polje — Tekučica. Za pomoćnika komandirovog postavili smo Simu Lukića. Dok su se sela Trbuk i Striježevica, kao i Tekučica i Suho Polje, i prije našeg dolaska bila prilično snašla, sasvim je drugi slučaj bio sa Lipcom i Pridjelom. Mada su ustanici ovih sela u prvom naletu, u borbama za Usoru i Doboj, prednjačili i uspjeli da zaplijene dosta pušaka i da se tako dobro naoružaju, mi smo s mukom pronašli, daleko u nekoj šikari, Petka Đurića sa svega petnaestak ljudi, među kojima Ignjata i Vesu Radojčića, Bogdana Gavrića i još neke. Većina ostalih boraca iz tih sela povukla se preko Preslice i o njima nismo mogli da dobijemo podataka. Na ta sela naročito je porazno djelovala panika i kapitulacija trebavskih sela, zatim požari u tim selima, a vjerovatno i gubici koje su pretrpjeli prilikom napada na Doboj. Osim toga, ustaše su u prvom naletu popalile sve lipačke i pridjelske kuće koje su se nalazile u polju kraj rijeke Bosne. Pošto smo sredili stanje i na

tom sektoru, preko Brezika sam pošao u Petrovo Selo i Kakmuž, a Murat je ostao na Brezicima da napiše izvještaj Oblasnom i Glavnom štabu.

Građanički sektor bio je uglavnom organizovan. Formirana je četa čiji je komandir bio Todor Panić. Prvi vod se nalazio na teritoriji sela Boljanić — Karanovac, drugi na teritoriji Sočkovac — Kakmuž, a treći na teritoriji Petrovo Selo—Porječina. Takvu raspodjelu izvršili smo Todor Panić i ja već prvog dana. Međutim, poslije povlačenja Milovana Gajića i njegovih boraca sa Miričine, došlo je na tom sektoru do teškog stanja. Panika i demoralizacija koju su unijeli neki seljaci, uplašeni zbog paljenja kuća u dolini Spreče, zahvatila je čak i neke drugove komuniste. Milovan Gajić, s nekoliko najborbenijih ljudi, među kojima su bili Marko Blagojević, Mićan Pejić i Đoko šešlak, zbunjeni prijetnjama i haranngom nekih svojih seljaka, prebacili su se u Boljanić Todoru Paniću, a Husinjani, koje smo bili poslali u taj kraj, ulogorili su se na nekom brdu iznad Sočkovca i tu ostali, smješteni pod nekim velikim šatorom.

U Kakmužu je slučaj bio malo drukčiji. Miloš Lazarević, koji je vodio Kakmužane, bio je čovjek energičan, čvrste ruke, ali dosta žestok i prijek. U prvi čas on je uspio da održi svoje ljude na okupu. Međutim, bivši predsjednik opštine Petrovo Selo, Miloš Tomić, inače kum Miloša Lazarevića, ubrzo se povezao sa ustaškom vlasti i počeo da posreduje i poziva ljude na predaju.

Bilo je, dakle, razloga da se što prije ode na taj sektor. Zato sam požurio u Petrovo Selo. Našao sam na okupu svega njih sedam. Povukli su se bili iza sela, na Gradišnik. Pa i ti su htjeli da se rasture. Uskoro su stigli Milovan, Marko, Doka i Mićan, kojima sam javio da se odmah vrate iz Boljanića. S njima je stigao i Veljko (Ratko) Vokić, koga smo bili predvidjeli za komesara te čete. Istog dana prikupili smo ljude, sredili stanje i zaposjeli položaj iznad pruge.

Zatim sam krenuo za Sočkovac. Išao sam preko Kakmuža, nadajući se da ću sresti Miloša Lazarevića. Na žalost, nisam ga nikad više vidio. Zakasnio sam možda najviše sat.

Tog dana, 27. ili 28. avgusta, došao je Miloš Tomić s nekoliko ustaša u kafanu Stanoja, kovača u Kakmužu i tamo počeo da saziva ljude i da ih nagovara da predaju oružje. Kad je za to saznao Miloš Lazarević, a pogotovo kad je vidio da se izvjesni njegovi ljudi kolebaju, krenuo je sam prema kafani. Kad joj se primakao, on je opalio i prvim metkom ubio Miloša Tomića, svog kuma, zatim je ispalio još nekoliko metaka, a onda je i sam, smrtno pogođen, pao kod mosta kraj škole. To je za nas, pored Bojanovića, bio jedan od najtežih gubitaka. Bio je to čovjek od koga se moglo mnogo očekivati. Njegovi ljudi pošli su poslije toga prema Brezicima, tražeći mene. Sreli smo ih, organizovali i vratili na položaje.

Pozabavili smo se i našom takozvanom pozadinom — sektorom između Petrova Sela i Krivaje. Formirali smo jednu pokretnu jedinicu, jačine voda. Za njenog komandira odredili smo učitelja Relju Peću, rezervnog poručnika, a za njegovog pomoćnika Boška Popića, hrabrog, poštenog i borbenog seljaka iz Milinog Sela.

Tako je nastao Ozrenski partizanski odred, koji je u tom času brojao nešto oko 500 do 600 pušaka i tri puškomitraljeza. Pored boraca naoružanih puškama i dalje smo zadržali formacije bespuškara, naoružanih na razne načine.

Naša nada da ćemo u Usori naći dosta pušaka i mitraljeza nije se ostvarila. U samoj fabrici šećera zaplijenili smo uglavnom avionsku i artiljerijsku municiju, te nekoliko vagona puščane municije. Artiljerijske i avionske municije, za nas u tom času neupotrebljive, bilo je oko 100 vagona; bilo je i nekoliko vagona konzervi, mesa i dvopeka. Ali pušaka i mitraljeza nije bilo: njih su Nijemci ustupili ustaškim vlastima prije izvjesnog vremena. Pred fabrikom se nalazilo 10 do 15 vagona natovarenih avionskim bombama. Ti vagoni su bili natovareni nekoliko dana ranije, i čak, radi otpreme, dočterani na usorsku stanicu, a zatim, ko zna iz kakvih razloga, vraćeni pred fabriku šećera uoči samog dana ustanka.

Murat je pokušao da organizuje evakuaciju municije, ali ljudi koji su bili određeni za taj posao — rade su iznosili sanduke s konzervama nego one s municijom. Ipak smo na slobodnu teritoriju iznijeli 4 do 5 vagona puščane municije i otprilike toliko vagona konzervi. U času kad se neprijatelj pojavio pred Dobojem, Murat je uputio ljude da dignu u vazduh sve te zalihe. Za izvršenje ovog zadatka određen je bio Stanko Panić. Uz njega je pošlo dvadesetak ljudi. Oni su među municiju ugurali nekoliko bala slame i na nju istresli dosta baruta iz artiljerijskih granata. Kako nisu imali pri ruci štapina, prosuli su duž puta (oko 300 metara) slame i baruta, a zatim se povukli, osim Spasoja Đurića, koji je zapalio slamu i barut i povukao se, upozoravajući ustanike i ostale građane da se sklone. Docnije sam o ovoj akciji čuo razne verzije. Međutim, ja lično znam da su u njoj učestvovali: Stanko Panić, Spasoje Đurić i Petar Đurić iz Trbuka (zaselak Bajići) i Veljko Kršić iz Pridjela. Poslije sam utvrdio da su osim njih učestvovali i Vaso Panić iz Trbuka, Ljubo Kršić, Krsto Gligorić, Spasoje Spasojević, Jovo Stojanović, Jovo Cvijanović, Nedo Petković, Božo Petković, Ratko Mitrović, Milanko Cvijanović, Čedo Stojanović i Spasoje Gligorić, svi iz Pridjela. Danas su od njih živi Veljko Kršić, Vaso Panić, Spasoje Gligorić i Čedo Stojanović.

Mada smo se mnogo mučili oko mostova, pokušavajući da ih srušimo, tek smo se kasnije sjetili da smo usorski most mogli da miniramo pomoću one municije koja se nalazila u vagonima pred šećeranom. Ali tada niko od nas nije imao iskustva u takvim poslovima.

Eto, takva je bila situacija na Ozrenu posljednjih dana avgusta. Već 30. avgusta zaposjeli smo se položaje iznad pruga i rijeka. Znalo se tačno ko komanduje kojim sektorom i kojom jedinicom. Postojala je dosta dobra kurirska služba između Štaba odreda i svih, pa i najudaljenijih, jedinica. Bili smo spremni da u svakom času dočekujemo neprijatelja i da ubrzo postepeno pređemo i na veće akcije. Do 30. avgusta mi smo Odred uglavnom sredili. Napisali smo izvještaj Štabu tuzlanske oblasti i uputili ga po šekovačkim kuririma koji su dopratili Murata. Preturajući arhivu Vojnoistorijskog instituta našao

sam kopiju tog i još jednog izvještaja, koji je potpisao Murat. Uz njih se nalazi i naše pismo koje je Murat uputio Bušatliji u Tuzlu. Taj prvi naš izvještaj glasi:

»IZVJEŠTAJ BROJ 1

SEKTOR OZREN

ŠTABU TUZLANSKE OBLASTI (drugovi Stjepan i Majo)

Od rastanka s Vama putovao sam 4 dana do određenog mjesta. Prilikom dolaska našao sam da uopšte nikakve akcije u ovom sektoru nisu vođene. Akcije su bile pripremane i bio je određen dan zajedničkog početka akcije, koji je odgođen a da nije bio zakazan početak nove. Po mom dolasku odmah sam se sastao sa Popom (Todorom Vujasinovićem — prim, red.) i prvo smo razgovarali o tome zašto akcije nisu otpočele prije, kao što je štab naredio. Bio je nespornost, jer Popu prilikom sastanka u Tuzli nije bilo dovoljno jasno objašnjeno da je on odgovoran za ovaj sektor, nego je smatrao da je ravnopravan sa J. (Josipom Jovanovićem — primedba T. V.) u donošenju odluka. Oni su smatrali da je bolje početi sa širom akcijom na više mjesta i zato se stvar oteгла. Dalje sa Popom sam se odmah sporazumio i tražio sam smjesta početka akcije, što smo se u svemu složili i odredili dan početka akcije 23 avgusta u 4 sata izjutra.

Naš napad se kretao istovremeno na mjesta: Maglaj, Doboј, Karanovac, Gračanicu, Petrovo Selo i Kakmuž.

1) Doboј. Naš napad na Doboј kretao se istovremeno sa tri strane, i to preko Usorskog mosta, od Sprečanskog mosta do Groblja i preko Bara. Napad je zakasnio jedan sat pošto su imali da likvidiraju svoju žandarmerijsku stanicu. Oko 11 sati prije podne naši su bili već u centru grada, još su davali Njemci otpor sa hotela »Griza«, sa grada hrvatska vojska i sa tvrđave na betonskom mostu prema Tuzli tako da se naše lijevo i desno krilo nije moglo spojiti. Tog dana ofanziva je oko podne dostigla vrhunac, pa su nesvesni članovi odreda počeli da izvlače robu u zatečenoj²⁸ žandar, (stanici) kasarni, a zapostavili front. Zato se desno krilo moralo povući na Bosnu, a lijevo krilo zadržalo se u Usori. Tog dana smo izvezli veće količine municije, bombi i konzervi iz usorskih magacina na Barama. 24 avgusta neprijatelj je koncentrisao veće snage na tvornicu u Usori i prebacio naše lijevo krilo preko Bosne, tako da su ostali svi magacini u Usori i Barama u neprijateljskim rukama puni topovske municije, koji su

²⁸ Vjerovatno se radi o robi zatečenoj u kasarni.

bili spremni za odlazak. U magacinima se nalazila topovska municija, avionske bombe raznih vrsta, puščana municija, nagazne mine itd. Tada sam naredio smjesta napad i ponovno zauzimanje magacina na Barama i Usori sa zadatkom da se izvuče municije koliko je moguće, a u slučaju opasnosti, magacine i vagonne dići u vazduh. Magacin municije u Usori kao i vagoni (13) u kojima je bila spremna topovska municija za odlazak u 12.30 č. 24 avgusta dignuti su u vazduh uz strahovitu eksploziju i rušenje svih zgrada u Usori. Eksplozije su trajale noć do sutra u zoru. U 6 sati istog dana zapaljeno je svih 6 magacina na Barama, koji su bili takođe puni topovske municije i avionskih bombi. Požar i eksplozije trajali su čitavu noć. Željezničari sa kojima smo razgovarali ne mogu uopšte da procijene koliko je vagona municije bilo u magacinima na Usori i Barama. Najblaže rečeno bilo je preko 100 vagona. Toga dana 5 aviona bombardovali su i mitraljirali naše položaje i srpska sela u okolini Doboja. 24 avgusta u 5 sati uveče, pošto su naši odredi napustili Gračanicu, pred Dobjom su došla 2 kamiona ustaša iz Tuzle. Kod kamenoloma pred Dobjem dočekani su jakom puščanom vatrom, ustaše zarobljeni, a kamioni razrušeni i spaljeni.

Pruge Tuzla — Dobj i Brod — Sarajevo prekinute su na nekoliko mjesta.

2) Prilikom napada na Karanovac i Gračanicu koji su izvršeni istovremeno, zauzeli smo oba mjesta skoro bez žrtava. U Gračanicu zauzeli smo žandarmerijsku kasarnu i ustaški logor i razoružali ih, ali kako se u Karanovcu čula jaka puščana paljba i detonacija bombi, morali smo poći drugovima u Karanovcu u pomoć, a ostavili smo manju stražu koja je patrolirala do 3 sata po podne kad se također povukla. U Karanovcu je bila četa hrvatske vojske koja je još rano ujutro rastjerana i prešla na desnu stranu rijeke Spreče. 24 avgusta došla su iz Tuzle dva kamiona hrvatske vojske i mi smo se morali povući sa stanice da bi se malo kasnije povratili i bombama razjurili ih. Posle podne, greškom našeg odreda u Petrovom Selu koji nije razrušio prugu i most kod Miričine, došao je cio voz pred Karanovac, te smo se pred premoćnom silom, koja je imala i top, povukli u brda.

3) Maglaj. Varoš je zauzeta 24 avgusta (u zakašnjenja 1 dan) Iako, u roku od pola sata. Držali smo ga skoro dva dana i za to vrijeme izvukli iz državne kase preko 600.000 dinara. Zarobili smo oko 60 pušaka, 2 puškomitraljeza, te prilične količine namirnica. Namirnice kao brašno, šećer, pirinač, platno itd. razdijeljeno je siromašnom građanstvu. Razrušena je željeznička stanica, telegraf i telefon, te željeznička pruga na tom sektoru. Radi jednog ne-

tačnog izvještaja da nas zaokružuje hrvatska vojska morali smo se povući u brda, te zauzeti zgodne položaje koje i danas držimo.

4) Petrovo Selo. Zauzeli smo lako žandarmerijsku stanicu i razoružali posadu, ali je oko 30 ustaša sa logornikom iz Gračanice i jednim mitraljezom prešlo na drugu stranu Spreče i preuzelo odbranu mosta kod Miričine. Poslije podne 24 avgusta došao je i 1 kamion hrvatske vojske u Petrovo Selo, ali nam je uspjelo vojnike razoružati i kamion zapaliti.

U Petrovom Selu kako nismo razrušili most tako isto nisu temeljito razrušili prugu i osigurali stražu na pruži, te 24 avgusta oko 5 sati po podne 1 voz hrvatske vojske došao je do pred Karanovac. Radi toga, naši odredi morali su se povući u Karanovac i na kamenolom kod Doboja da ne bi bili zarobljeni.

Hrvatska vojska utvrđuje se oko pruge, radi na njenom popravljanju, pali srpske kuće kraj pruge i ubija nezaštićeno stanovništvo. Svojim malim topom kojeg je dovela sa sobom gađa kuće po selima koja su im na domaku, a do kojih ne smiju doći.

Od pruge ni vojska ni ustaše ne smiju i ne pokušavaju dublje zaći u borbu. Organizovane su i uređene svagdje jake patrole i zasjede koje su u stanju da ih spriječe ako pokušaju zaći više u brda.

Na 26 avgusta naši odredi napali su kod Suhog polja voz vojnika koji su radili na opravi pruge. Napad je izvršen jakom puščanom paljbom i bio je uspješan. Voz je bio zaštićen sa 2 mitraljeza kojim nam nijesu nanijeli nikakve štete.

U svim selima radi se na učvršćivanju odreda, njegovom političkom podizanju i priprema za nove zadatke.

Što se tiče raspoloženja muslimanskih sela ono je dosta povoljno po nas osim Miričina.

Ukoliko vi namjeravate da vršite neke veće akcije, važno je da radimo sporazumno i istovremeno. Mi možemo na jedan sektor baciti veću količinu dobro naoružanih ljudi.

Ako je moguće, jer ne znam kakva je kod vas situacija, da se sastanemo negdje na Konjuhu, to vi odredite, a meni morate javiti prije na pet-šest dana. Naš je zadatak ponovo prekinuti svaki saobraćaj između Tuzle i Doboja kao i Broda — Sarajeva. Vozovi saobraćaju vrlo rijetko i kako nema telefonskih veza, već je došlo do sudara vozova kod Trbuka. Vozovi također idu sa velikom pratnjom.

Negdje na Ozrenskim planinama
30 avgusta 1941 g.

Pozdrav
H. Murat, s. r.«²⁹

Iako smo te dane posvetili uglavnom organizovanju Odreda, neprijatelj se ne bi mogao pohvaliti da je lako i mirno mogao srediti svoje stanje. Ni jedan dan nije prošao bez manjih borbi i čarki. Nešto izazvane nastupanjem neprijateljskih patrola, a nešto i zbog toga što su se naši ljudi bili već prilično snašli, naše su jedinice — najprije mjestimično, a zatim na cijelom području — počele ometati neprijatelja u opravci pruge i sprečavati svaki pokušaj da prodre na našu teritoriju.

PRVE BORBE U SEPTEMBRU

Prvi septembarski dani počeli su u znaku svakidašnjih čarki, ali neke veće borbe nije bilo. Poboljšavajući organizaciju Odreda, mi smo naročitu pažnju posvetili njenoj vojničkoj strani. U tome smo, u nekim jedinicama, postigli vidne rezultate, kao na primjer u Boljaniću. U isto vrijeme nastojali smo da posljednja iskustva, a naročito ona koja smo izvukli iz grešaka, kojih je prilično bilo, pravilno ocijenimo i što većem broju naših boraca predamo. Riješili smo da organizujemo jedno šire savjetovanje kome bi prisustvovali komandiri četa i vodova, i izvjestan broj istaknutih ljudi s terena na koje smo se oslanjali u prvim danima borbe i od kojih smo očekivali da nam pomognu u organizovanju pozadine.

Tih prvih dana morali smo mnoge stvari da improvizujemo. Iskustva nije bilo, razgovori na prvim našim oblasnim sastancima i prve direktive koje je Murat donio od Oblasnog štaba iz Šekovića — bili su isuviše opšte prirode. Trebalo je organizovati vojne jedinice, ali kako će one izgledati, pa čak i kako će se zvati — u tim prvim danima nismo znali. Isto tako, trebalo je orga-

²⁹ Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 1-8/13.

nizovati i pozadinu. Ali kako da to učinimo mi, i kako je to već učinjeno u oslobođenim krajevima zemlje, mi to nismo znali. Zato nije bilo nikakvo čudo što je već na početku bilo i grešaka, čije su se posljedice osjećale još dugo vremena.

To savjetovanje smo održali 4. septembra u zgradi bivše šumske manipulacije na Brezicama. Glavni referent bio sam ja, a tema — spoljna i unutrašnja situacija i zadaci koje nam ona nameće. Među ostalim tačkama dnevnog reda bilo je i pitanje daljeg učvršćenja Odreda i izbora njegovog komandnog kadra, zatim pitanje organizacije pozadine i njene ekonomsko-finansijske i upravne službe. Sastanku je prisustvovalo 25 vojnih rukovodilaca i otprilike toliko uticajnih seljaka. Izabran je i Štab odreda. Za komandanta sam izabran ja, za političkog komesara Pašaga Mandžić Murat, a za zamjenika komandanta Todor Panić. Na sastanku su takođe pretresane i odobrene vojne mjere koje smo Murat i ja do tog časa bili sproveli. Riješeno je da iz zaplijenjenog novca odmah podijelimo 100 000 kuna kao pomoć onima koji su najviše nastradali od ustaškog terora. Na istom sastanku određeni su vojnički zadaci Odreda i utvrđen je rok od sedam dana za njihovo izvršenje.

Na užem savjetovanju, koje smo održali na istom mjestu odmah poslije šireg, sporazumjeli smo se da treba što prije uspostaviti sigurne veze sa ostalim odredima za koje smo pretpostavljali da već postoje oko nas. Do tada smo znali jedino sigurno za Birčanski,³⁰ ostale je trebalo tek pronaći ili ih »napipati« pomoću patrola. Zato smo riješili da jednu takvu patrolu što prije uputimo preko Krivaje, jer se među seljacima pripovijedalo da se nešto zbiva oko Olova i prema Zenici. Za taj zadatak odredili smo Peru Dokića i Veljka Vokića; Murat je imao da pripremi kurire i pisma za Šekoviće. Određena patrola trebalo je da bude pripravna najkasnije do 15.

³⁰ Birač zahvata područje između Vlasenice, Srebrenice, Zvornika i Kladnja. Odred, koji su tamo formirali Ivan Marković Irac i Cvijetin Mijatović, dobio je ime po tom kraju. Štab odreda se nalazio u Šekovićima, zato su ovaj odred poneki zvali i Šekovičkim.

septembra. Odredili smo im da za taj posao izaberu 25 boraca. To veče riješili smo takođe da Štab odreda pripremi novu akciju što širih razmjera, da se ponovo ruše pruge i mostovi, da se popale ostaci staničnih zgrada i postrojenja i sruše utvrđenja koja je neprijatelj počeo da diže duž pruge. Rok za pripremu bio je sedam dana.

Tih dana montirali smo u Štabu radio i počeli da hvatamo vijesti, da ih umnožavamo i šaljemo u jedinice i sela. Na istočnom frontu tukla se uzbuđljiva bitka. Sve radio-stanice svijeta javljale su o njemačkom nadiranju. Njemačke i ustaške radio-stanice nagovještavale su skori pad Moskve. Trebalo je obavještavati borce i narod koji se bore u dubokoj pozadini njemačkog fronta. Trebalo je dizati ili bar održati borbeni moral. Mi komunisti nismo sumnjali u konačnu pobjedu, ali trebalo je tu vjeru buditi i održavati i kod ostalih. Nije to bilo uvijek ni jednostavno ni lako. Često smo u Štabu, uzbuđeno, sjedili uz radio-aparat. Upravo je bila počela bitka za Vjazmu. Osmog ili devetog septembra nalazili smo se Murat. I ja s još nekim drugovima kraj radio-aparata, kad neka od stanica, govoreći o Vjazmi, javi da su Nijemci ponovo probili front i da već nadiru ka Moskvi. Ustali smo uzbuđeni. Neko je predložio da kao odgovor krenemo u napad na pruge.

Zaista, u tom času najveća utjeha i ohrabrenje mogli su se naći u akciji. Iako smo bili tako daleko od Vjazme, Moskve i Lamanša, naš najbolji odgovor bio je napad na neprijateljske komunikacije. Pošli smo odmah da izdamo naređenja za napad. Bilo je to 9. septembra. Riješili smo da napad izvršimo noću 10/11. septembra.

Tih dana neprijatelj je pokušavao da na nekoliko tačaka prodre na naš teren, ali nijedanput baš uporno i odlučno, tako da je uglavnom poslije svakog manjeg ili većeg prepucavanja uvijek brzo odstupao. U zoru 9. septembra jedan vod naše 2. čete prekinuo je prugu između Trbuka i Ševarlija. Pukovnik Durbešić je iz Doboja uputio dvije čete domobrana i dva topa da očiste teren i uspostave saobraćaj. Dještovala je i avijacija. Međutim, bili su odbijeni. Ali u zoru 10. septembra stiže

u Štab izvještaj da Nijemci i domobrani jačim snagama nastupaju od Trbuka, nastojeći da prodru prema Preslici i ovladaju putem koji je presijecao našu slobodnu teritoriju. Zaista, Nijemci su s jednim biciklističkim odredom, u pratnji nekoliko kamiona punih pješadije, nastupali od Trbuka putem prema Preslici, dok su domobranske jedinice nastupale od Ševarlija i Tekučice. Dva voda naše 2. čete prihvatila su odmah borbu. Na jednoj kosi kod sela Striježevice Nijemci su napadali pet puta 1 svaki put bili odbijeni protivnapadom. Borba je bila žestoka. Mi smo doveli pojačanje od Boljanića i Tekučice i prešli u protivnapad. Čim su osjetili naš pritisak, domobrani su se povukli ne prihvatajući borbu. Nijemci su bili razbijeni i odbačeni prema trbučkoj stanici. Plijen je bio priličan: oko 20 njemačkih vojnih bicikla, 1 bacač, 2 puškomitraljeza i nešto pušaka, a uništeno je i nekoliko kamiona. Najteže gubitke neprijatelj je imao u času kad je pod našim pritiskom pokušao da se povuče iz Trbuka. Nijemci su se brzo ukrcali u voz i krenuli prema Doboju, a kada je voz naišao ispod kamenoloma Gradić, naši su ga dočekali i zasuli bombama. Prema izvještaju koji smo kasnije dobili iz Doboja, gubici neprijatelja tom prilikom su bili veliki. U toj borbi bio je ranjen i od rane umro mobilisani dobojski ljekar dr Petrić. Mi smo imali 5 mrtvih i nekoliko ranjenih. Među poginulim bio je Simo Kalajdžić iz Suhog Polja, čovjek veoma popularan i hrabar, koji je tih dana primljen za člana Partije.³¹

U ovoj borbi naročito se istakao svojom hrabrošću vodnik Stanko Panić iz Trbuka. Na Stanku je bila uniforma njemačkog oficira. Naši su tada prvi put obukli uniforme pobijenih Nijemaca. Domobrani su imali takođe nešto gubitaka, ali su prošli mnogo jeftinije od Nijemaca, jer su prije i brže pobjegli.

Toga dana Nijemci su i od rijeke Spreče pokušali da prodru na Preslicu. Njihova tri laka tenka tipa »Reno« stigla su bila do na Preslicu, jer im naši, zbunjeni u prvi čas, nisu dali otpora. Ali čim su se snašli, počeli

³¹ Osim njega, poginuli su tog dana: Mitar Hadžija i Božo Ilić iz Osojnice; ostalih imena se danas više ne sjećam.

su napadati. Nekom od naših boraca palo je na pamet da puca sačmom iz lovačke puške u vizire tenkova, te su se ovi brzo povukli.

Uspjeh toga dana dao je još većeg podstreka za opšti napad, koji smo pripremali za tu noć. Akcija je bila dobro pripremljena. Cijela pruga između Maglaja i Doboja bila je ponovo napadnuta i rušena. Veći broj malih mostova, koje ranije nismo ni darnuli, bio je miniran. U tom rušenju pruge naročito se dobro snašao Marinko Nešković Grabljo, iz Konopijišta. On je masovno pokrenuo seoske žene i starce i najbolje uradio svoj posao. U dijelu štapske arhive koji je sačuvan našao sam izvještaj Todora Panića. On kratko javlja sa svoga sektora:

»Ja sam noćas izvršio napad na Karanovac. Zarobio sam 5 pušaka. Po zauzeću zapalili smo sve zgrade. Veljko mi je tražio pomoć, te sam jutros u 8 sati krenuo na Petrovo Selo sa 56 pušaka.«³²

Akcija je uspjela na cijelom frontu. Bilo je neodlučnosti jedino na sektoru Petrovog Sela i Kakmuža, gdje su neki kolebljivci uspjeli da unesu pometnju u redove boraca i pomalo pokolebaju čak i neke inače druge. Petrovljani nisu krenuli u akciju. Neprijatelj je primijetio njihovu slabost, provalio u selo i zapalio nekoliko kuća. U preostaloj odredskoj arhivi našao sam tri pisma koja mi je s tog sektora uputio Veljko Vokić. Prvo glasi:

»Tošo, dođi, brate, odmah ovamo. Pobrini da ovaj dečko ponese makar nešto municije. Kad budeš dolazio, dođi manastiru odakle će te kurir sprovesti na front.

Treba preduzeti neku uspešnu akciju da bi se kod ljudi vratio moral.«

Drugo pismo glasi:

»Tošo, ovde je stanje kritično. Gledaj svakako da dođeš ovamo, da smirimo ljude i uputimo ih opet na front. Stiglo je 10 Brežičana i stignut će 10 od Relje. Odbrana sela može biti uspešna, ali prugu trgati za sada ne možemo. Momentalno se nalazim kod manastira, osim što su patrola ostale u selu. Paljevina je oko Pandišta zaustavljena.«

³² Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 3-1/13.

U trećem pismu, pored ostalog, Veljko je javljao:

»... Odbili smo juče oko 50 vojnika koji su pošli od stanice. Kasnije smo se povukli potpuno i svi prešli u Lužane i to iz sledećih razloga: seljaci traže (poneki naj-energičnije) da se mi povučemo iz sela (jedan od njih je svezan), psuju nam kom. majku, itd. Postoji velika opasnost da nam seljaci prokažu mesta naših busija i da nas opkole...«³³

U Kakmužu je stanje izgledalo još lošije. Poslije smrti Miloša Lazarevića i Miloša Đukića, u Kakmužu nije bilo ni jednog jačeg čovjeka koji bi bio u stanju da stane na čelo odbrane sela i položaja oko njega. Zato smo tamo i uputili Husinjane.

Međutim, u vezi sa ovom našom akcijom primili smo u noći 10/11. septembra izvještaj da su desetak Kakmužana, nagovoreni od strane Svetozara Vidakovića, odbacili oružje i otvoreno huškaju protiv akcije i borbe uopšte. Nešto docnije stigao je bio izvještaj i od Dike Jakšića; on je, pored ostalog, obavještavao:

»Dragi Tošo,

Idući za Sočkovac, noćio sam u Kakmužu, te zapazio stvari o kojima ću te obavijestiti.

Kod šatora te večeri bili su već okupljeni svi Kakmužani pod oružjem kao i oni bez oružja. Došli su i kuriri iz Boljanića od Todora Panića i među njima i Tripun i donijeli pismeno naređenje da se razara pruga. Kad su to čuli Kakmužani bez oružja, među njima je nastalo veliko kolebanje. Velika većina koju je predvodio Svetozar Vidaković je bila otvoreno protiv rušenja pruge, motivišući to tim što će im vlasti popaliti kuće. Ništa nisu pomagale naše riječi da ćemo čuvati selo, a kako je nekolicina oružanih, među kojima se najviše isticao Živko Simić, prišla protivničkoj strani, Petar Miljanović je kao posljednje sredstvo upotrebio glasanje hoćemo li ići na prugu ili ne. Rezultat je bio taj da su oružani se stavili na stranu koja hoće da kida prugu, dok su nenaoružani listom bili protiv toga. Petar im je na kraju izložio da to znači izdaju, jer se pismeno naređenje mora izvršiti. Ne mogu tačno da se sjetim ko je tada rekao, ali čini mi se ovaj Živko, da su oni dobili preko Žarka šumara naređenje od Jezdimira Dangića da ne čine ništa protiv vlasti dok im ne stigne

³³ Isto, br. reg. 4-1/13.

od njega pomoć. Ništa nije pomagalo naše uvjeravanje da mi imamo komandu u Boljaniću koju moramo slušati i nikog drugog.

Moguće su ovo sve seoska naklapanja, ali moram da te upozorim na ove stvari. I sam taj Tripun, iako mu je izdato naređenje, on ga je prećutao, ali je to moguće iz straha.

Svakako bi trebalo otići u Kakmuž i popraviti stvari. Ako budeš prolazio kroz Sočkovac, molim te javi mi, pa mogu sazvati ljude da im govoriš o međunarodnoj situaciji i našim frontovima.

Ovaj Vidaković je rekao da bi oni bili sretni da mi odemo i da će onda biti mnogo mirnije. To je rekao kad mu je neko od nas nabacio da ćemo uzeti sve puške u selu, pozvati sve ljude koji hoće sa nama, selo prepustiti ustašama neka ga robe i pale kako im je volja.³⁴

Zaista, to je bio još jedini kraj gdje je, zahvaljujući kolebljivosti i vajkanju boraca i stanovništva, neprijatelj uspio da i tih dana pali. U stvari, nije to bilo raspoloženje većine, ali grlata agitacija nekolicine seoskih gazda i još nekih kolebljivaca, bila je, izgleda, još u tom času jača od ubjeđivanja naših nekoliko drugova. Mene je naročito začudio stav Svetozara Vidakovića. On je do rata često sa mnom razgovarao. Očekivao sam da će on biti jedan od najnaprednijih ljudi tog kraja. A, eto, ispalo je da sad vodi glavnu riječ protiv dalje akcije i ustanka.

Hitno sam uputio u Petrovo Selo Brezičane i još nešto pojačanja, a onda, čim sam vidio kako akcija na drugim sektorima teče, otišao sam u Petrovo Selo i u Kakmuž. Razoružali smo neke ljude i uglavnom sredili stvari. Vidaković i još neki koji su ga slijedili predali su se ustašama. Naivno su vjerovali da im se neće ništa desiti. Zadržali su ih nekoliko dana u Gračanici a onda poslali u Jasenovac, odakle se nikad nisu vratili.

Vajkanje i kolebljivost ovih sela, i nekih koji su smatrali da će sačuvati glave i kuće ukoliko ne prihvate borbu, pokazali su se besmisleni. Samo tu gdje nije bilo otpora neprijatelj je počeo da pali. On je tu pokazao da drukčije misli od one šake naših kolebljivaca. I to nam je kasnije koristilo.

³⁴ Isto, br. reg. 50/13.

Evo kako tadašnji događaji izgledaju gledani kroz neprijateljska dokumenta.

Pukovnik Durbešić je tih dana stalno obavještavao višu komandu da će preći u akciju. Na kraju, 9. i 10. septembra, izvijestio je da je zajedno s Nijemcima krenuo radi čišćenja terena na sektoru Ševarlije — Trbuk.

Evo nekoliko izvoda iz tih njegovih izvještaja, iz kojih se mogu vidjeti rezultati naše akcije tih dana:

»U današnjoj akciji o kojoj sam javio podpukovniku Dragojlovu³⁵ situacija je slijedeća: Satnija koja je bila obkoljena oslobođena je u toku poslije podneva i trupe koje su učestvovala u ovoj akciji vratile su se u Doboju. Od toga ima dva častnika ranjena, 10 domobrana ranjenih, 5 mrtvih, kod Njemaca 4 ranjena, 4 mrtva. Od 1. satnije koja je bila u akciji nema podataka o 1 nadporučniku i o 1 cijelom vodu, nije se vratio natrag. Isto tako o 2 njemačka častnika nema se podataka jer se nisu vratili... Prema izvještaju iz Sarajeva naše zrakoplovstvo sutra oko 9 sati djelovaće na prostoriji koja je označena, samo napominjem da je danas zrakoplovstvo bacilo svoje bombe na naše djelove.«³⁶

Iz jednog drugog neprijateljskog izvještaja vidi se da su dijelovi njemačkih i domobranskih snaga 10. septembra vršili nasilno izviđanje pravcem Trbuk — Ševarlije, da je borba trajala čitav dan, naročito oko kamenoloma, poslije čega su se neprijateljske snage povukle. Naše snage su u toku 10. septembra i noću 10/11. prekinule telegrafsko-telefonske veze od Ševarlija do Rječice i oštetile prugu na razmaku od 300 metara. Takođe se navodi da je kod Petrovog Sela 11. septembra iskočio iz šina mješoviti voz i da je jedan transportni voz napadnut u Boljaniću.

Opravka pruge između Maglaja i Doboja nije išla jednostavno. Neprijatelju je trebalo nekoliko dana rada pod borbom dok mu je pošlo za rukom da uspostavi saobraćaj, koji se poslije toga uglavnom mogao vršiti samo danju i uz stalnu pratnju oklopnih vozova. O tome Durbešić izvještava:

³⁵ Potpukovnik Dragojlov je bio načelnik Operativnog odjeljenja domobranskog Generalštaba.

³⁶ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 2, br. reg. 10/1-8.

»Trbuk je u našim rukama. Rezultat naše akcije nije zadovoljavajući, jer ne može preduzeti jaču akciju pošto raspoláže slabim snagama, koje ne smije suviše udaljiti od Doboja. Pobunjenici drže okolne visove (ima ih oko 6—700) i sa tih visova otvaraju jaku vatru, čim se počne sa opravkom pruge .. «³⁷

Iz dnevnog izvješća Ministarstva hrvatskog domobranstva za 11/12. septembra vidi se da natporučnik Uzelac na telefonski poziv iz Doboja, javlja:

»Stanje nepromenjeno. Izveštjeni smo da su svi mostovi od Suhog Polja prema Karanovcu bačeni u zrak a pruga razrušena na više mjesta. Promet prema Tuzli obustavljen.«³⁸

A 12. septembra u 21,25 Durbešić javlja:

»... Oko 19 sati jedna grupa pobunjenika prebacila se kod Doboja na lijevu stranu rijeke Bosne, vjerovatno u namjeri da napravi nered. Vatra otvorena. U samom gradu vlada mir. Uhićen jedan komunist s bombom.. «³⁹

Nešto docnije neprijatelj je izvijestio da je između Trbuka i Ševarlija pruga porušena u dužini oko 450 m, da je porušen jedan propust, da su telegrafsko-telefonski stubovi porušeni na dužini od 3 km, a da je stražara br. 43 zapaljena. Takođe se izvještava da su ustanici zauzeli Rječicu, da se straža od 20 domobrana povukla na mostove pred Maglajem, kao i da je produženo »čišćenje« zemljišta u kom cilju je iz Sarajeva upućena jedna njemačka četa sa dva tenka.

U dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 13. IX čitamo sljedeće:

»... Jučer poslije podne četnici (čitaj: partizani — T. V.) sa Ozren pl. ponovo napali na željezničku prugu kod Trbuka. Napad je uslijedio pošto su se njemačke satnije i oklopni vlak iz Trbuka vratili prema jugu.

³⁷ Isto, br. reg. 11/1-7.

³⁸ Isto, br. reg. 11/1-10.

³⁹ Isto, br. reg. 13/1-8.

Radi osiguranja Doboja i željezničke pruge Doboj — Sarajevo preduzete slijedeće mjere:

— zapovjedeno da se formira uži stožer Osječke divizije koji će primiti pod zapovjedništvo sve snage između r. Bosne i r. Drine (grupa Durbešić, grupa Paja i grupa Grum).

— zamoljene njemačke vojne vlasti da vrate svoje dvije satnije i oklopna kola u Trbuk, radi pružanja žurne pomoći grupi pukovnika Durbešića, dok upućena pojačanja iz sastava domobranstva ne pristignu.

— zapovjeden pokret jedne bojne iz Prijedora za Doboj, a jedna bojna iz Otočca u Sl. Brod.«⁴⁰

A malo docnije:

»Još noćas uputiti najbolje popunjenu bojnu iz Banje Luke u Doboj.«⁴¹

Dok u dnevnom izvješću od 14. septembra nalazimo:

»U toku jučerašnjeg dana povremeni napadi na prugu Doboj — Maglaj. Zapaljena željeznička stanica Rječica i nekoliko stražarnica ...

Oštećen most kod Gračanice i pruga kod Boljanića.«⁴³

Iz jednog izvještaja iz tog vremena vidi se da je 12. septembra uveče upućen improvizovanim oklopnim vozom narednik Mustafa Jukić sa 40 vojnika da uspostavi vezu i red na pruzi Doboj — Tuzla, ali da se isti morao vratiti u Karanovac, pošto je pruga od strane naših snaga bila porušena. Pošto su ustanici zauzeli željezničku stanicu Karanovac, spalili su i ovaj voz.

Tek 15. septembra Durbešić je mogao svojim pretpostavljenim da podnese utješniji izvještaj. On javlja:

»Danas akcije i radovi nastavljeni sve do u blizini željezničke postaje Boljanić. Od Tuzle trupe napredovale prema Karanovcu, te željeznička pruga popravljena. Sutra se nastavlja posao dok se sve ne uredi. Za vrijeme radova odjeli su napucani. Njemački panceri odgovarali su vatrom. Kod Trbuka također su odjeli napucani. Posadu kod

⁴⁰ Isto, br. reg. 12/1-10.

⁴¹ Isto, br. reg. 13/1-1.

⁴² Isto, br. reg. 14/1-1 i 2.

Trbuka pojačao sam sa jednom satnijom i jednom strojnicom. Međutim, danas je javljeno iz Maglaja da se na desnoj obali Bosne vrši prikupljanje neprijatelja. Momentalno je mir. Ako mi se ne ostave ova dva njemačka pancera, koji nam čine neocjenjive usluge, postoji opasnost da nam sve ono što radimo bude uzaludno. Molimo da se isposluje kod njemačkog generala da mi ova dva pancera budu i dalje na raspolaganju, dok se akcija uspješno ne završi.. «⁴³

Eto šta govore neprijateljski dokumenti. Njihove navode u osnovi potvrđuje i naš izvještaj koji smo tih dana uputili Oblasnom štabu.

DRUGI IZVEŠTAJ OBLASNOM ŠTABU

Odmah poslije savjetovanja Murat je pripremio ljude za Šekoviće, a zatim je u ime Štaba poslao izvještaj drugovima u Šekovićima, sa datumom: 15. septembar. Izvještaj glasi:

»II BATALJON⁴⁴ NARODNO-OSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA TUZLANSKE OBLASTI

Izvještaj br. 2 Oblasnom štabu Tuzlanske oblasti.

U izvještaju br. 1 izvješteni ste o akciji ovoga sektora.

Na 4.IX t. g. održano je savjetovanje komandira odreda ovoga sektora. Bilo je prisutno 25 komandira. Na savjetovanju je bio slijedeći dnevni red:

1.) Referat o vanjskoj i unutrašnjoj situaciji. (Referent drug T. V.⁴⁵ a pretsjedavao drug H. M.⁴⁶)

2.) Finansije (Odobrena suma od 100 000 din. za pomoć onima kojima su Pavelićevi zločinci popalili kuće, odobrene sume komandirima za nabavku vojnih potreba itd. Iza bran finansijski odbor).

3.) Izabran ekonomski odbor da vodi brigu o ishrani vojnika i stanovništva.

⁴³ Isto, br. reg. 15/1-7.

⁴⁴ Kasnije Ozrenski NOP odred.

⁴⁵ Todor Vujasinović (prim, red.)

⁴⁶ Pašaga Mandžić — Hadži Murat.

4.) Pitanje učvršćenja odreda i raspodjela fronta i to: front maglajski od Zavidovića do Trbuka, front dobojski od Trbuka do Suhog Polja, front gračanički od Suhog Polja do Petrova Sela, i pozadina: Vožuća — Petrovo Selo. (Ovako je raspodeljen front bio i prije,⁴⁷ a sada ćemo postupiti po pismu delegata C. K. Marka, to jest formirati čete).

Svi sektori dobili su konkretne zadaće.

1.) Maglajski sektor: da pročisti muslimansko selo Jablanicu iz koga je pućano na naše odrede i da razruši željeznićku prugu i telefonske žice na tom sektoru.

2.) Dobojski sektor: da učvrsti odrede u selima svoga sektora i da presijeće elektrićni vod. Da izvuće i sredi zarobljeni ratni materijal.

3.) Graćanićki front: da presijeće i sruši prugu Tuzla — Doboć.

4.) Pozadina: da osigura zaledinu i da izvidi snage u Vožući.

Rok izvršenja zadaća: 7 dana.

Sada ću da iznesem detaljnije izvršenje zadataka po pojedinim sektorima.

1.) *Dobojski sektor.* — Najznaćajnija bitka voćena je na ovom sektoru ove nedjelje. Naime, 10-og ov. mj., rano ujutro, jedna ćeta njemaćke vojske i dvije ćete hrvatske vojske došle su na staniću Trbuk sa namjerom da napadnu selo Striježevicu i druga blića sela, jer im je tu uvijek davan jak otpor, i da oslobode⁴⁸ Doboć koji je u stalnom strahu.

Dosta neprimjetno priblićili su se našim predstraćama i borba je otpoćela. Spoćetka su Nijemci bili drski i vikali na naše borce da ih zaplaše, ali su brzo razbijeni i istjerani u neredu na prugu. Na njihovo traćenje hitne pomoći došla su tri vagona vojske iz Doboja, a po prićanju zarobljenih, ostala je u Doboju samo straća. Tada su uspješli ponovo da se uspnu na brdo do naših poloćaja, a naši odredi su već stigli u pomoć na vrijeme i ponovo stjerali neprijatelja na prugu. Naroćito su bjećžali Nijemci, koji su ogradu provaljivali gdje su stigli. Zatim su zauzeli poloćaj iza nasipa pruge, ali tu pruga pravj zaokret, tako da je naš pućkomitraljeć, koji je zauzet⁴⁹ tog ćasa od neprijatelja, mogao da tuće Nijemce sa strane. Na otvorenu vatru sa naše strane, Nijemci koji nisu bili pogoćeni bjećžali su u kukuruze, a odatle u rijeku Bosnu, tako da još izvlaće lješine iz vode. Oko pruge su ostali lješevi njemaćkih vojnika. Naši borci sišli su na cestu, razrušili jedan

⁴⁷ Tako se jedno vrijeme potpisivao drug Tempo.

⁴⁸ To jest da ohrabre.

⁴⁹ To jest koji su naši tog momenta oteli od neprijatelja.

njemački kamion i laki auto, zarobili jedan bacač bombi sa nešto municije za isti, 20 bicikla, 2 puškomitraljeza i nešto pušaka. Dok su naši borci iznosili zarobljeni plijen, dolazi voz i na brzinu kupi ranjene i mrtve oko pruge i ostatke razbijene vojske iz kukuruza. Tada naši borci otvaraju vatru sa mitraljezima i puškama i bacaju bombe na voz, pošto je isti morao da prođe ispod naših položaja. Žrtava je bilo mnogo i čuo se jauk iz vagona. Tu je poginuo i ljekar koji je došao da ukaže pomoć ranjenicima. Ostalo je 6 mrtvih neprijateljskih vojnika na našem položaju, a u Doboju je vršena sahrana njemačkih vojnika. Osim toga, svakodnevno u Doboju umiru ranjeni vojnici, a Doboju je sav u crnim zastavama. Kad je neprijatelj potisnut, artiljerija i avioni bombardovali su naše položaje bez ikakvog uspjeha. Te noći naši odredi silaze na prugu kod stanice Trbuk i 100 metara pruge, zajedno sa pragovima, bacaju u rijeku Bosnu. Tu je isječeno oko 30 stubova telegrafске žice i šolje polupane, cesta izrovljena na mostovima. Na razrušenim automobilima zapaljene gume, jer su bile nove. U toj bici imali smo 4 mrtva i 3 ranjena. Protivnik krije svoje gubitke, ali svakako ima nekoliko desetina mrtvih njemačkih i hrvatskih vojnika.

Ujutru 11.IX isproban je bacač bombi na Doboju na zahtijev boraca koji kažu »da Doboju viknemo dobro jutro«.

Na 13.IX presječeni su željezni stubovi električnog voda iz Tuzle za Doboju. Te večeri Doboju se bojava napada i cijelu noć su pucali iz mitraljeza i tražili pomoć.

Na 14.IX odred u Suhom Polju i Tekućici vrši napad na stanicu Suho Polje (pruga Tuzla—Doboju). Tu je zarobljeno 13 hrvatskih vojnika i 14 pušaka. S naše strane nije bilo žrtava. Razrušena je pruga na više mjesta i razrušena 3 manja mosta, stanica zapaljena i zapaljeni rezervni pragovi na gomili. Telefonske žice iskidane. Strijeljana dvojica ustaša koji su palili kuće i pljačkali.

2.) Gračanički sektor. — Na 11.IX izvršen je napad na želj. stanicu u Boljaniću, sa koje je straža pobjegla. Stanica je zapaljena, pruga porušena, dva manja mosta oštećena i telefonski stubovi posječeni.

Stanica Karanovac je napadnuta 11.IX. Straža je također pobjegla. Stanica, stanična radionica i ostale zgrade kojima se služila vojska su zapaljene. Uništene su dvije lokomotive i pet vagona koji su bili blindirani vrećama pijeska i pragovima. Zapaljeno je još 30 vagona uglja, koji je bio koncentrisan za loženje lokomotiva, i magazin želj. materijala. Zapaljeni su i stubovi doveženi za popravku telefonskih linija. Pruga je razrušena i most koji veže Karanovac sa Gračanicom je zapaljen.

Na Sočkovcu je pruga razrušena i dva manja mosta oštećena. Telefonski stubovi isječeni.

Na Kakmužu desetarska stanica za materijal i alat za popravku pruge zapaljena a alat zaplijenjen. Razrušena je pruga, te je kontrolni voz iskočio. Na 15.IX izvršen je napad na voz sa vojnicima između Sočkovca i Kakmuža. Voz je bio blindiran.

14.IX izvršen je napad na stanicu Petrovo Selo, ali usljed stigle pomoći iz Tuzle, odred Petrova Sela morao se povući. Neprijatelj je iskoristio povlačenje odreda i popalio oko 20 kuća. Poginula su 4 vojnika a streljana 3 muslimana, izdajice svog sela Miričine, koji su palili srpske kuće i pljačkali.

Maglajski sektor. — Pročišćeno muslimansko selo Jablanica, sa kojim su uspostavljeni dobri odnosi. Oštećena je pruga i telefonska linija.

Pozadinski sektor izvršio svoj zadatak i uspostavio dobre odnose sa muslimanskim selima.

Ovo su akcije koje su izvršene prema predviđenom planu, u roku od 8 dana.

18. o. m. održavamo drugo savjetovanje komandira gdje će se dodijeliti nove zadaće, te izvršiti organizacija drugog bataljona po pismu delegata Marka od štaba BiH.

Drugovi, po mome dolasku ovdje odmah sam vam vratio kurire da vas obavijeste da sam dobro stigao, a 25. prošlog mj. poslao sam vam kurire da Vas izvijeste o početnoj akciji. Prvog ovog mjeseca poslao sam vam izvještaj br. 1. Kuriri koji su odnijeli izvještaj br. 1 još se nisu vratili.

Smatram za vrlo važno i neophodno potrebno da uspostavimo tješnje veze. Za to bi vi trebalo da poradite na tome, a to vam je lakše, jer imate ljude koji poznaju put, a znaju i gdje se nalazimo. S moje strane ovo je četvrti put da vam šaljem kurire.

S ovim izvještajem šaljem Vam i izvještaj br. 1, ukoliko ga ne budete dobili. Šaljem Vam pismo Bodina upućeno na mene, pismo delegata CK druga Marka kao i bilten Narodnog štaba (sve u prepisima), kao i prepis pisma kojim ja odgovaram Bodinu.

Ponovo podvlačim: radi koordinacije naših akcija, radi upoznavanja situacije naše oblasti, kao i učvršćenja veza, smatramo vrlo važnim da se sastanemo.

Uz naš borbeni pozdrav

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Član Oblasnog štaba H. Murat⁵⁰

Negdje na Ozrenu 15.IX 1941 g.

⁵⁰ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom IV, knj. 1, str. 328—331.

PRVA POHVALA GLAVNOG ŠTABA

Našim kanalom primili smo tih dana iz Tuzle prvu poštu. Radom u Tuzli rukovodio je u to vrijeme Mahmud Bušatlija. On nam je i dostavio tu pošiljku sa svojim pismom — kao odgovor na naš prvi izvještaj. Njegovo pismo od 9. septembra, kao i ona naša dva izvještaja, našao sam među ustaškim dokumentima. Vjerovatno da su pala ustašama u ruke zajedno s nekim našim kurirrom. Pismo je potpisano sa »Bodin« i glasi:

Dragi M.⁵¹

Danas sam primio izvještaj od 30.VIII. t. g. Prvo što hoću da podvučem da je ovo prvi i jedini izvještaj o akcijama, tj. izvještaj od jednoga od četiri štaba u ovoj oblasti. Znam sa kakvim se teškoćama moraju boriti kuriri dok se probiju do nas, ali ih ništa (mislim na Glavni oblasni štab i štab Majevice) ne može opravdati što su dozvolili da organizaciono stojimo ovako. Mislim da Vama nije potrebno napominjati kako nedogledne i strašne posledice mogu proizaći i kako ovo može skupo stati i našu partiju i narod. *Narod nam je povjerio svoju sudbinu u najodlučnijem času svoga života i mi moramo biti dorasli zadacima koje su tim povjerenjem pred nas postavljene.*

Dakle, družo M., danas je prvi zadatak stvoriti čvrste veze od podštaba do glavnog oblasnog štaba i od podštaba Ozren do svih jedinica koje će se organizirati u sastavu Vašeg bataljona. Od početka akcije nije dolazilo (za-pravo bio je tu pre 25 dana) kurir Gl. obi. štaba. Šaljem Ti ovo pismo s tim da ga preštampaš i prepis odmah pošalješ Gl. obi. štabu. (Ja sam im pre 14 dana slao kurira, ali taj se nije vratio, verovatno je zaglavio). U pogledu reorganizacije odmah postupi prema ovom pismu delegata C. K. Ako vaš kurir prodre do Gl. obi. štaba, neka im kaže da neodložno pošalju čovjeka sa izvještajem do mene, a prepis toga izvještaja također pošalju Vama da bi ga Vi svojim putem dostavili meni. Tim ćemo se osigurati od eventualnosti. Vaš podštab mora svake sedmice poslati izvještaj do mene. Gledajte da to bude svaki put najdalje do srede, kako bih ja ovaj mogao dostaviti u četvrtak Gl. štabu za BiH a ovaj Gl. zem. štabu Jugoslavije. Isti izvještaj šaljite Obi. štabu tuzlanskom.

Šaljem vam bilten Gl. štaba za Jugoslaviju, pismo delegata C. K., proglas C.K., letak Pokrajinskog za B-H, i

⁵¹ Murate

letak Pokrajinskog B-H hrvatskoj vojsci. *Sav ovaj materijal preštampajte i pošaljite Ob. štabu. Čitav materijal savjesno pročitajte i u svemu postupajte prema uputstvima.* Svako suprotstavljanje ovim direktivama *kaznite smrću.* (Za ovo imate puna ovlaštenja kao što i za svoj rad snosite punu odgovornost). U Romaniji su zbog sabotaže streljana dva partizana. Imena ću naknadno javiti. Sad nekoliko reči o Vašim akcijama. Vaš sektor pretstavlja najvažniji dio fronta u čitavoj B-H. Pruga Brod — Sarajevo je arterija državnog saobraćaja. Od privrednog značaja mnogo je veći vojnički značaj ove pruge. Sva vojna pitanja vi ćete raspraviti sa Oblasnim štabom. Mene interesuju neke pojedinosti. Ne znam kako vam nije pošlo za rukom da srušite ni jedan veći most (mostovi kod Maglaja i Doboja), zatim, ništa ne govorite o sudbini depoa lokomotiva željez. radionice u Doboju. (Gledajte onesposobiti želj. radionicu i što više lokomotiva. Presecite električni vod za Dobj, tim ćete ukočiti želj. radionicu.). Svako presecanje žice uz prugu ozbiljno koči saobraćaj. *Ne dajte neprijatelju mira.*

Sav zimski veš, ćebad, cirade, šatorska krila, dobar dio namirnica izvlačite iz zauzetih gradova. Monopole i apoteke kao i sav sanitetski materijal odmah zaplenite. (Kako plaćati, vidite iz »Biltena«). Stoku pobunjenih seljaka pošaljite sa sobom u planine, a vlasnicima dajte po mogućnosti novac ili priznanice, koje će im se isplatiti. *Namirnice ne rasipati.* Što je u opasnosti da padne u ruke neprijatelja, uništite. *ČUVATI SVAKI METAK.*

Na dobojskoj stanici primetio sam nekoliko njemačkih lakih tenkova. U Španiji naši su se uspešno borili protiv tenka podbacujući mu pod gusenice ručne granate ili zapaljive boce napunjene benzinom.

Iz Tuzle je onaj Čedo Popović, livničar, vodio neke delegacije »uglednih pomirljivih Srba« da od vas mole za živote onih zarobljenih ustaških zlikovaca. Neću da vam napominjem kakvu svrhu imaju ove delegacije Svaku ovakvu delegaciju izdajnika i kukavica odmah saslušajte i ukoliko nisu tamo dotjerani silom, dakle, *dobrovoljne delegacije odmah postreljati,* a jednog od njih pošaljite nazad da obavesti svoje ustaše o uspjehu poslanstva. Ova mera bit će vrlo popularna i u gradu i tamo na frontu.

Koliko sam mogao da saznam, gotovo sva naša partiska organizacija, i onako vrlo slaba, u tom okrugu uzela je aktivna učešća u bojevima sa neprijateljem i time onemogućila svoj dalji opstanak u gradovima gde se biju bitke. Drugovi koji su se nepotrebno dekonspirisali zaslužili su primernu disciplinsku kaznu. (Ispitaj ovo i detaljno me o svakom slučaju obavesti). Odmah vidite sa drugovima iz Doboja, Maglaja i Zavidovića, Teslića i Gračanice ko je još ostao u partiskoj organizaciji tih mesta i na koga će se

osloniti čovek koga će P. K. tamo poslati sa stalnom misijom. Po svaku cijenu moramo u tim mestima imati partiju. Vaš je zadatak da u svim selima i gradovima pravite part, organizacije i da s vremenom u saradnji sa čovekom u Doboju formirate okružni komitet. U partiju uzmite borce, hrabre drugove i drugarice, a nemilosrdno odgurajte sve političke špekulante. Partijci u svemu moraju prednjačiti.

Ništa mi ne javljate o Tesliću. Ako nemate s njima veze odmah je uspostavite i o tome me obavestite.⁵²

Pazite na disciplinu i pol. rad. Ne zaboravite: na našoj zastavi ne smije biti ni jedne mrlje. Za to tebi i štabu odgovara svojim životom svaki partizan, a ti i štab svojim rusim glavama Gl. štabu B-H i O.Š. u Tuzli.

Pišite mi opširnije o svim sukobima sa njemačkom vojskom. *Njemce i ustaše po njušci bez pardona.*

Borbe se vode na terenu čitave Jugoslavije. U B-H su borbe naročito široke i oštre. Naši drže Vlasenicu, Srebrenicu i Bratunac. Borbe se vode prema Kladnju, oko Zvornika, u Majevidici, oko Bijeljine i Brčkog. Naši drže veliki dio Bos. Krajine. Borbe se vode od Bihaća do Jajca i Glamoča. Naši odredi oko Sarajeva imali su velikih uspjeha u borbi sa Njemcima i Hrvat, vojskom. Naši drže Bileću, Trebinje i Nevesinje. Partizanski odredi bore se od Ivana do Crne Gore. Borbe se vode u Dalmaciji oko Splita, Sinja i Trogira. Već mjesec dana ne radi pruga Split — Zagreb. Ne zaostaje ni Šiovenačka i Hrvatska. *Dan opšteg ustanka u Jugoslaviji brzo zrije.* U tom času naročito je važno pitanje brzih, čvrstih i stalnih veza. *Učinite sve da ih ostvarite.*

Posle prvih akcija priberite borce, učvršćavajte odrede.

Na istočnom frontu stvari stoje sigurno. U Francuskoj pokret je uzeo širokog maha.

Uz naš borbeni pozdrav

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Bodin

Bilten je prilično star.

P. S.

Drug Č.⁵³ otputovao je iz Tuzle u S.

Ovdje su streljani drugovi: Maks Har, Vikić, Enver Šiljak i Suljetović Mehmed. Drug Husein Hadžić osuđen je na 20 godina robije.

⁵² Kao i Bušatlija, i Tempo nam je u zadatak stavljao i Teslić. Međutim, mi zaista nismo bili u stanju da u to vrijeme ina šta preduzimamo u tom smislu.

⁵³ Odnosi se na Uglješu Danilovića, koji je otputovao iz Tuzle u Sarajevo.

Svi drugovi su se na gubilištu držali dostojno i pali su kličući našoj borbi, slobodi, partiji, drugu Staljinu i Sov. Savezu.

Čini mi se da je vaš letak postavljen preusko. (To se odnosi na letak Ozrenskog štaba — prim. Murata). Uostalom proučite ovaj priložen materijal i prema njemu se ravnajte.

Ljekare ću vam poslati odmah. Osigurajte im dolazak.

Javite Oblasnom štabu vaše brojno stanje i naoružanje, kako bi se izradio odmah plan zauzimanja Tuzle.

Dostavite kratku biografiju boraca koji se naročito istaknu u okršajima.

Po našoj oblasti pustoši »Pokretni preki sud«. Sačinjavaju ga sve vrsni razbojnici iz Zagreba. Bilo bi sjajno ako bi ga negdje uvrebali.

Svaki automobil, naročito kamion treba onesposobiti.

Letke ću poslati sledeći put.

Ovo pismo od Bodina je upućeno na mene. U cjelosti ga prepisujem i šaljem Oblasnom štabu⁵⁴.

H. Murat.«⁵⁵

Uz to pismo primili smo Bilten Glavnog štaba i pismo tadašnjeg delegata CK pri Pokrajinskom komitetu BiH. Pismo je bilo potpisano sa »Marko«. To je bio jedan od pseudonima kojim je direktive i poštu za nas potpisivao drug Tempo. Tempo je opširno izložio naše zadatke i predložio organizaciju Odreda. Pismo je odisalo oštrinom i borbenim žarom. On nam je u zadatak stavljao mnogo više nego što smo mi bili u stanju i da pomislimo, a kamoli u tom času da učinimo. Naglašavajući da Partija od svakog člana traži i u tom času natčovječanske napore, on je zahtijevao da te napore i učinimo. Što se tiče organizacije Odreda, ovaj je prema tim uputstvima imao da se formira kao bataljon i da nosi naziv: 2. bataljon. Borci su taj naziv radosno primili.

Nešto docnije primili smo i Bilten Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije od 8. septembra 1941. godine. Bio je to Bilten broj 5. U njemu je, pored ostalog, stajalo:

⁵⁴ Posljednju rečenicu dopisao je Pašaga Mandžić.

*> Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 2-1/13.

»Tuzlanski partizanski odredi napali su i osvojili prugu od Ljupljanice do Zavidovića sa gradovima Doboj i Maglaj, i Gračanicu na pruži za Tuzlu. Partizani su razorili prugu na mnogim mjestima. Pruga nije mogla biti šest dana upotrebljavana. Oštećeno je i mnogo lokomotiva. U Usori su zapaljeni magacini Njemaca u kojima su bile razne bombe. Nastala je strahovita eksplozija...«

U vezi s tim Glavni štab pohvaljuje:

»Izražavamo naše priznanje i zahvalnost Tuzlanskom partizanskom odredu koji je svojim primernim junaštvom osvojio varoši Doboj, Maglaj i Gračanicu, čime je podigao jaki duh progonjenog naroda, zadao težak udarac i strah neprijatelju.

Iz Glavnog štaba Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«

Bušatlija je u svome pismu ukazivao na neke stvari koje su već bile izvršene, kao, na primjer: onesposobljavanje ložionice u Usori i rušenje elektrovođa Doboj — Tuzla. U svakom slučaju, njegovo pismo daje prilično jasnu sliku o duhu koji je u to vrijeme vladao na terenu kod rukovodećih partijskih kadrova. Ima tu i postupaka i prijedloga koji, kad ih gledamo iz današnje perspektive, izgledaju naivni, ali mi smo tada bili početnici u revoluciji i tek se učili da ratujemo.

Pohvala Glavnog štaba izazvala je oduševljenje i kod boraca i kod naroda. Ljudi su osjećali da nisu sami: osjećali su da postoji neko ko rukovodi borbom svih naših naroda, i to je stvaralo spokojstvo, budilo povjerenje i dizalo u njima vjeru u konačnu pobjedu.

Žurili smo da uspostavimo veze i sa ostalim odredima za koje smo pretpostavljali da se nalaze oko nas. Pero Dokić je izvršio pripreme i prikupio ljude za patrolu koja je krenula preko Krivaje oko 20. septembra. Murat i ja pratili smo ih do iznad Krivaje. Tu su nas stigli kuriri koji su upravo prispjeli iz Šekovića, pošto su se sreli s našim kuririma u Zeljavi pod Konjuhom. Pored ostale pošte bilo je i pismo drugova Irca i Cvijetina Mijatovića u kome su nas obavještavali da će se kod njih održati savjetovanje odredskih štabova i partijskih rukovodstava i da je potrebno da neko od nas odmah

dođe tamo. Sporazumjeli smo se da ide Murat. On je krenuo iste noći u pratnji jedne desetine.

PRIPREME ZA BORBU NA DUŽI ROK

Polja u dolini rijeke Bosne i rijeke Spreče rodila su te godine vrlo dobro. A najplodnija zemlja bila je upravo ona između željezničkih pruga i ovih rijeka. Neprijatelj nije imao vremena da se bavi žetvom. Mi, opet, nismo mogli da to činimo danju, nešto zbog oklopnih vozova koji su stalno prolazili kad je pruga bila u ispravnom stanju, a nešto zato što je neprijatelj pri svakom našem pokušaju pucao s druge strane rijeke Bosne i Spreče. Riješili smo da neprijatelju ne dozvolimo da s tih polja ubere ni zrna žita. U tu svrhu organizovali smo ekipu odraslih muškaraca, žena i omladine. Noću, obezbijedene vojnim jedinicama, silazile su stotine ljudi, žena i djece i prikupljale žetvu. Za taj zadatak smo dali stroge rokove i mobilisali sve što se moglo — i, koliko se sjećam, nije ostala ni jedna njiva a da žetva nije s nje ubrana. Ovo se potvrđuje i u jednom neprijateljskom izvještaju, u kome se kaže da ustanici žele da poberu nešto kukuruza pa su iz tih razloga zadnjih dana mirovali.

Tih dana smo preduzeli da konačno uspostavimo veze sa selima prema Trebavi. Uputili smo nekoliko patrola, koje su na kraju uspjele da pronađu grupu Ismeta Kapetanovića, Miloša Kupresa i Novaka Mrkonjića, oko kojih se bilo okupilo 30 ljudi. Oni su se krili po šumama Trebave, oko Duge njive. Bio je krajnji čas da do njih dođemo, jer su usljed izdaje i kapitulantskog držanja izvjesnih izdajnika, kao i zbog straha jednog dijela stanovništva, bili gotovo pred uništenjem. Oni su se prebacili nama na Ozren, a uz njih je došao i Stevan Botić. Poslije njih, uz njihovu pomoć, pronašli smo još neke manje grupice, a zatim su počeli da pristižu pojedinci koji su se, nezavisno od njih, krili po selima i tako spasavali glavu. Uskoro smo u Lipcu okupili oko 80 ljudi iz trebavskih sela, formirali četu i za komandira joj postavili Miloša Kupresa. Bilo je tu seljaka iz Kostajnice,

Bušletića, Osječana, Kožuha, Vranjaka, sa Vučjaka, à bilo ih je čak i od Miloševca, Slatine i Zabara. Njihovo pridolaženje trajalo je sve do kraja godine. Nešto kasnije formirali smo i drugu četvu, pod komandom Nikole Čelića, a mnogi su bili raspoređivani i po drugim našim jedinicama.

U međuvremenu je neprijatelj izvršio izvjesnu reorganizaciju i pregrupaciju snaga. Tih dana je u Doboju formirana Komanda 4. divizije, sa generalom Kljaićem na čelu, koji je tamo stigao 17. septembra. Pod njegovom komandom nalazile su se tri grupe: grupa pukovnika Durbešića, na sektoru Doboj — Maglaj; grupa pukovnika Mirka Paje, na sektoru rijeke Spreče, i grupa pukovnika Gruma, na Drini i Majevidi. Svoje oklopne vozove Nijemci nisu povlačili iz Doboja. Tih dana počeli smo oprezno naše prve akcije na vozove. Bilo je svakog dana čarki i prepucavanja. Neprijatelj je u to vrijeme bio uglavnom u odbrani.

Pred kraj septembra vratila se patrola Pere Dokića. Bila je stigla do Gostovića i, pošto nije naišla ni na kakve ustaničke snage, niti je o njima u tim krajevima išta čula, krenula je natrag. Čim se prebacila preko Krivaje, uputila mi je izvještaj, čiji sam original sačuvao sa ostacima odredske arhive. Veljko Vokić je pisao:

»Druže Tošo, stigli smo do Gostovića [i] upali u Kamenicu, našli 12 sanduka dinamita, nešto sanitet[skog] mat[erijala], dve dvocij[evke] i karabin, 12 vreća brašna, ubili jednog ustašu, izvrnuli u potok jednu mašinu⁵⁶ sa vagonima, svugdje politički ispravno postupili. Turska⁵⁷ sela u kraju Gostovića itd. nemaju, izgleda, oružja, pa nismo ni ulazili u njih. Izvoz drveta iz tih krajeva je prestao, jer su svi radnici — i Hrvati i muslimani — otišli kućama (neki čak u Travnik). Zatim smo se vratili opet u Vozuču i sad se nalazimo u Vasovinama kraj Vozuča. Namjeravamo sada poduzeti razoružanje svih musi. sela odavde prema našem kraju ...

Danas smo preko kurira sela Miljevića poslali pismo najuticajnijem čovjeku u ovom kraju, nekom Mustafi Đerziću, za koga tvrde Srbi da bi predao Vozuču.

⁵⁶ Odnosi se na lokomotivu.

⁵⁷ Misli se na muslimanska sela

ianas je kod Kamenskog (po prilici 20 km. od Olova naovamo) zapaljen most dugačak 30 — 35 m. To je dobar znak. Voz ide do Kamenskog.

Da li je Murat otišao?

Obavijesti nas o novostima. Pošalji radio vijesti...

Šaljemo vam 6 sanduka din[amita], vreću duvana, san[jitetski] mat[erijal], a pokušaćemo da dobavimo i bormašinu za bušenje kamena.⁵⁸ Kraj oko Gostovića nije tako gotov na borbu kao ovaj ovdje.

Obavijestite nas prilikom vaših akcija na sektoru II čete, da bismo mogli istovremeno rasterećivati jedni druge.

Moral našeg ljudstva je dobar iako bi neki htjeli kući.

Pridružili su se dvojica dobrih boraca iz gostovičkog kraja.⁵⁹ Nismo mogli uhvatiti vezu sa Đ. Mitrovićem.«⁶⁰

Izvještaj je zaista bio interesantan. Most kod Kamenskog zapalili su četnici. To smo utvrdili docnije. Kamensko od nas nije bilo toliko daleko kao Šekovići. U to vrijeme izgledalo nam je da ćemo preko tog kraja moći brzo sastaviti našu slobodnu teritoriju s teritorijom Romanijskog odreda. Nismo znali da je to paljenje izvršila samo jedna patrola koja se odmah poslije toga povukla. Tek kasnije smo vidjeli koliko su te naše nade bile neosnovane.

U prvi mah naredio sam ovoj našoj jedinici da se zadrži u kraju između Podsijelova i Vozuče. Međutim, tih dana zbio se jedan događaj koji u tom času nismo mogli predvidjeti. U kraju prema Puračiću krstarila je ona naša omanja jedinica pod komandom Relje Peče, zadržavajući se uglavnom u srpskim selima. Prema Muslimanima vodili smo potpuno bratsku politiku, i oni nas do tog časa nisu ničim uznemiravali. Ali tadašnji tuzlanski veliki župan Ragib Čapljić, pošto je prebrodio prvi strah, počeo je uz pomoć nekoliko ustaških prvaka — Muslimana da organizuje takozvanu Muslimansku dobrovoljačku legiju. On je to zvao muslimanskim na-

⁵⁸ Takva nam je mašina bila potrebna za miniranje mostova.

⁵⁹ Jedan od njih bio je Adem Bakić, rodom Banijac, lugar iz Gostovića.

« Zbornik, IV, 1, str. 456-457.

rodnim ustankom! Tih dana je Čapljić održao zbor u Puračiću, na kome je pozvao Muslimane u »sveti rat« protiv nas. Njegovo huškanje je našlo odjeka kod izvjesnih muslimanskih slojeva. On je govorio: »Ako hoćeš da uhvatiš pticu, moraš joj prije razrušiti gnijezdo!« Na njegovu inicijativu, tuzlanski trgovac i poznati ustaša Hadžiević organizovao je Muslimansku legiju u Puračiću, a onda je podijelio oružje većem broju ljudi u okolnim muslimanskim selima. Naročito su bila naoružana sela Devetak, Turija i Banovići, tj. sela koja leže prema Tuzli. Organizatori tog dijeljenja oružja htjeli su da na taj način vežu uza se one muslimanske mase koje nisu voljele ustaše.

Koliko se sjećam, 28. septembra je jedna takva grupa iz pravca Devetaka napala Milino Selo i tom prilikom pobila nekoliko ljudi, žena i djece, zapalila nekoliko kuća, opljačkala stoku i krenula prema Panjiku. Milino Selo bilo je izvan pravca kretanja i kontrole našeg voda koji je krstarilo duž istočne granice našeg odreda. Zato i nije bilo teško ovoj grupi da bez ikakva otpora ubija i pali. I upravo to što nijednim, ma i najmanjim postupkom nismo davali povoda za takav njihov neprijateljski nastup, što smo prema tim selima vodili zaista najprijateljskiju politiku, kontrolišući rad i ponašanje svakog našeg borca, ogorčilo nas je još više. Da ne bismo izazvali podozrenje i unijeli nemir u ta sela, mi smo namjerno dublje postavili onu našu zaštitnu jedinicu od svega 20—30 ljudi, koji su krstarili od sela Sižja pa sve do G. Brijesnice, tj. na prostoru od 4—5 sati hoda. Ali sve to nije ništa smetalo toj grupi da poćini one zloćine.

Kad su zapalili Milino Selo, krenuli su prema Panjiku. Tu ih je doćekao onaj naš vod. Ćim sam bio obaviješten o ovome slučaju, odmah sam izdao naredenje o prebacivanju pojaćanja na taj sektor, a onda sam i sam krenuo u tom pravcu. Kad sam stigao, neprijatelj je već bio razbijen i odbaćen, a naši su držali položaj iznad Muslimanskog Milina Sela. Prvi koji im je stigao u pomoć bio je Pero Dokić sa svojim ljudima. Oni su tjerali neprijatelja sve do ispod Muslimanskog Milina Sela. U selu sam našao grupu Husinjana okupljenih oko nekih muslimanskih žena i djece koji su, izbezumljeni od stra-

ha, unezvijereno gledali oko sebe. Pejo Marković, Husinjanin, objašnjavao je ženama da ne treba ništa da se boje, da im se ništa neće desiti jer mi nismo kao njihovi legionari. Naredio sam da ih odmah puste u pravcu Puračića.

Za razliku od ovakvog stanja na lijevoj strani Spreče, na desnoj strani — u Dubošnici bilo je mnogo povoljnije. Prva pozivanja i pritvaranja mirnih Sižjanja, Krtovljana i drugih u sjedištu opštine Dubošica, koje su vršili ondašnji načelnik opštine i tabornik ustaškog tabora, naišla su odmah na protivljenje i osudu čestitih Muslimana iz Dobošnice, najprije Osmana Ibrahimovića, putara i Mehmeda Razića, pekara, koji su blagovremenom intervencijom kod načelnika i tabornika u Dobošnici postigli značajan uspjeh u zaštiti Sižjana i Krtovljana sa lijeve strane Spreče. Kada su se u posljednjem javljanju opštinskim vlastima Sižjani i Krtovljani susreli sa ondašnjim opštinskim bilježnikom Hakijom Smajlagićem, on im je bez dvoumljenja, svakako pod uticajem spomenute prethodne intervencije, sugerisao da se više ne odazivaju pozivima i da se sutradan ne javljaju, jer se, u protivnom, ako se ponovo pojave u Dobošnici, više neće moći vratiti kući, biće zatvoreni i otpremljeni dalje. Tako su se u tim danima, pored onih pojedinaca koji su bili u otvorenoj službi i akcijama ustaša i okupatora i vršili teror i šikanu nad nedužnim pravoslavnim življem u Dobošničkoj opštini, kac uostalom, i u drugim krajevima, neustrašivo javljali i poštenu, bratski raspoloženi Muslimani, koji su, već i do tada u kontaktu sa komunistima i drugim naprednim snagama imali pravilnu orijentaciju u ovim sudbonosnim danima, i rizikujući svoje živote, zauzimali se za braću Srbe iz susjednih sela, sa kojima su, inače, do tada živjeli u bratskoj i dobrosusjedskoj slozi i ljubavi.

Jasno je bilo da više ne smijemo olako uzimati stanje u tom kraju. Riješio sam da organizujemo jaču jedinicu radi odbrane položaja na tom sektoru. Iz onog voda Reije Peće i od ljudi koji su bili u Dokićevoj patroli formirali smo četu čiji je zadatak bio da obezbjeđuje te položaje.

Kad sam došao u štab, zatekao sam izvještaj Pere Dokića od 28. septembra koji mi je on uputio prije nego što je krenuo u pomoć Milinom Selu. Taj izvještaj navodim u cjelini najviše zbog toga što je vrlo karakterističan za držanje nekih ljudi, a naročito dra Branka Stakića. On glasi:

»Druže Tošo,

Kako smo ti javili, pozvali smo Mustafu Derzića na pregovore. Sve srpsko stanovništvo vozučke opštine uvjeralo nas je da će on predati oružje i doći na pregovore. On je međutim otišao u Zavidoviće i zajedno sa Stakićem doveo je hrvatsku vojsku juče. Na kasarnu nismo udarili, jer je sve bilo pobjeglo što nosi oružje iz kasarne. Došlo je oko 45 hrvatskih vojnika, isto toliko i muslimana u Vozeću sa topićem i puškomitraljezom. Usljed obavještenja da nas hoće vojnici da opkole mi smo se povukli. To obavještenje međutim nije bilo tačno. Jutros, prije sata susreli smo kurira iz Vasovina. Sela oko Vozeće nisu juče bila zlostavljana ni paljena, jer je top gađao misleći da smo u selima... časa pozvali smo na dogovor komandira odreda radi razrušavanja i kažnjavanja Rujnice. Ta će akcija još danas otpočeti. Ako bude nekih obavještenja šalji ih na Bliznu, tamo će biti naši položaji.

Šaljemo vam 6 sanduka dinamita (1 sanduk otvoren), 5 kg šećera,⁶¹ 2 pakla sapuna i duvana. Šećer, sapun i duvan za bolnicu«.

I ovaj put se našao dr Branko Stakić da otrči po domobrane, samo da bi omeo našu borbu protiv okupatora i da im se dodvodi.

BILJEŽIMO NOVE USPJEHE

Odred je bio već čvrst i uvjeren u svoju snagu. Neprijatelj je bio zbunjen. Nervozno i neodlučno je reagovao na naše akcije. I kako mu našim sitnim ali stalnim čarkama nijednog časa nismo davali mira, naši uspjesi su gotovo uvijek i u svakoj akciji bili sigurni. Dok smo prvih dana poslije svake borbe morali da lovimo svoje bjegunce po selima, stanje se sad toliko promijenilo

⁶¹ Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 6-1/13.

da je problem bio zadržati ljude na njihovim položajima ako bi započela borba negdje na susjednom sektoru. Borci su bili stalno usmjereni prema neprijatelju i nisu čekali naredbu da krenu u pravcu odakle se čuje paljba. U tom pogledu bespuškari se nisu mnogo razlikovali od boraca naoružanih puškama, a iza položaja uvijek je bilo besposlenih starčiča, žena i djece koje je zanimalo šta se na položaju događa.

Tekst partizanske zakletve dobili smo dosta kasno. Koliko se sjećam, bilo je to tek negdje u novembru; međutim, pitanje zakletve postavilo se bilo već prvih dana. Sastavili smo zato sami tekst, uglavnom po sjećanju na zakletvu Crvene garde iz oktobarske revolucije. Izdali smo naređenje komandirima četa da pripreme za zakletvu izvrše tako da polaganje zakletve bude što svečanije.

Uoči samog dana polaganja zakletve obavijestio nas je Todor Panić da priličan broj boraca — seljaka pita zašto u zakletvu nije unijeta završna rečenica »tako mi Bog pomogao«. Tim ljudima je izgledalo da bez te fraze zakletva nije prava. Razgovarali smo o tome i složili se da ostavimo borcima na volju, pa oni koji smatraju da bez tog ne ide, mogu tu rečenicu i izgovoriti. Mislili smo: ako će ta fraza pomoći da što bolje tučemo okupatora i njegove sluge, nama neće smetati.

Polaganje zakletve smo obavili po četama. Bio je to zaista svečan trenutak, mnogi su se borci čak krstili.

I u pogledu naoružanja Odred je dosta lijepo napredovao. Već smo raspolagali s nekoliko puškomitraljeza, jednim teškim mitraljezom i jednim bacačem. Tim bacačem se nismo u prvo vrijeme koristili, jer smo za njega imali samo nekoliko mina.

Zbog čestih čarki i borbi naša bolnica se počela postepeno puniti ranjenicima. Tražili smo načina kako da je što bolje obezbijedimo i da našu oskudnu apoteku popunimo lijekovima koliko je god moguće. Bio je to za nas težak problem, i zato smo naše — u tom času još rijetke — kanale s neprijateljskom pozadinom iskorišćavali najviše u tu svrhu. Da bismo što bolje organizovali snabdijevanje naših jedinica, a istovremeno što bolje uredili našu obavještajnu službu, dozvolili smo nekolicini

naših pouzdanih ljudi, uglavnom bivših željezničara, da »pobjegnu« od nas i vrate se na svoju staru službu. Većina ih je odlično poslužila. Na tom poslu naročito se isticao Petar Vukelić, željezničar iz Osojnice, Anđa, žena Rade Radojčića, željezničara iz Lipca, a sestra Bogdana Gavrića, te neki muškarci i žene iz Lipca i Kostajnice. Organizaciju tog posla povjerili smo: prema Maglaju — Fikretu Dediću, prema Gračanici — Diki Jakšiću, a prema Doboju — Ismetu Kapetanoviću. Ismet je na Lipcu organizovao obavještajni centar čija se mreža prostirala preko Dervente do Broda i preko Trebave do Modriče i Gradačca. On je naročitu pažnju obratio Doboju, u kome je radilo i nekoliko naših ljudi, koji su povezali znatan broj naših simpatizera. Oni su nam mnogo pomogli i koristili.

Tako su nam jedanput hitno bile potrebne neke injekcije za bolnicu. Poručili smo Ismetu da ih nabavi. On je dao zadatak našim ljudima u Doboju da idu do apotekara Đure Vojkovića i zatraže ih. Međutim, ovaj ih je odbio. Razgovarali smo o tome i, na prijedlog Ismetov, složili se da Vojkoviću uputimo prijeteće pismo. To je imao da učini sam Ismet. Pismo je sačuvano i glasi:

»Vašim odbijanjem da predate našem čovjeku koga smo poslali da kupi u apoteci vazelina i Ung. Pelidoli masti stavili ste se u neprijateljski stav prema narodnooslobodilačkom pokretu i naš ratni sud osudio je Vas na smrt.

Poznavajući Vas kao čovjeka pristalicu d-ra Mačeka, odložio sam da se izvrši kazna, ali kao protuuslugu za to imate nas snabdjeti sa sanitetskim materijalom za našu bolnicu.

Sanitetski materijal spakujte u sanduke i na način kako Vi najbolje znate prebacite u srpska sela Pridjel ili Lipac, a najbolje je da to pošaljete u Striježevicu sa adresom za Komandu štaba Ozrenskog sektora.

Od materijala nam je potrebno: vata, hidrof. gaza, zavoji razne širine, gutaperka, a od medikamenata jod, hidrogen 3%, 6% i 30%, alkohol, vazelin, bor-vazelin, cinkova mast, morfium-injekcije, kamfor-injekcije, injekcije protiv tetanusa, kinin, aspirin, piramidon, morfium u tabletama, salicil-tableta i dva katetera.

Stavlja Vam se rok od 8 dana da nam to pošaljete od dana predaje ovoga pisma na pošti Doboj. Sve dotle

dok ne dobijemo traženo smrtna kazna ostaje na snazi, a poslije dobijanja traženog se poništava.

16.IX 1941.

Negdje u planini

Komandant štaba Nar. osi. odreda
Ozrenskog sektora:
Georgij Vasiljevski, s. r.⁶²

Ne mogu nikako da shvatim i da razjasnim šta je navelo Ismeta Kapetanovića, čovjeka inače realnog i praktičnog, da izmisli nekog Georgija Vasiljevskog i da ga proglašava za našeg komandanta. Ali u tim vremenima bilo je mnogo uslova za fantaziju.

Đuro Vojković, »pristalica dra Mačeka« i lojalni građanin NDH, nije nam poslao lijekove, nego je to samo predao ustaškim vlastima.

Uspjeli smo da obnovimo veze s partijskim organizacijama u Doboju i Gračanici i da se u Maglaju povežemo sa grupom naših simpatizera. Partijske organizacije bile su, doduše, slabe i male, ali su usluge koje su nam činile bile neobično korisne. Naročito su nam mnogo pomogle u organizovanju obavještajne službe i snabdijevanju bolnice. Preko njih smo se ubrzo povezali i s partijskim organizacijama Tuzle, Dervente i Broda. Jedan od kanala za Tuzlu išao je preko sela Sižja i Lukavca. Tu vezu održavao je Vido Kulišić, krojački radnik u Kreki, rodom iz Sižja.

Među prvim uhapšenim komunistima Lukavca i Puračića bio je i Vido Kulišić, koji se zajedno sa lukavačkim komunistima (braća Karamehmedović, Vjekoslav Tunjić i Jozo Žepić) izbavio iz tuzlanskog zatvora i nakon izvjesnog vremena koje je proveo baziran u Lukavcu, pomoću Mehe Tubića i njegovih saradnika, prebačen je na Ozren, odakle je kasnije, sve do pogibije održavao vezu između ozrenskog područja i Puračića, Lukavca i Tuzle. Taj kanal, u starom Lukavcu, koji je obezbjeđivao Meho Tubić, bio je dobro organizovan zato što su ga održavali komunisti i saradnici NOP u Lukavcu pod neposrednim nadzorom lukavačke partijske organizacije.

⁶² Isto, br. reg. 5-1/13.

U drugoj polovini septembra imali smo manje čarke u dolini rijeke Spreče, jer nam je tu glavni zadatak bio da prikupimo što više usjeva iz širokih sprečkih polja, a težište akcije smo bili prebacili prema Maglaju. Nastojali smo da prikupimo oružje koje su ustaške vlasti podijelile po nekim muslimanskim selima, uznemiravali smo Maglaj čarkajući se i oko njega, a 27. septembra, južno od Maglaja, prebacili smo preko rijeke Bosne dvije grupe boraca i napali željezničke stanice Gobarice i Dolinu.

Čarkali smo se s neprijateljem oko Ševarlija. Valjda je zato neprijatelj pokušao da čisti teren oko tog sela. Posljednjeg dana septembra pripremili smo mu zasjede ispred sela Pridjela i tom prilikom zarobili jednu njegovu jedinicu; sem toga, iskidali smo na više mjesta željezničku prugu između Trbuka i Ševarlija. Neprijatelj je intervenisao sa dva oklopna voza i privlačio pojačanja.

Treće savjetovanje komandira održali smo u odsustvu Muratovom. Donijeli smo nove odluke o vojnoj akciji. Utvrdili smo da je Ozrenski odred već toliko jak da može izvršavati mnogo veće i ozbiljnije zadatke. Zадaci su postavljeni, i Odred je polagao novi borbeni ispit.

Cio oktobar je protekao u znaku svakodnevnih borbi. Prvih dana je kod sela Pridjela razbijena jedna domobranska četa koja je pokušala da »čisti«⁶³ teren. U domobranskim dokumentima govori se o jednom poručniku i osmorici domobrana kao ranjenicima. Na ovom savjetovanju dali smo svakoj našoj četi zadatak da nedjeljno izvrši najmanje tri akcije na pruži. Jedinice su, gotovo bez iznimke, izvršavale taj zadatak, i skoro za svaki dan toga mjeseca nalazimo među domobranskim dokumentima izvještaje o našoj aktivnosti. U dnevnom izvješću Ministarstva hrvatskog domobranstva od 2. oktobra čitamo:

»Veća živost četnika (čitaj: partizana⁶³ — T. V.) primjećuje se na desnoj obali Bosne, sa Ozren planine, odakle

⁶³ U neprijateljskim dokumentima, naročito u početku ustanaka, prije diferencijacije partizana i četnika, često se spominju četnici, umjesto partizani.

SI ponovo preduzeli rušenje željezničke pruge kod Trbuka. Teretni vlak kod tog mjesta iskliznuo je noću iz tračnica, a zatim od strane četnika zapaljen (2.X).⁶⁴

U izvješću od 3. i 4. oktobra, pak, čitamo da je između Trbuka i Ševarlija »napadnut njemački transport«, da je »selo Trbuk u našim rukama, pruga popravljena«, da bi na kraju istog izvještaja, u 20.15 minuta, ponovo izvijestili da je pruga Doboj—Maglaj »opet oštećena«.⁶⁵

Između Rječice i Trbuka naši su ponovo napali neke vozove 4. oktobra i tom prilikom izvrnuli jedan oklopni voz. Vojni transporti su napadani i 6. i 7. oktobra, uz manje borbe i čarkanja, a 8. oktobra je napadnut najprije jedan domobranski, a nešto kasnije i jedan njemački vojni transport, uz znatne gubitke po neprijatelja. To se ponavljalo u toku oktobra gotovo svaki dan, čas na pruži Doboj—Sarajevo, čas na pruži Doboj—Tuzla.

Neprijatelj je ubrzo osjetio da mu je najugroženiji onaj trougao koji se nalazi između stanica Boljanić—Doboj i Trbuk—Doboj. Naročito težak problem za njega bilo je selo Lipac, koje leži na samom utoku rijeke Spreče u Bosnu, tačno naspram Doboja. Borbe koje su se nedavno vodile na kosama lipačkim — od kamenoloma do Pridjela — mogle su se posmatrati sa same dobojske željezničke stanice. I puščani meci često su padali oko prvih dobojskih kuća. Komandir Lipačke čete bio je u to vrijeme Petko Đurić. Položaj ove čete nalazio se tada iznad lipačkog kamenoloma. Neprijatelj je utvrđivao lijevu stranu rijeke Bosne, a na brežuljak kod dobojske pravoslavne crkve izvukao je i ukopao nekoliko topova raznih kalibara. Komanda 4. domobranske divizije, koja je na taj način, tako reći, bila gotovo u prvoj borbenoj liniji, pokušavala je svim silama da odbaci ovu našu četu bar preko Preslice, ne bi li tako uklonila ispred svojih i ispred očiju građana tu svoju sramotu. Naročito je nastojala da nas potisne što dalje od kamenoloma i Glavice. Međutim, svi ti njeni pokušaji ostajali

⁶⁴ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 3, br. reg. 2/1-1 i 2.

⁶⁵ Isto, br. reg. 3/1-1 i 4/1.

su bez uspjeha. Neprijatelj je svaki put bio uz gubitke odbijen.

U jednoj takvoj borbi teško je ranjen komandir Petko Đurić, i to u isto vrijeme kad i njegov sin Rade, mladić od 17 godina. Prevezeni su istim volovskim kolima na Brezike. Rijetko sam kad vidio tako vedre i nasmijane ranjenike. Sin je ubrzo ozdravio, dok je Petko ostao cijelu zimu u bolnici. Namjesto Petka postavili smo za komandira Bogdana Gavrića, hrabrog i odvažnog mladića, čovjeka o kome sam već govorio u vezi sa onim topovima iz prvih dana ustanka. On je upravo tih dana bio primljen u Komunističku partiju. Bogdan je bio sin željezničara i pred rat je počeo i sam nešto da radi na željeznici. Pa kako se smatrao nekim stručnjakom za željeznice, postao je ubrzo pravi majstor za izvrtnje vozova. Na tome poslu glavni su mu pomagači u to vrijeme bili Ignjat, Veso, Rado i ostali Radojčići, inače njegovi rođaci. Oni su tu svoju tehniku iz dana u dan usavršavali. Naročito su se specijalizovali u podmetanju mina.

U prvoj polovini oktobra naročito smo lovili putničke vozove koji su išli u pravcu Tuzle. Jedanput smo bili obaviješteni da će iz Doboja u Gračanicu da krene ustaški pokretni prijevki sud. Nismo ga ulovili, jer su sve sudije — izuzev jednog — promakle u automobilu dešnom obalom Spreče. U vozu smo uhvatili samo jednog koji je pratio arhivu, i strijeljali ga.

Nekoliko puta smo čekali i neke transporte ljudi iz Tuzle, koje su ustaše slale u razne koncentracione logore. Međutim, nismo imali sreće da ih dočekamo, ali je zato Bogdan Gavrić, koji je uglavnom imao da izvršava te zadatke, svaki čas uspijevao da napravi poneki lom i podvig.

Usred dana 20. oktobra, između Karanovca i Suhog Polja, izbacili smo iz šina njemački transport. Neki su vagoni bili polupani, a tri su se prevrnula niz napis.

Jednoga dana, mislim 27. oktobra, pošto je izvrnuo putnički voz i pretresao ga, našao je u jednom kupeu I razreda mladi bračni par okružen buketima cvijeća. Mladoženja je bio ustaški oficir. On je poslije vjenčanja krenuo s mladom na svadbeno putovanje. Istjerali su ih

napolje. Po običaju, izvršili su legitimisanje ostalih putnika, odvojili Nijemce, ustaše i njima slične, a ostalima naredili da pokupe svoje stvari i da krenu niz prugu. Mlada je, izgleda, shvatila šta se sprema njenom mladoženji, pa je počela da plače i da moli. Bogdan je zapita da li voli mladoženju. »Volim« — odgovori ona. »A ti onda ostani s njim« — predloži Bogdan. Međutim, ona se ipak predomislila i otišla niz prugu sa ostalim putnicima.

Bilo je i drugih scena. Tako je, na primjer, jednog dana Lipačka četa napala mješoviti voz s nekim radnicima koji su išli u Doboj na rad i prevrnula jedan vagon. Bogdan se sa ovim radnicima prilično grubo našalio. Pošto im je održao govor, začinjjen »masnim« narodnim izrazima, on ih je potjerao prema neprijateljskim položajima, zaustavio na izvjesnom odstojanju i natjerao da psuju Pavelića, a kliču Sovjetskom Savezu i Komunističkoj partiji. Tek kada su se dobro izvikali, pustio ih je da produže prema Doboju. Jednom prilikom, pod jednim prevrnutim vagonom našli su dva ljekara i oduzeli im lijekove, a njih pustili. Zbog toga sam se mnogo ljutio.

Putnike za koje bi naši utvrdili da su neprijatelji — strijeljali bi u prvom potoku, a nama u štab slali njihove legitimacije.

Ustaške vlasti ubrzo su potpuno obustavile saobraćaj noću, a nešto docnije počele su povremeno da obustavljaju i dnevni putnički saobraćaj. Poslije toga nijedan voz na tim našim relacijama nije prolazio bez jače vojničke pratnje. Neprijatelj je sve češće puštao vozove u konvojima — uz pratnju jednog ili dva oklopna voza. U određeno vrijeme puštali su vozove samo u jednom pravcu. Naprijed bi išao oklopni voz, a za njim dva ili tri teretna i po neki putnički voz, i na kraju opet oklopni.

Oklopni vozovi su po cio dan manevrisali između Maglaja i Doboja i Petrovog Sela. Njih smo lako već izdaleka poznavali, jer za vrijeme kretanja nisu prekidali mitraljesku paljbu, rešetajući svaki, pa i najmanji, grm u blizini pruge.

Duž pruge, a naročito pored mostova, neprijatelj je počeo da gradi bunkere i uporišta. Iz tih svojih utvrde-

nja on bi često i na najmanji sušanj osipao paljbu, koja noću nije prestajala ponekad do same zore.

Vlasti NDH stalno su nas zasipale lecima i porukama u kojima su prijetile, ubjeđivale i molile ne bi li koga sklonile na predaju. Domobranski oficiri zvali su nas svaki čas na pregovore i nudili nam primirje. Pregovarače smo prihvatili i uvijek ih vraćali bez rezultata.

Kroz svakodnevne borbe Odred je sve više jačao i rastao. Organizacija koju smo sproveli prema pismenim direktivama delegata CK, druga Tempa, ubrzo nije više odgovarala našim uslovima, na prvom mjestu što se tiče veličine Odreda, jer su naše čete bile brojno toliko ojačale da smo ih ubrzo uzdigli na rang bataljona, dok smo bivše vodove pretvorili u čete.

Izrastali su i novi kadrovi. Uskoro su se hrabrošću i sposobnošću pojedini borci sve više i više isticali i postepeno zauzimali razne vojničke dužnosti i položaje. Tako, ubrzo, pored nekih koje sam spomenuo, u prve redove iskočiše: na maglajskom sektoru Jovan Bajkanić, u Osojnici Jovan Vukelić, u Pridjelu Veljko Kršić, u Lipcu Ignjat Radojčić, u Boljaniću Luka Panić, u Karanovcu Vojin Panić, u Petrovom Selu Mićan Pejić i Jovan Panić. Tim ljudima, punim samoinicijative i borbenog žara, nije trebalo mnogo govoriti o njihovim zadacima. Ali ta njihova inicijativa zahtijevala je i brzu i efikasniju saradnju odredskog rukovodstva.

Već prvih dana počeli smo da organizujemo kurirsku službu. Udaljenost pojedinih tačaka nametnula nam je potrebu da stvaramo relejne stanice, ali su nas prilike ubrzo natjerale da mislimo i o savremenijim vezama. Tako je došlo do toga da smo uspostavili telefonsku liniju Lipac—Tekućica—Boljanić—Brezici, da bismo do kraja 1941. godine imali na teritoriji Odreda oko 45 km telefonskih linija. Za održavanje tih linija i za službu veze bio je formiran specijalni vod. Do tako velike količine kabla došli smo na taj način što smo jedan dio zaplijenili već prilikom zauzimanja Doboja, a kasnije su naše jedinice stalno kidale telefonske linije koje je neprijatelj postavljao duž pruge.

U lipačkom zaseoku Radojčićima, smještenom kao neko gnijezdo u jednoj uvali obronaka Preslice, čija je gotovo svaka kuća na po nekoliko mjesta bila probijena granatama iz oklopnog voza, bila je stalno smještena naša posada u jačini jednog voda, pod komandom Ignjata Radojčića. Odatle su obično preduzimane najuspješnije akcije na vozove. Ali smo ubrzo pretvorili Radojčiće u našu osmatračnicu naročite vrste. Kroz jedan gusto obrastao potok Ignjat je sa svojim ljudima uspio da provede vod poljskog telefona i da se neprimjetno ukopča u neprijateljsku telefonsku liniju. Sam telefon za prisluškivanje bio je smješten u podrumu jedne od kuća ovog zaseoka i na njemu je neprekidno poneko dežurao, prisluškivajući neprijateljske razgovore. Da neprijatelj ne bi primijetio to prisluškivanje, naši su na slušalici isključili mikrofona, tako da se preko tog aparata moglo samo čuti šta drugi govore. Drugi telefon bio je povezan s našim štabom, i dežurni bi prenosio sve važnije vijesti koje bi čuo. Često smo preko tog telefona pratili iz štaba na Brezicima efekat neke akcije koju su naši u to vrijeme vršili negdje na pruži.

Jednog dana, dok je neprijateljska osmatračnica iz Suhog Polja, s bunkera koji je u stvari zamjenjivao stanicu, regulisala haubičku vatru koja je iz Doboja tukla naše zaseoke oko Suhog Polja, naši su se ukopčali u liniju, presjekli neprijateljsku vezu sa Suhim Poljem, ukopčali u nju naš telefon i sami počeli da regulišu vatru, ali tako da je neprijatelj počeo da tuče svoj bunker i stanicu.

Krajem oktobra imali smo potpuno sređenu obavještajnu službu. Ona je ponekad tako dobro funkcionisala da smo naročito važne vijesti mogli da primimo iz Tuzle (bilo da su kuriri dolazili direktno, bilo da su se koristili punktovima i kanalima u Lukavcu i Puračiću), Gračanice, Doboja i Maglaja u roku od najviše 12 časova. A vijesti iz Dervente, Broda i Gradačoa stizale su nam u roku od 24 časa.

Tim poslom su se i dalje najviše bavili Ismet Kapetanović, Fikret Dedić i Diko Jakšić.

RAD U POZADINI

Problem koji nam je stalno i do kraja najviše davao brige bili su ranjenici. Naša bolnica na Brezicama bila je gotovo uvijek puna, a ljekara nismo imali. Bolnicu je i dalje vodila Dušanka Vajić. Ona je uspijevala da je održi u uzornoj čistoći, da organizuje posluživanje ranjenika, ali ljekarskog znanja nije mnogo imala. U njezi ranjenika pomagale su još Draginja Mitrović iz Trbuka i Zora Pijunović iz Maglaja, a u održavanju čistoće — brezičke djevojke.

U Trbuku je živio aktivni sanitetski narednik Todor Todić. On je u bivšoj vojsci svršio srednju sanitetsku školu i kao sanitetski narednik proveo po bolnicama više godina. Dovedi smo ga u bolnicu da nam previja i liječi ranjenike. Bio je to rijedak primjer onog čudovišnog naopakog vaspitanja bivšeg jugoslovenskog oficirskog kadra. Uobražen, pretjerano osjetljiv i ličan, a što je najgore — svjestan da je u tome času nenadoknativ, on je stalno pravio scene i ucjenjivao. Dušanku, koja je pokušavala da stvari pravilno postavi, nije mogao podnositi, pa sam zato morao skoro svake nedjelje lično intervenisati ne bi li kako sredio stanje. Danas više ne sumnjam da je on kriv za smrt nekolicine naših ljudi, ali morali smo ga trpjeti jer drugog izlaza nije bilo.

Tražili smo ljekara preko partijskih veza, a i drugim putem: kad je Murat pošao za Šekoviće, zahtijevali smo da nam po svaku cijenu nekoga dovede. Međutim,, sve je bilo uzalud. Morali smo i dalje trpjeti Todora Todića.

Lijekovi su pristizali preko naših kanala — iz Tuzle, Lukavca, Gračanice, Zavidovića, Maglaja, Doboja i Broda. Ali najviše smo ih ipak dobivali preko Doboja. Zahvaljujući upornosti nekih naših partijskih drugova u Doboju, koristili smo se simpatijama i sviješću nekoliko ljekara dobojskog Higijenskog zavoda. Ti ljudi su nam slali velike količine lijekova za cijelo to vrijeme. Veze s njima održavale su uglavnom drugarice Beba i Soka Veselić. Ljekari s kojima su one radile bili su dr Aleksandar Gara, dr Pšorn, dr Lev i dr Cesarac. U tom poslu naročito su se zalagala posljednja dvojica.

Bolnici smo obraćali naročitu pažnju. Bila je čista i lijepo uređena. Krevete i posteljinu za nju iznijeli smo iz bivšeg dječijeg oporavilišta i manastira pod Ozrenom, a hrana je bila dobra i uvijek obilata. Prvi primjerci otkucanih radio-vijesti odlazili bi najprije ranjenicima. Nabavili smo lijepih knjiga, i raspoloženje ranjenika bilo je uvijek vedro, a borbeni moral osjećao se bez prestanka. Ne sjećam se da smo morali ma i jedanput intervenisati da bismo nekoga koji je izliječen morali tjerati iz bolnice. Isto tako, ne sjećam se da je iko pokušao da se pomoću bolnice izvuče s položaja. Bilo je, međutim, više slučajeva da smo morali ljude s neizliječenim ranama zadržavati da ne pođu na front prije nego što konačno ozdrave. Bolnički kurir bio je mali Vojo Perić, dečkić koji je sa bratom i sestrom pobjegao iz ustaških šaka u času kad su hapsili njegovu porodicu. Stariji brat i sestra probili su se do Majevičkog partizanskog odreda, a on nama na Ozren. Bio je miljenik cijele bolnice. Zvali smo ga kratko — Perić. Poginuo je za vrijeme bitke na Sutjesci kao borac 6. proleterske istočnobosanske brigade.

Jedini koji je često kvario raspoloženje u bolnici bio je »doktor« todor Todić, koji se doktorom sam prozvao.

Već od samog početka u Odredu se osjećao nedostatak politički izgrađenih i odgovornih ljudi. Od starijih komunista bili smo tu samo Murat i ja. Petar Dokić je bio pametna glava i bujna priroda, Ismet Kapetanović — neobično hrabar i odan, Fikret Dedić — vrijedan i uporan, Simo Lukić — pošten i bezgranično odan stvari Partije, ali, u to vrijeme, oni politički nisu mnogo znali. To isto može se reći i za Josipa Jovanovića. Pored svega, Murat je, silom prilika, bio često odsutan. Međutim, odredska teritorija bila je tako velika, a pritisak neprijatelja i naše stalne akcije oduzimale su nam toliko vremena i snage da za one uslove ne bi bilo dovoljno da nas je bilo i triput više. To odsustvo političkih kadrova počelo se ubrzo osjećati, a kasnije i svetiti. Bilo je bataljona — a da i ne govorimo o četama — koji nisu imali političkog komesara!

Mada u prvom času beznačajna, na teritoriji Odreda počela se osjećati propaganda seoskih gazda i četnički raspoloženih elemenata. Nju je naročito podgrijavała neka Dangićeva poruka koju su, poslije svoga povratka sa Han-Pijeska, donijeli Žarko Antić i Stevo Rikić, ljudi koji su prvih dana, uplašeni pucnjavom, pobjegli iz svog kraja i zaustavili se tek na Han-Pijesku. Oni su pričah kako Dangić poručuje da treba štedjeti srpske živote i ne udarati na Nijemce — jer nam oni nisu neprijatelji — nego samo na Muslimane i ustaše. Antić je ubrzo uvidio svoju grešku i nastojao da nam pomogne. Stevu Rikića smo upozorili, i on je prestao da smeta. Što se tiče drugih, mi smo njihovo rovarenje nastojali da szbijemo političkim radom, ali kako nismo imali dovoljno snaga za takav rad, forsirali smo akciju za akcijom. Meni se u to vrijeme činilo da je to jedini način da izvršimo naš zadatak. Jasno mi je bilo od kolikog je značaja postojanje jednog jakog odreda na ovako važnoj željezničkoj raskrsnici kao što je to bio dobojski čvor. U odsustvu političkog rada, smatrao sam da ćemo izvjestan nemir i nespokojstvo u odredskoj pozadini stišati jedino ako mobilishemo sve snage i sredstva i usmjerimo ih u pravcu neprijatelja. Koliko se sjećam, i ostali su se drugovi slagali sa ovakvim mojim stavom.

Što se tiče pozadine, bili smo svjesni da je u pogledu narodne vlasti ne treba organizovati na starim principima. U početku nismo imali direktiva u tome pogledu. Prvu organizaciju pozadine postavili smo uglavnom tako da što bolje posluži frontu. Te naše prve organe narodne vlasti nazivali smo u prvo vrijeme narodnim vijećima. Tek negdje u oktobru dobili smo prve ali oskudne direktive o formiranju narodnih odbora, i mi smo ih formirali u većini naših sela. Seljaci su imali povjerenja u narodnu vlast. Ubrzo su se počeli obraćati njoj, tražeći da im ona rješava njihova pitanja i sporove. Ne sjećam se nijednog slučaja da ljudi nisu uvažili neko rješenje koje je bilo doneseno od strane tih naših odbora.

Sačuvana su dva pisma koja u izvjesnom smislu osvijetljavaju autoritet naših pozadinskih vlasti. U jednom Josip Jovanović piše:

»Tošo, ovaj čovjek je brat pok. Mitra i hoće da bude nasljednik Mitrove pokretnine. Mi smo htjeli da uberemo jednu njivu žita za borce, međutim on se protivi i traži da ti lično rekneš da se ima na to pravo. Ja njega za to ne bi ni pitao ali on je u stanju da napravi čitav razdor radi toga i nazove tu rekviziciju pljačkom. On je dobro stojeći i nije nuždan za Mitrovim. Mitar je dao još nekim siromasima napola da posiju i mi smo odlučili da ti siromasi oberu za sebe jer drugo nemaju ništa, pa te molim da mu rekneš i ti, a ja sam mu već rekao.

On traži od tebe odluku i biće joj pokoran, zato molim te što odlučiš podaj mu pismeno. Drug Josip«. ⁶⁶

Radilo se naime o nasljedstvu čovjeka koga su ubile ustaše.

U drugom pismu Nedeljko Jelisić i Milivoje Dević pišu 23. oktobra:

»... 1) Šarčević Pero pokojnog Petra iz G. Paklenice najbogatiji je čovjek u našem selu, a najmanju korist smo od njega do danas vidjeli i sa moralne i sa materijalne strane.

2) Smatramo da je štetan po našu vojsku, jer sa materijalne strane ni do danas nikakvu pomoć nam nije ukazao, a što se tiče morala same naše vojske on ga kvari sa govorom šta uradiše, šta uradiše naši nesretnici, i još to ni najmanje za ozbiljno ne smatra i uvijek se drži po strani kako bi stvarno još uvijek on prvi imao veliko prvenstvo kod hrvatske vlasti, tako jer i danas 90% više vjeruje u hrvatsku nego u našu vlast.

3) Najposljednji su pridošli na održavanje straže njegovi sinovi i to preko volje, a za borbu ni najmanje pouzdani nisu, a on ni u kom slučaju neće da se pokori našoj vlasti, jer još puške u ruke nije uzeo i na stražu nije došao iako je poznat da je dobar lovac i streljac, ali se radilo o ličnom interesu.

4) Što i dan danas iza naših leđa koji stojimo na braniku naše grude zemlje, on koji se osjeća da se to na njega ne odnosi koristi priliku bogaćenja.

Naš bi prijedlog bio... »⁶⁷

Sto se tiče Pere Šarčevića, naša vlast je odmah preduzela mjere, uhapsila ga, osudila i strijeljala.

Naša propagandna služba, iako usljed nedostatka kadrova još slaba, ipak je stizala da umnoži dovoljno

« Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 42-1/53.

Naš bi prijedlog bio... »⁶⁷

⁶⁷ Isto, br. reg. 9-1/13.

radio-vijesti da bi ih rasturila po jedinicama i selima, pa čak i po selima izvan naše slobodne teritorije. Na temelju iskustava sa prvim letkom, rasturili smo u oktobru drugi, upućen prvenstveno onima izvan slobodne teritorije. Isto tako, pošto je u to vrijeme pao muslimanski praznik Bajram, čestitao sam u ime Štaba odreda Muslimanima okolnih sela i sela Jablanice, koje se nalazilo u okviru naše slobodne teritorije.

Letak i ove čestitke imali su ovaj put mnogo više uspjeha. Oni su ostavili dublji utisak, tim prije jer ih je slao odred koji je s uspehom vodio borbe, pri čemu je pazio na svoje postupke prema narodu, ne ukaljavši ničim svoj ugled.

Bilo je i druge »nezvanične propagande«, za našu stvar. Ubrzo, počele su u narodu, a i među borcima, spontano nicali kraće ili duže pjesme o našoj borbi i pojedinim drugovima koji su se u njoj istakli.⁶⁸

NAREĐENJE GLAVNOG ŠTABA

Nekako između 10. i 15. oktobra iz Šekovića se vratio Murat. On je tamo prisustvovao savjetovanju Glavnog štaba, na kome je odobren naš dosadašnji rad. Donio nam je mnogo novosti, naročito o ustanku, koji je

⁶⁸ U Milinu Selu živjela je grupa Cigana, među kojima daleko poznata Petruša — maistor u improvizaciji. Sa puno mašte pjevala je o nama i našim borcima.

U selu Kakmužu živjela je pred rat neka baba bogomoljka. Ona je pustila kroz selo vijest da svaku noć razgovara s bogorodicom. Primitivne seoske žene dolazile su joj kao na hodočašće. Baba je osjetila svoju »važnost«. Obuka neku dugu smiješnu košulju i nešto slično sveštenućkom epitrahilju. Iako nije umjela da čita, nabavila je neku crkvenu knjigu i stalno u nju zagledala. Pročula se toliko da su se čak bile zabrinule crkvene vlasti u Tuzli. Pokušali su da joj zabrane »rad«, ali uzalud. Međutim, kad su poslije aprilske kapitulacije došle ustaše, baba se bila uplašila, ali na njenu sreću, ne zadugo. Na početku ustanka, čim je vidjela da smo se malo stabilizovali, počela je da »propovijeda« u našu korist. Mene je proglasila ništa manje nego božjim čovjekom, koga je sam bog poslao da spase narod pravoslavni. Nismo je dirali niti smo joj smetali. Umrla je u toku rata.

zahvatio gotovo cijelu Jugoslaviju. Prenio nam je direktive i zadatke koji su postavljeni pred Ozrenski odred. Najvažniji zadatak bio je da spremimo jednu jedinicu jačine 150 do 200 ljudi i uputimo je u okolinu Kladnja da zajedno sa ostalim jedinicama Birčanskog odreda likvidiramo ovo ustaško uporište. Akcija je bila zakazana za 29. oktobar i zahtijevala je ozbiljnu pripremu. Teškoća je bila u tome što je ta jedinica morala proći kroz pojas naoružanih sela, kojima je ustaška vlast podijelila oružje, prebaciti se preko Konjuh-planine i izbiti na cestu između Tuzle i Kladnja. Tu se imala povezati sa Birčanskim partizanskim odredom i zajedno s njim napasti i uništiti neprijateljsku posadu između Stupara i Đurđevika, zaposjesti te položaje i po svaku cijenu spriječiti eventualni pokušaj neprijatelja da iz Tuzle pošalje pojačanje za Kladanj.

Počeli smo pripreme i u tu svrhu smo održali savjetovanje rukovodilaca. Za organizaciju i izvođenje ove akcije odredili smo Murata i Todora Panića. Formirali smo jedinicu od 150 ljudi, odabranih i u borbama isprobanih. Snabdjeli smo je komorom i hranom i pripremili za polazak. Na savjetovanju smo riješili da u času kad ova jedinica krene, Odred započne veće akcije na pruži Doboj—Tuzla i tako svojim pritiskom privuče pažnju neprijatelja, naročito od Tuzle. Zborno mjesto jedinice koja je imala da krene s Muratom i Todorom Panićem bilo je na Panjiku. Izvršili smo smotru te jedinice, a ja sam joj održao i govor. Krenuli su sa zastavom na čelu. Bilo je to oko 25. oktobra.

Istog dana smo počeli napad. Ovaj put smo to učinili malo drukčije: uputili smo jednu našu četu u pravcu Tuzle, dalje nego što smo to ikad radili — prema stanici Dubošćici. Četa je imala zadatak da uništi posadu na kolskom mostu preko rijeke Spreče, napadne Dubošćicu, koja je od Tuzle udaljena oko 25 km i, ukoliko se ne bude mogla održati na desnoj strani rijeke Spreče,

spali most, a onda se povuče na lijevu stranu i odatle vrši stalan pritisak prema Dubošćici.⁶⁹

Dvadeset sedmog i 28. oktobra napadali smo cijelu tuzlansku prugu, a naročito na sektoru Suhog Polja, gdje smo 27. oktobra spalili jedan putnički voz i tom prilikom pohvatali, osudili i postrijeljali neke ustaške oficire i vojnike. Oklopni voz koji je pošao u pomoć ovom putničkom vozu stigao je kasno i bio blokiran, pošto smo prugu iza njega minirali, pa su ustaše morale dovesti drugi da ga izvuče.

U domobranskim dokumentima, u dnevnom izvješću Min. hrv. dom. za 28. oktobar, našao sam sljedeće:

»...Između Doboja i Suhopolja četnici (čitaj: partizani — T. V.) su napali i opljačkali putnički vlak, te poubijali i ranili dosta putnika. Oklopni i pomoćni vlak upućeni su u pomoć ..«⁷⁰

Pošto se neprijatelj bio prilično koncentrisao na ovaj sektor, riješili smo da skrenemo njegovu pažnju na prugu Doboj—Maglaj. Zato smo 30. oktobra napali brzi voz, praćen oklopnim vozom, na pruzi Maglaj—Doboj. U akciji je učestvovalo oko 100 ljudi. Za mjesto akcije izabrana je jedna okuka ispod sela D. Paklenice (između stanica Trbuk i Rječica). Akcija je zamišljena tako da naši odmah po prelasku oklopnog voza bace na prugu između šina jedan balvan s tanjim krajem u pravcu odakle dolazi brzi voz, na koji će da najaše njegova lokomotiva. Dva kilometra dalje trebalo je da jedna naša grupa minira prugu poslije prolaska oklopnog voza i na taj način onemogućí njegov povratak.

Akcija je prilično uspjela. Oklopnog voza ovog puta nije bilo, jer su oba isuviše bila zauzeta na pruzi Tuzla—Doboj. Naši osmatrači su to primijetili i odmah upozorili. Balvan je na vrijeme bio ubačen između šina. Istog

⁶⁹ Iz izvješća Min. hrv. dom. za 24. oktobar čitamo sljedeće: »... Jača grupa odmetnika iznenadno je napadala s. Kuzmani i Dobošnicu na pruzi Tuzla—Doboj. Za osiguranje pruge upućen je oklopni vlak.« (Arhiv V.I.I., kut. 3, br. reg. 24/1-1.)

⁷⁰ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 3, br. reg. 28/1.

časa kad je na njega najahala lokomotiva, naši su jurili. Međutim, nekoliko Nijemaca koji su bili u vagonu do lokomotive zabarikadiralo se pod lokomotivom i pod tim vagonom i odatle pružalo otpor, što je prouzrokovalo pogibiju nekolicine putnika. Naši su prvo istjerali putnike i zarobljenike u jedan zaklonjeni potok, a zatim počeli da uništavaju Nijemce i ustaše koji su davali otpor.

Jedan od organizatora ove akcije bio je Bogdan Gavrić. Da bi što prije savladao otpor neprijatelja, on je krenuo kroz vagone prema lokomotivi. Međutim, upravo u času kad je ušao u vagon pod kojim su bili Nijemci, neko je od naših ubacio kroz prozor u vagon bombu. Od te bombe je poginuo i Bogdan Gavrić. To je u toj akciji bila naša jedina, ali zaista skupa žrtva. Nijemci su dijelom uništeni a neki su uspjeli da se spasu plivanjem preko rijeke Bosne. Plijan je bio veliki, naročito u novcu koji smo našli u poštanskim kolima.

Prilikom ovog napada desio se i jedan prijatan događaj — oslobodili smo dva druga. Kada su naši počeli da istjeruju putnike iz voza, primijetili su da kroz prozor jednog vagona visi čovjek vezan lancem za ruku čovjeka koji se još nalazio u vagonu. Naši su brže-bolje prekinuli lanac i oslobodili ih. Bila su to dva komuniste iz Bihaća, koji su zbog neke akcije i prikupljanja oružja osuđeni na doživotnu robiju i tjerani u Zenicu na izdržavanje kazne. Jedan se zvao Žardin, a drugi Obradović. Žardin⁷¹ je i danas živ, a Obradović je docnije poginuo u Krajini, kao politički komesar bataljona.

Dok se borba vodila, naši su legitimisali putnike. Bogatijim su oduzeli kofere, a siromašnije nisu dirali. Tu se našla i neka baba s velikim kožnim koferima punim skupocjenog svilenog rublja i haljina. Ona je počela da se buni.

»Šta vam treba moj veš. To vaše seljačke žene ne znaju ni obući!«

Kad su joj naši odgovorili da će se seljačke žene već nekako snaći, stala je da grdi:

⁷¹ Zvonko Žardin, danas pukovnik JNA.

»Možete još sad, ali vidjećemo šta ćete kad padne snijeg!« To se, uostalom, pričalo među ustašama po gradovima, jer se vjerovalo da će nas zaista nestati čim padne prvi snijeg.

U dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 31. oktobra stoji:

»Juče u jutro između željezničke postaje Trbuk i Rječica oko 300 četnika (partizana — T. V.) napali su i potpuno opljačkali brzi vlak za Sarajevo. Tom prilikom je poginulo oko 22 osobe, nekoliko putnika otjerano u šumu, a broj ranjenih još nije poznat. Naša vojska stupila je u akciju i borba se vodi južno od Doboja.«⁷²

Nešto kasnije, u izvještaju od 11.40, neki Sirovatka iz komande 4. divizije javlja:

»... da je jutros od 9.02 sati izvršen napad na brzi vlak za Sarajevo između postaje Trbuka i Rječice. Vlak je sav opljačkan i ima po svim znacima mnogo poginulih. Napad je izvelo oko 500 četnika (partizana — T.V.) Traži pomoć za 4 diviziju, pošto nema u Doboju nikakvih snaga, a tako isto traže oklopna sredstva. Moli da se traži od Talijana da nam dadu borna kola .. «⁷³

U jednom naknadnom izvještaju govori se o 25 mrtvih, oko 25 ranjenih, »a biti će ih dosta i nestalih u rijeci Bosni koja je bila visoka i mutna.«

To je bila zaključna akcija koju smo preduzeli da bismo što više rasteretili našu grupu koja je djelovala u pravcu Kladnja, i pažnju neprijatelja iz Tuzle privukli što više na se, prema Ozrenu. Tada nismo ni slutili koliko ćemo uzbunu izazvati, a još manje kakve će to posljedice imati za Odred. Prevrćući domobranska dokumenta u vezi sa izvještajem o ovom napadu, nalazimo i ovo:

»Situacija na dan 2. studenog u noći 2/3. 1941. g. Zbog stanja ugroženosti željezničke pruge Doboj — Maglaj — Sarajevo Poglavnik zapovjeda:

a) Da zapovjednici zdrugova III. zborna najžurnije proče i preduzmu najdjelotvornije mjere za što bolje osiguranje prometa na ovoj pruzi.

⁷² Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 3, br. reg. 31/1-1.

⁷³ Isto, br. reg. 31/1-2.

b) U ovu svrhu predvidjeti za pojedine vlakove dovoljno jaku vojničku pratnju sa strojnicama, organizirati stalan nadzor pruge putem oklopnih vlakova, koristiti na osjetljivim dionicama lokomotive — izvidnice, povećati broj ophodnje i poboljšati službu izvještavanja, kao i po potrebi uzeti taoce u vlakove.

c) U većim postajama držati u pripremi pokretne pričuve sa potrebnim prevoznim sredstvima za brzo premještanje. O preduzetim mjerama izvjestite Glavni stožer.⁷⁴

Poglavnik nije ni znao da je većina tih mjera već uzaludno preduzeta. Mi, međutim, u tom času nismo mogli pretpostaviti da je naš odred bio predmet ozbiljnih neprijateljevih briga i priprema, koje su počele tih dana.

SITUACIJA OKO KLADNJA

Tih dana imao sam dosta briga i trke. Trebalo je pratiti djeinstvo akoije koju smo vodili na prugama, a trebalo je takođe držati veze i pratiti akciju one naše grupe koju smo poslali u pravcu Kladnja. Dogovorili smo se da nas oni svakodnevno obavještavaju o stanju kod njih, i u tu svrhu da se koriste našim relejnim stanicama u Brijesnici, Treštenici i Zeljavi. Neki bliži plan njihovih akcija nismo mogli unaprijed utvrditi. To je bio Muratov i Todorov zadatak. Zbog nestrpljenja, dolazio sam svaki dan u našu relejnu stanicu u panjičkoj školi, čekajući njihove izvještaje. Prvi sam izvještaj očekivao 28. oktobra. Međutim, prvi su nam kuriri stigli tek negdje između 30. i 31. oktobra. Murat je javljao da su naši srećno izbili u selo Lupoglav, iznad kladanjskog drumu, minirali rezervoare tuzlanskog vodovoda i jedan veći most na Klašnicama, na drumu Tuzla — Kladanj. Tu su uhvatili vezu sa Birčanskim odredom, koji treba da jednim dijelom svojih snaga sudjeluje u istoj akciji — sa istočne strane drumu. Borci Ozrenskog odreda očistili su domobranske posade sa zapadne strane

⁷⁴ Isto, kut. 4, br. reg. 2/1-1.

druma, dok su borci Birčanskog odreda žestoko razbili neprijateljske jedinice koje su držale položaje kod Brgula — Lončići. Birčaci i naši drže sad položaje kod Đurđevika. Neprijatelj je imao teške gubitke, a bilo je dosta i zarobljenih. Pored ostalog, zaplijenjena su 3 teška mitraljeza i mnogo druge spremne. Kuriri su pričali o uzbudljivosti susreta između boraca Ozrenskog i Birčanskog odreda. To je za ozrenske borce bio prvi susret s nekim drugim odredom. Mnogi su dugo poslije toga govorili o tom susretu i sjećali se drugova iz Birčanskog odreda. O tom susretu pričao mi je i Cvijetin Mijatović, koji je u toj akciji vodio Šekovljane.

Kuriri su mi rekli i to da napad na Kladanj nije izvršen, ali mi nisu znali da kažu zbog čega. Vratio sam ih odmah i obavijestio Murata o onom što mi radimo. Tražio sam od njega da nas češće izvještavaju.

Naravno, izvještaji nisu išli tako brzo. Između nas 1 njih bilo je dva dana pješačenja. Osim toga, naši su operisali na terenu koji nam, pretežno, nije bio prijateljski naklonjen, ali sam se uzdao u Murata i Todora i vjerovao da će se oni umjeti snaći u svakoj situaciji.

Dan-dva poslije toga, dok sam s nekim našim ljudima razgovarao u panjičkoj školskoj zgradi, uđe jedan naš borac i obavijesti me da su stigli neki ljudi iz Šekovića i da žele sa mnom da govore. Rekoh mu da ih uvede.

Bilo je kasno jesensko veče. Sjedili smo u polumraku, pri slaboj svjetlosti dogorjelog žiška, jer smo u to vrijeme oskudijevali u petroleju. U sobu uđe grupa ljudi — za tadašnje naše prilike neobičnog izgleda. Izuzevši jednog, svi su bili zarasli u ogromne brade i duge kose. Na glavama su imali šubare sa mrtvačkom glavom. Izukrštni su bili redenicama i načičkani raznim sitnim predmetima i oružjem. Jedan od njih, primijetivši valjda da sam ja komandant, istupi i predstavi se kao komandant te grupe. Reče da dolaze iz Srbije, preko Milića i Šekovića, i zamoli me da im omogućim dalje prebacivanje u Krajinu. Zatražio sam im dokumenta. Bila su izdata od strane zajedničkog operativnog štaba u Milićima i nosila potpise i partizanske i četničke komande. Ja sam, doduše, saznao od Murata, kada je posljednji

put otuda došao, da je u Milićima formiran nekakav zajednički štab. Čak smo i jedan njegov proglas bili dobili. Ali, mi smo imali svoje probleme koji su, izgleda, bili nešto drukčiji nego njihovi tamo. Problem odnosa s nekom jedinicom koja nije partizanska kod nas se nije dotad postavljao, i zato me je pojava ovih ljudi malo iznenadila. Većinom su bili bivši žandari, među kojima dva brata Babica, Forkapa i još neki. Onaj mladić bez brade bio je neki Bilbija, gimnazista.

Na pitanje kako su stigli ovamo rekoše da su se koristili međuprostorom koji su stvorili naši borci razbijanjem onog domobranskog bataljona kod Stupara i da su uz naše kurire, na koje su slučajno natrapali, došli preko Željave na Ozren. Iz daljeg razgovora saznao sam ponešto i o stanju oko Kladnja. Nisu znali mnogo šta da mi kažu, ali su čuli da četnici neće sudjelovati u napadu na Kladanj, jer da je, navodno, njihova komanda taj napad odgodila. Zanimalo me zbog čega idu u Krajinu, ali mi na moje pitanje nisu direktno odgovorili. Uglavnom, rekli su da žele što brže da stignu svojim kućama. To je bio moj prvi susret sa zvaničnom četničkom jedinicom. Nije to bila nimalo simpatična družina. Naročito me bunilo što nisam znao šta da radim s njima. Odlučio sam da sačekam povratak Muratov, pa da tu stvar zajednički riješimo. Uputio sam ih stoga privremeno u Bukovicu da tamo, u školskoj zgradi, sačekaju odluku.

Kuriri uz koje su stigli ovi četnici donijeli su detaljan izvještaj o uspjesima naših. Murat i Todor su izvještavali da je pripremani napad na Kladanj zaista izostao, usljed čega je njihova situacija postala vrlo teška, jer ih je neprijatelj od Kladnja počeo da napada s leđa. Druge neprijateljske snage, koje su prebačene od Tuzle, u isto vrijeme napadaju od Živinica i po svaku cijenu pokušavaju da ih suzbiju. Todor je još javljao da su on i Murat ranjeni, i da on smatra da je njihov dalji boravak na tom sektoru postao bespredmetan. Zato će se za dan-dva povući.

Kuriri su mi ispričali kako su Murat i Todor ranjeni. U času kad je neprijatelj iz pravca Živinica počeo da nastupa, izašli su njih dvojica da ga osmotre. Dok

su oni, stojeći jedan uz drugog, međusobno pokazivali prebacivanje neke neprijateljske jedinice, ranjeni su jednim istim metkom, jedan kroz desno a drugi kroz lijevo rame. Istu noć poslao sam im kurire s porukom da se što prije povuku, predložio im da na povratku izvrše diverzije na rudnik Banoviće i da pokušaju razoružati Muslimansku legiju u selima koja im budu na putu. Mi ćemo biti pripravnici da im u toj akciji pomognemo.

Međutim, stvar je ispala malo drukčije. Dan-dva poslije toga vratila se ta naša grupa. Nedostajalo joj je nekoliko ljudi, tri-četiri, koji su poginuli i nekoliko teže ranjenih, koje je Murat odveo u Vlasenicu u bolnicu, u koju je morao i sam da krene, jer mu se rana počela naglo da gnoji i pokazuje znake zapaljenja.

U sporazumu s Muratom, Todor Panić je pripremio jedinicu za povlačenje. Povlačenje su izvršili poslije protivnapada, da bi od neprijatelja prikrili svoje namjere. U posljednjem času i skoro od posljednjeg metka teško je ranjen u trbuh Pejo Marković, husinski rudar, Hrvat, čovjek rijetke inteligencije, dobar komunista, omiljen drug. Drugovi nisu htjeli da ga napuste, iako je bilo malo izgleda da će ostati u životu. Pažljivo su ga uvili u čebad, digli na nosila i kroz noć i snježnu mećavu, koja je toga dana počela, krenuli preko Konjuha. Nosili su ga gotovo cijelu noć. Put ih je vodio ispod samog vrha Konjuha. Kad su stigli pod taj vrh, kolona se zaustavila da se odmori. Otkrili su ranjenog Peju da vide kako mu je. Bio je mrtav! Vjerovatno su ga mrtva nosili već dosta dugo a da to nisu znali. Zakopali su ga u blizini piramide, na samom vrhu Konjuha. Kad je u ljeto 1942. godine, povlačeći se iz zeničkog kraja prema Šekovićima, tim pravcem naišla 6. istočnobosanska brigada, neki drugovi — učesnici ovog pohoda, koji su se sad nalazili u njenom sastavu, podigli su na vrh piramide, u znak uspomene na Peju, crveni barjak s petokrakom. To je dalo povoda Milošu Popoviću Đurinu, koji je prisustvo-
vao i Pejinom pogrebu i sad ovom podizanju zastave, da napiše riječi i podesi melodiju omiljene partizanske pjesme o husinskom rudaru:

Konjuh-planinom vjetri šume, bruje,
Lišće pjeva žalovite pjesme,
Borovi i jele, javori i breze
Svijaju se jedno do drugoga.

Noć je šumu svu u crno zavila,
Konjuh stenje, ruši se kamenje,
Mrtvog drugara, husinskog rudara,
Sahranjuje četa partizana.

Kiše jesenje po grobu su lile,
Bure snježne kosti su raznijele.
Od krvi crvene husinskog rudara
Crveno je šuma procvjetala.

Konjuh-planinom vjetri šume, bruje,
Lišće pjeva žalovite pjesme.
A na vrh planine zastava se vije
Crvena od krvi proletherske.

Borci su bili premoreni borbama i pokretom. Osim toga, s njima se povlačilo i stanovništvo sela Lupoglava. U takvim prilikama to im je stvaralo još veće poteškoće. Ranjeni Todor Panić nije htio da se upušta u neke akcije na neprijateljskom terenu. Žurio je da se što prije probije do nas. Dočekao sam ih na Panjiku.

S njima je došla i jedna grupa zeničkih radnika, koja se dotad borila u srbijanskim odredima, i sad tražila da se prebaci u Bosnu. U Milićima su saznali za mene i pošto su me poznavali iz Zenice, gdje smo zajedno radili u Željezari, tražili su da dođu meni. Bili su to Branko Cavić, Bogoljub Radić Boban, Milan Polksić, Mišo Ignjatović, Zdravko Jevtić, Nedo Glušac, Jovo Iličić, Anđelko Dimić i Čedo Jokanović. Danas su od njih živi Zdravko Jevtić,⁷⁵ Anđelko Dimić,⁷⁶ Jovo Iličić i Petar Mališa Peko. Posljednja dvojica prišli su 1942. četnicima.

S ovom grupom stigao je i Miloš Popović Đurin, student više pedagoške škole, Banjolučanin. Kad je počela ustaška hajka na komuniste u Banjoj Luci, on je nekako uspio da im pobjegne i da stigne do Bijeljine.

⁷⁵ Danas pukovnik JNA.

⁷⁶ Rezervni kapetan, penzioner.

Tu se, u sporazumu s partijskim rukovodstvom za Srbiju, ubacio u Štab Draže Mihailovića, gdje je prema direktivama radio sve dok ga nisu otkrili. U posljednjem času uspio je da se preko partizanskih veza prebaci u Bosnu i stigne u Šekoviće. Želio je da ide u Krajinu i tako je stigao do nas.

Iz neprijateljskih dokumenata jasno se vidi koliku je pometnju izazvala naša akcija na kladanjskom drumu. Komanda 4. pješadijske divizije izvještava depešom od 29. oktobra Ministarstvo domobranstva:

»Sa Ozrena spuštaju se odmetnici ka Stuparima i Kladnju, te napadaju Herkiće i Stupare.

Vjerovatno teže da sa grupom oko Vlasenice uhvate vezu.

Naše snage u opasnosti: na pravcu Tuzla—Kladanj.«⁷⁷

Zatim se u istom izvještaju traži pojačanje za Tuzlu, barem jedan bataljon.

Neprijatelj je naročito bio iznenađen teškim porazom koji je pretrpio onaj razbijeni bataljon kod Stupara. On je, zato, na brzinu povukao sve raspoložive snage s nekih drugih položaja, a po Tuzli je pokupio sve što je mogao i sve to hitno uputio preko Živinica, ne bi li nekako zaustavio naše jedinice, jer je, izgleda, računao da se radi o pokretu prema Tuzli. Evo šta sam našao u dnevnom izvješću Min. hrv. dom. za 29. oktobar:

»Na pravcu Tuzla — Kladanj napad od strane pobunjenika uslijedio danas oko 6 sati na 2. satniju 8. pukovnije koja je držala položaj Brgulje 5 km. sj. ist. od s. Stupara. Jačina odmetnika 500 pušaka i 3 teške strojnice. Napad je bio neobično snažan sa svih strana, tako da je satnija bila otcjepljena od stožera bojne u Stuparima. Nakon 3 sata ogorčene borbe odmetnici su onesposobili 2 strojnice, jedine u satniji. Na jednoj strojnici poginuo je nišandžija i vodnik narednik Ivan Rogić junačkom smrću. Zapovjednik satnije Demeršić Ivan vidjevši tešku situaciju, poveo je satniju na juriš u cilju da se probije ka Stuparima. U borbi prsa u prsa junački je poginuo na čelu satnije i sam zapovjednik. Razbijena satnija povukla se ie jednim djelom ka Đurdeviku, a drugim ka Stuparima. Za sudbinu ovog drugog diela još se ne zna, jer nema veze

⁷⁷ Arhiv V.U., ust.-dom. dok., kut. 3, br. reg. 29/1-12.

sa Stuparima. Koliko je dosad poznato satnija ima oko 30 mrtvih i nestalih.

Da bi se donekle zatvorio pravac Stupari — Tuzla upućena je iz Tuzle posljednja pričuva Tuzlanskog zdruga ojačana sa ordonansima i vozarima, sa zadatkom da zaštiti ovaj pravac, prihvati dielove 2 sat. 8 puk. i da osigura zemljište za polazni položaj snaga koje su u toku prikupljanja sa Zvorničkog odsjeka k Tuzli (3. bojna 1. pukovnije koja je u pokretu)...

Molim da se uzmu u najozbiljnije razmatranje moje brzoglasne predstavke u toku zadnjih dana i danas, po kojima tražim najžurnije pojačanje, jer je opasnost sve veća i veća da pobunjenici uspostave vezu između Vlasenice i Ozrena.. «⁷⁸

A 30. oktobra 4. pješadijska divizija javlja:

»Do Đurdevika došlo je 10 domobrana, a ne zna se još za sudbinu ostalih. Odmetnici vrše spajanje reona Vlasenice sa Ozrenom. Traženo pojačanje molim brzo poslati.«⁷⁹

U izvješću od 30. oktobra čitamo:

»Na pravcu Tuzla — Kladanj ostatak 1. bojne 8. pukovnije koji se nalazio na položaju oko s. Stupara, potpuno je razbijen od odmetnika i zapovjednik bojne sa malim ostacima uspio je da se povuče u s. Živinice. Ne zna se za sudbinu Kladnja, ali izgleda da je i on napadnut...

U Tuzlu je stigla 9. i 12. satnija III. bojne 1. pukovnije, koje će biti odmah upućene prema Kladnju ... 3. satnija kod Brgulja ima oko 65% gubitaka. Od te satnije je uspjele spasiti 2 ručne strojnice, dok su dvije teške i dvije lake izgubljene. Od ovih je jedna teška strojica prije gubitka uništena. Polusatnija kod Stupara, stožer bojne i strojnička satnija ima 25% gubitaka.

Situacija na pravcu Kladanj — Tuzla ne može biti ozbiljnija nego što je sada. Molim da se naše predstavke za pojačanje najžurnije udovolje.

Padom sela Stupara djelomično je pobunjenicima uspjele uzpostaviti vezu između svojih snaga u rejonu Vlasenice i Ozrena. Ako se tome doda akcija pobunjenika kod sela Požarnica, onda je jasno da pobunjenici idu za tim da preuzmu naše veze između Zvornika i Tuzle gdje su snage Zvorničkog odsjeka izvlačenjem 3. bojne 1. pukovnije znatno oslabljene, i da na taj način razdvoje ope

⁷⁸ Isto, br. reg. 29/1-1.

⁷⁹ Isto, br. reg. 29/1-18.

rativnu vezu Tuzlanskog i Zvorničkog zdruha. Time bi naše inače slabe snage bile presječene i počesno tučene.

Ponovo se pokazuje kao točna činjenica da posade od jedne satnije na udaljenim i usamljenim položajima nisu dovoljne da osiguraju bezbjednost komunikacija ili važnih objekata i instalacija, da su izložene počesnom tučenju, jer pričuve tako reći ne postoje i da je bezuslovno potrebno imati u tim pravcima jače snage, koje mogu izvršiti zadatak koji im je postavljen sa sigurnošću i bez bojazni da ovako usamljene budu uništene ili u najmanju ruku decimirane kao što je bio ovdje slučaj.«⁸⁰

U izvješću za 1. novembar govori se o borbama koje vodi 3. bataljon 1. puka uz pomoć drugih nekih jedinica koje su na brzinu pokupljene i upućene protiv naših snaga na sektoru Stupara. Neprijatelj je nastupao u dvije kolone, od kojih je desna krenula prema položajima koje su držali Ozrenici, a lijeva je napala na položaje koje su držali borci Šekovičkog odreda. Ti izvještaji glase:

»Desna kolona: Juriš ove kolone sa kote odmah zapadno od sela Lupoglava (na putu za Stupare) nije uspio i ova kolona odstupila na liniju s. Dedinja — Jelah oko 1 km. zapadno od Zukića gdje se prikuplja i sređuje. Neprijatelj je ovdje jako utvrđen, a teren nepristupačan.

Lieva kolona: ovladala linijom Lončić (trig. 659) oko 4 km jugoistočno od Zukića — Brgule (trig. 697), a do sada je neizvjestno da li je osvojena Dobarska i Mala Gradina, oko 8 km. jugoistočno od Zukića.

Sa pravca Male Gradine čuje se puščana strojnička vatra. 2. satnija 8. pukovnije iz Kladnja, kojoj je zapovjedbno da podpomogne ovu akciju zdruha na pravcu Kladari — Stupari zauzela je Stupari. U vezi ovog zapovjedniku zdruha zapovjedbno: da sa lievom kolonom najenergičnije produži napad i izbije do Stupara, gdje da se spoji sa dielovima koji su stigli iz Kladnja, a samo sa malom snagom da osigura desni bok ove kolone na Lončići.

Pričuve uputiti na pravac desne kolone i uz snažnu saradnju topništva i bacača povesti desnu kolonu napried sa zadatkom da preko Lupoglava i Tareva izbije u Stupare.

Koliko bude potrebno lieva kolona po izbijanju u Stupare da sarađuje akciju desne kolone, napadajući iz Stupara za Tarevo i Lupoglav.«⁸¹

⁸⁰ Isto, br. reg. 30/1-8.

⁸¹ Isto, kut. 4, br. reg. 1/1-3.

I, na kraju, tek u dnevnom izvješću za 3. novembar čitamo:

»Akcija naših snaga na pravcu Tuzla — Kladanj produžava se. Selo Lupoglav zauzeto. Odmetnici bježe prema Ozren planin.«⁸²

Dakle, eto šta kažu neprijateljski dokumenti o ovoj akciji. Doduše, u njima se kaže kako pobunjenici bježe prema Ozrenu. Međutim, tu stvarnog bježanja nije bilo. Todor se povukao tek onda kad je dobio moje naređenje, i to pošto je obezbijedio prebacivanje Murata i još nekoliko ranjenika za Šekoviće, i kad je prikupio stanovništvo sela Lupoglava i osigurao njegovu evakuaciju. Neprijatelj je u stvari tek drugi dan poslije našeg povlačenja ušao u selo Lupoglav i spalio ga.

Do napada na Kladanj toga puta nije došlo, iako su za tu akciju, kao što sam kasnije saznao, vršene veće pripreme. Do napada nije došlo prosto zato što četnici po svom običaju nisu održali riječ. Pred sam napad njihov štab je otkazao učešće. Pa ipak, ova naša akcija nije bila uzaludna. Mi smo, s jedne strane, zadali neprijatelju jak udarac, a s druge strane — isprobali kvalitet boraca na tuđem terenu. I ovdje se pokazalo da je jedinica kojoj su na čelu bili komunisti, tj. partizanska jedinica, bila već u 1941. godini ozbiljan vojnički faktor, sposoban da primi borbu i pod novim i mnogo težim uslovima.

BORBE UZIMAJU SVE SIRE RAZMJERE

Već prvi dani novembra pokazali su da će to za Odred biti dosta nemiran mjesec. Osjećalo se da neprijatelj nešto ozbiljno sprema. Počeo je da grupiše jače snage na raznim tačkama, a osim toga, prvih dana novembra pojavile su se na odsjeku fronta između Doboja i Tuzle neprijateljske jedinice u crnim uniformama i s

⁸² Isto, br. reg. 3/1-1.

ustaškim amblemima na kapama i pod vratom. Bile su to formacije takozvane Crne legije. Govorilo se da one samo čekaju dolazak svoga komandanta, pukovnika Juce Rukavine, koji treba da organizuje veliki pohod na nas.

I pojava one grupe četnika koju smo privremeno smjestili u Bukovicu, a nešto kasnije u Rakovac, dala je povoda izvjesnom političkom komešanju, utoliko više što su oni, sjedeći besposleni u pozadini, i usljed naše prezauzetosti, imali mogućnosti da rovale.

Po selima naše slobodne teritorije počelo se govoriti kako osim partizanskih postoje i srpske četničke formacije, kako te formacije vode Dangić i Draža Mihailović, a da s njima saraduje i Nedić, te kako oni ne žele da ratuju s Nijemcima, jer nam Nijemci i nisu neprijatelji, i da zato četnici vode borbu samo protiv ustaša i Muslimana.

Sva ta govorkanja nisu, doduše, u to vrijeme predstavljala neku ozbiljniju opasnost. Odred je bio čvrst, i nije se primjećivalo da bi ma ko od boraca želio neku promjenu. Pa ipak smo željeli da se što prije otarasimo te grupe u brade i kosurinu zaraslih ljudi. Nisam znao kako da to riješim. Murat se nije vraćao, a ja sam stalno očekivao da će bar on donijeti neke novosti i direktive. Od onih koji su stigli iz Milića i Šekovića niko nije umio da kaže ništa konkretnije. Miloš Popović je, doduše, pričao da je u Srbiji došlo do većih nesuglasica između partizana i četnika i da će ovih dana biti održano neko naše savjetovanje u Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu. Računao sam da će tome savjetovanju prisustvovati i Murat, i nestrpljivo sam čekao neće li se pojaviti neki kurir s te strane.

Tih dana čuli smo i preko radija prve povoljne vijesti: Crvena armija odbacila je Nijemce sa odbrambenih linija Moskve, a Sjedinjene Američke Države su stupile u rat.

Odred je stalno bio u borbenom raspoloženju. Tih dana počeli smo da formiramo i Udarni bataljon. Povod za to dala su nam izvjesna uznemiravanja koja su izazivali odredi Muslimanske legije iz Devetaka i Turije.

Podsticani i vođeni od jednog ustaškog bataljona koji je bio smješten u Puračiću, oni su vršili ispade prema Milinom Selu, D. Brijesnici i Sižju, i zato smo riješili da što prije formiramo 4. bataljon, koji bi jednom zauvijek skinuo sa dnevnog reda brigu o ovom odsjeku fronta.

Osnov toga bataljona činili su ljudi iz one udarne grupe koja je išla na Kladanj. Nju smo popunili dvjema četama Trebavaca, o kojima sam ranije govorio. Za komandanta smo postavili Miloša Popovića, za komesara Peru Dokića, a za komandire četa Dušana Stanišića, Miloša Kupresa, Mišu Ignjatovića i Nikolu Čelića. Taj bataljon nije imao pred sobom nekog jakog neprijatelja, i zato je, pored obezbjeđenja položaja između Sižja i Podsijelova, trebalo da posluži kao neka vrsta vojno-političke škole za mlade kadrove i da u neku ruku bude odredska rezerva.

Krajem prve sedmice novembra javiše s Panjika da su stigli neki naši ljudi iz Željave i doveli jednog mladića u koga sumnjaju da je ustaški špijun. Saznao sam da ga je već saslušavao Stevan Botić, iako za to nije imao nikakvih ovlaštenja ni prava. Naredio sam da ga što prije dovedu. Željavčani su mi ispričali da je tih dana prošla jedna grupa partizana iz Krajine za Šekoviće i da su im oni dali vodiče, a da je dan-dva poslije njih stigao u selo ovaj mladić, koji se mnogo raspitivao o onoj grupi i na sve moguće načine nastojao da ide za njom. Kako se Željavčanima učinio sumnjiv, a i po govoru su valjda primijetili da nije Srbin, oni su ga namjesto u Šekoviće doveli na Ozren.

Željava, malo planinsko selo, duboko zavučeno u šume Konjuh-planine, služilo je vjerno i predano kao naš kurirski punkt na putu za Šekoviće od onog dana kad je Murat s Vokićem prvi put kroz njega prošao. To selo je učinilo mnogo usluga našem odredu, a kasnije i mnogim drugim partizanskim jedinicama, dajući im vodiče i kurire, dijeleći s njima i posljednji zalogaj hljeba, sklanjajući ranjenike. Željavčani su i ovoga puta učinili ono što su smatrali da je najbolje.

Mladić koga su doveli bio je Rudi Kolak. Nisam ga dotad poznavao, ali sam odmah, od prvih riječi, vidio o

čemu se radi. On mi je ispričao da je na savjetovanje koje je trebalo da se održi u Glavnom štabu poslala grupa krajiških delegata koju su sačinjavali: Đuro Pucar Stari, Osman Karabegović, Košta Nad, Rade Ličina, Kasim Hodžić, Miljenko Cvitković, on i još neki; da su Đuro Pucar i Osman Karabegović otišli vozom, a Košta Nad, Rade Ličina, Kasim Hodžić i Miljenko Cvitković pošli na konjima. Oni su bili u grupi koja je prošla kroz Željavu. S tom grupom trebalo je da ide i on, Kolak. Ali je zakasnio, pa je stoga žurio da je stigne. Zbog nesporazuma u Željavi, nije više mogao na vrijeme stići na savjetovanje. Ljutio se i grdio, ali mu sad ništa drugo nije ni ostajalo.

Oko 10. novembra stigoše kuriri iz Šekovića. Donijeli su nam mnogo pošte i mnogo novosti. Dok smo dosad dobivali tek poneki broj Biltena Vrhovnog štaba i nešto letaka Glavnog štaba, ovaj put stiglo nam je mnogo raznovrsnog materijala. Bilo je tu desetak brojeva užičke »Borbek«, svaki u dosta primjeraka, svi dotadašnji proglašeni Bilteni Vrhovnog štaba i petnaestak primjeraka Istorije SKP(b), koja je štampana u Užicu i sadržavala prvih deset glava.

»Borbu« smo rasturali u sva sela. Lijepa oprema, a naročito njen sadržaj, izazvali su veliko interesovanje među svijetom i borcima. Čitajući je, ljudi su osjećali da tamo negdje — od Šekovića pa do kraja Crne Gore i duboko u Srbiji — postoji već naša čvrsta slobodna država, koja, eto, može već da štampa i svoje novine, i to ovako lijepe.

Kuriri su pripovijedali o Šekovićima, o Romaniji, o kamionskoj vezi između Srbije i Bosne, o tome kako naši ljudi često idu do Užica, kako u Užicu već radi prva naša fabrika oružja, i kako to oružje stiže na Romaniju i u Šekoviće. S ovim kuririma stigla je i grupa drugova, među kojima i Stevo Vranić Brko, Hrvat, radnik, čovjek koji je mene kad sam napustio Zenicu zamijenio u tom gradu u partijskom rukovodstvu. On je ubrzo poslije mene morao da napusti Zenicu, i sad nam ga je Pokrajinski komitet slao kao partijskog delegata da nam pomogne i, naročito, da se pozabavi partijskim radom na teritoriji

Određa. Dočekali smo ga s velikom radošću, jer je rad na tom polju bio cijelo vrijeme naša najslabija tačka. Osim njega, na Ozren su došla još dva čovjeka koji su prvih dana ustanka, zahvaćeni panikom, pobjegli iz naših krajeva i sad se vratili. Bili su to željezničar Branko Joksić i panjički učitelj Mirko Topić.

Topića sam već spominjao kad sam govorio o pripremama za ustanak. Bio je to onaj učitelj koji je trebalo da mi pomogne u organizovanju istočnih sela ozrenskog kraja i koji me je, odbivši svaku saradnju uoči samog ustanka, doveo u mučan položaj i prosto omeo da tu stvar na neki drugi način riješim. Kako su tih dana već bile počele borbe, smetnuli smo ga s uma. Saznali smo samo da je nekud nestao, odnosno da je uoči samog ustanka, uplašen onim što će se desiti, ostavio na Panjiku ženu i djecu i pobjegao u Tuzlu.

Saslušao sam ih obojicu. Joksić mi je ispričao da je prvih dana ustanka pobjegao preko Konjuha u Vlasenicu, a sad se vraća da vidi šta mu je s kućom u Lipcu i da nam pomogne koliko može. Topić je govorio kako on u stvari nije bježao, nego je išao u Tuzlu po platu, a pošto su na Ozrenu počele borbe, ustaške vlasti ga više nisu htjele da puste natrag, nego ga poslale na Caparde za učitelja. A kad su se i tamo pojavili naši iz Šekovičkog određa, on se preko Šekovića prebacio u Vlasenicu. Sad se koristio našim kuririma i vratio da vidi šta mu je s porodicom. Bili su to problematični ljudi, ali nikakvog ozbiljnijeg dokaza u to vrijeme nismo imali protiv njih, i ja sam ih pustio kućama.

Sa ovom grupom stigla su još četiri čovjeka. Trojica sa Ozrena, a jedan Krajišnik, iz bosansko-petrovačkog sreza. Prvi od njih je bio bivši graničar Stevo Malinović, iz Paklenice; drugi je bio Košta Nešković, bivši opštinski bilježnik iz Paklenice, čiji je mlađi brat Petar bio jedan od prvih koji su mi se priključili; treći je bio srednjoškolar Branko Vajić iz Osojnice. Krajišnik koji je s njima došao bio je Gojko Latinović, bivši žandarmerijski narednik. Na saslušanju oni su izjavili da su bili borci u odredu generala Novakovića, pa pošto se, poslije sukoba između Novakovića i Draže Mihailovića (prema njihovim

riječima — zbog Novakovićeovog pomirljivog stava prema partizanima), njihov odred raspao, oni su došli na Ozren. Gojko Latinović je molio da mu pomognemo da se nekako prebaci u Krajinu. Prvu trojicu poslao sam u Odred. Latinović mi je izgledao iskren i pošten, ali sam ga ipak, za svaku sigurnost, poslao onoj grupi četnika u Rakovac. Međutim, on se već drugog dana vratio u Štab tražeći da sa mnom razgovara. Ispričao mi je da ne želi nipošto da ostane s onom grupom, jer je ona naročito probrana banda koju Dangić šalje u Krajinu da tamo nekako pocijepa naše redove i pomoću njih organizuje četnički pokret. Gojko me je upozoravao da im ne treba nipošto vjerovati, a on lično ne želi da bude s njima.

Pošto je ta grupa četnika s Forkapom i Babićima stalno molila da ih prebacimo preko rijeke Bosne, a ja sam, opet, čekao da se vrati Murat pa da zajednički vidimo šta ćemo s njima, morao sam stalno da izmišljam sve nove i nove razloge da ih umirim i odgodim njihovo prebacivanje. Međutim, oni su ubrzo primijetili da mi ne želimo da im pomognemo, pa su sami počeli da prave čamac kojim su htjeli da se prebace preko rijeke.

Dogovorio sam se s Rudijem Kolakom da on krene ranije. Sastavili smo grupu koja je imala da mu pomogne u prebacivanju. Za vodiča smo mu dali Jeftu Blagojevića (iz milošte i zbog malog rasta zvanog Jeftić). Jeftić je bio stari šumski radnik, »frentaš« — kako je rado govorio sam o sebi. Rodom je bio iz sela Turčinovića u krivajskom kraju i radio je dugi niz godina po svim šumskim manipulacijama centralne i istočne Bosne. U tim krajevima poznao je gotovo svaki grm. Pored njega dali smo Kolaku i Blagu Mandića, iz sela Ošava, koje leži na lijevoj strani rijeke Bosne, liznad Maglaja. On je dobro poznao krajeve oko Blatnice. Njima smo dodali još dvojicu-trojicu boraca među kojima Branka Nenića i nekog Rajka iz Suhe, iz gostovickog kraja, koji su po svršenom poslu imali da se s Jeftićem vrate. Njihov je zadatak bio da preko rijeke Bosne prebace Rudija Kolaka i da ga doprate do prve partizanske jedinice. S Rudijem su krenuli Žardin i Obra-

dović, ona dvojica koju smo oslobodili u napadu na brzi voz. Kolebali smo se da li s njima da pustimo i Gojka Latinovića, i na kraju smo riješili da ga pustimo, jer je zaista ostavljao utisak poštenog čovjeka.

Naši su dopratili Kolaka i njegovu grupu do Blatnice i tu ih predali prvoj partizanskoj jedinici. Blago Mandić je, prema našim uputstvima, krenuo u Ošve da tu organizuje naš kurirski punkt i veze koje smo htjeli da uspostavimo preko Maglaja s centralnom Bosnom. Jeftić se sa svojom patrolom vratio preko mosta kod Želeće, u blizini Žepča, pošto je na mostu razjurio stražu. U šumama kod Kamenice nabasao je na neke domobrane koji su sjekli drvo, pripucao na njih i onda, pošto su se iznenađeni njegovom smjelošću razbježali uzeo im šest konja i na njima se vratio u Odred. Jeftić me je odmah po povratku izvijestio o uspjehu njihova puta. Ispričao mi je u povjerenju kako je među ustanicima oko Blatnice došlo do nesloge i cijepanja. Ali o čemu se radi, nije znao pobliže da objasni.

Nekoliko dana poslije toga prebacila se ona grupa žandarma-četnika preko rijeke, negdje pod Orlinama, i preko sela Poljica, sjeverno od Maglaja, krenula u Krajinu.

AKCIJA POTPUKOVNIKA ALIKADIĆA

Formiranje 4. bataljona izvršeno je u pravo vrijeme, ier je neprijatelj, da bi rasteretio svoj dobojski odsjek fronta, počeo sve snažnije da napada od Puračića, Devetaka i Turije. Naš 4. bataljon je, dakle, mogao u dnevnim borbama prilično da se isproba. On je gospodario položajima u tom kraju, pa je čak i njegova trećina bila dovoljna da nas potpuno obezbijedi od napada. Njegovo postojanje unosilo je spokojstvo u Odred i omogućavalo mu da svoju aktivnost na prugama ne samo održi nego još više proširi i da sve jače ugrožava neprijatelja.

Naš pritisak neprijatelj je osjećao duž cijelog fronta, a naročito na Lipcu. Tu je i dan i noć bilo živo. Malo je

koja četa s toliko smisla iznalazila nove majstorije da što više napakosti neprijatelju kao što je to činila ona na Lipcu. O njenim podvizima pjevale su se u Odredu pjesme. Neke od njih sastavio je Miloš Popović. Tu, pred samom komandom Paveličeve 4. divizije, neprijatelj je svakodnevno trpio sramotu za sramotom. Čak i kad bi s vremena na vrijeme nastupila neka vrsta zatišja, doveli smo ustaške vlasti do pravog bijesa. Ismet Kape-tanović je pronašao trubu nekog starog gramofona i po-moću nje počeo da organizuje propagandu među nepri-jateljskim vojnicima. U tihoj noći počinjao bi jak glas iz trube da odjekuje prema neprijateljskim položajima, čitale bi se razne parole, radio-vijesti, leci ili članci iz »Borbe«. Nešto kasnije Ismet je uspio da pronađe pravu trubu, onakvu kakvu upotrebljavaju u mornarici. Prvo vrijeme stvar je išla glatko. Međutim, kad su primijetili posljedice ove propagande, neprijateljski oficiri su na-ređivali svojim vojnicima da otvaraju paljbu u mrak, u pravcu zvuka. Ismet je izmišljao i druge trikove. Noću bi privezao na neki grm upaljenu džepnu lampu, koju bi vjetar ljuljao i okretao, te bi neprijatelj, misleći da se neko kreće, otvarao vatru trošeći uzalud na hiljade metaka. Sve su to bile male štete prema onim stalnim gubicima koje je neprijatelj trpio u svakodnevnim bor-bama na lipačkim položajima. Zato je neprijateljska ko-manda vršila pripreme ne bi li nam kako nja tom sek-toru učinila kraj.

Izvještaji iz Doboja govorili su da neprijatelj pri-prema neku veću i ozbiljniju akciju protiv nas. Zato smo svima našim jedinicama naredili da mu nijednog časa ne daju mira i da mu svojom aktivnošću što više ometaju te pripreme. Dobijali smo izvještaje o pristiza-nju novih neprijateljskih jedinica, među kojima i jed-nog ustaškog bataljona, koji je bio na raspolaganju di-rektno »vojskovođi«.

Među neprijateljskim dokumentima iz toga vremena našao sam dosta podataka koji govore o tome. Izvještaj od 10. novembra govori o borbama na dva-tri mjesta; onaj od 11. novembra — o našem prepadu na selo De-vetak i o povlačenju neprijatelja prema Puračiću; a u izvještaju od 12. novembra 4. divizija javlja:

»Kod Doboja jutros pred zoru odmetnici napali strazu na kamenolomu 1.5 km. južno od Doboja. Upućena su pojačanja. Borba se nastavlja cijelo prije podne. Naše bitnice⁸³ gađaju s. Prav. Pridjel, pošto je iz istoga rušena želj. pruga. Na našoj strani 3 mrtva i 2 ranjena.«⁸⁴

U dnevnom izvješću Min. hrv. dom. za 13. novembar stoji:

»Kod IV pješачke divizije: odmetnici razbili naše djelove u borbi kod s. Devetaka. Naši se povukli u s. Puračić, gdje je iz Tuzle upućena jedna ustaška satnija...

Borba kod Doboja produžila se kroz cijelu noć 12/13. Četnici (čitaj: partizani — T. V.) zauzeli selo Pridjel...«⁸⁵

A u depeši Domobranskog predstavništva Sarajevo kaže se:

»Između Doboja i Suhog Polja spaljena je naša strazara br. 1.

Promet danas uspostavljen.

Još nije uspostavljen na pruzi Doboj — Maglaj.

Operacije se vode.«⁸⁶

Istog dana, u naknadnom izvješćaju, general Izer moli da se upute dvojica borna kola u Doboj.

Noću 14. novembra obavijestio me je Ismet Kapetanović iz Lipca da se na sektoru Doboja osjeća naročita živost kod neprijatelja, koji vrši veća prebacivanja trupa prema našim položajima. U isto vrijeme naši obavještajci iz Doboja javljaju da se sprema akcija većih razmjera, koja treba da počne za dan-dva. Ismet je predlagao da dođem do njih. Obećao sam da ću doći, a njega upozorio da i dalje prati kretanje neprijatelja i, ukoliko bude šta novo, da me obavijesti preko Štaba 3. bataljona do koga ću stići sutra izjutra.

Ujutru 15. novembra stigao sam u Boljanić. U Štabu sam našao Todora Panića, koji me je obavijestio da je te noći iz pravca Doboja počeo jak frontalni napad većih

⁸³ Baterije.

⁸⁴ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 4, br. reg. 12/1-11 i 13/1-11.

⁸⁵ Isto, br. reg. 13/1-11.

⁸⁶ Isto, br. reg. 13/1-7.

razmjera na Lipac, u kome učestvuju ustaše i domobrani. Pozvali smo telefonom Lipac. Rekli su nam da su naši u toku noći bili napadnuti, ali da su zadržali neprijatelja gotovo na cijeloj liniji. Neprijatelj je uz pomoć artiljerije jedino uspio da zauzme malo terena na kamenolomu i da se tu utvrdi. Međutim, iz Lipca su obavijestili o jednoj drugoj nezgodi. Kako u to vrijeme nije bilo naših snaga na desnoj obali Spreče, neprijatelj je s jednom četom zauzeo položaje na nekom vrhu iznad sela Gavrića. Ti položaji dominirali su klisurom Spreče, a što je glavno, ležali su bočno prema našim položajima na Lipcu, koje neprijatelj sad tuče iz mitraljeza i time dovodi u pitanje položaje na Glavici.

Todor mi je rekao da je Ismet noćas tražio pojačanje, te da je on još jutros uputio u pomoć Lipčanima svoga brata Luku, komandira Boljaničke čete, s jednim vodom, a da će sada poslati još jedan vod. Poslao sam hitno kurira Štabu 2. bataljona s naređenjem da Bataljon što prije stupi u akciju i da pritiskom od Pridjela na Ševarlije što više rastereti naše položaje kod Lipca.

Iz Lipca mi se javio Ismet. Od njega sam saznao nešto pobliže o cijeloj stvari. Još sinoć počeli su pod kamenolom da stižu vozovi sa domobranima i ratnim materijalom. U prvi mrak otpočeo je neprijatelj jaču artiljerijsku pripremu. Tukao je položaj sa petnaestak topova raznih kalibara. Oko tri sata po ponoći neprijatelj je krenuo u napad. Po pritisku koji su vršili njegovi dijelovi jasno se vidjelo da mu je cilj da što prije ovlada zaseokom Karabegovcem i Glavicom, tj. položajima koji dominiraju željezničkom prugom i Dobojem i otvaraju put ka Preslici.

Nekako oko podne, upravo u času kad sam htio da krenem prema Lipcu, javili su mi iz Štaba odreda da je neprijatelj jačim snagama počeo da napada od Puračića, i da Miloš Popović hitno traži da mu uputimo ostatak boraca koji su bili određeni za 4. bataljon. Ta vijest me je navela da u Boljaniću sačekam dalji razvoj situacije. I zbilja, pred veče počеше da stižu prve povoljne vijesti. Najinteresantnija je bila vijest s Lipca. Evo šta se tamo desilo. Kada je Luka Panić stigao u lipački zaselak Radojčice (Jošava), našao se sa Ignjatom Radojčićem i

braćom Bešlagićima. Bilo je to upravo u času kad je ona četa sa Gavrića brda počela da bije s leđa naše položaje na Glavici. Naši su se, iznenađeni vatrom, bili počeli da kolebaju. Na to je Luka, onako hrabar i odlučan, predložio da se s njime prebaci preko Spreče nekoliko ljudi i da napadnu neprijatelja na Gavrića brdu. Javili su se dobrovoljci. Pored Luke, krenula su braća Bešlagići, Rado, sin Petka Đurića, Milutin Stanojević, Rado Đuričić, Petar Radojčić, Stanoje Radojčić, Drago Kopic i još nekolicina, svega oko dvadesetak boraca.

Na rijeci Spreči, između Radojčića i Stanić Rijeke, bio je u grmlju prikriven naš čamac kojim smo održavali stalnu vezu između Ozrena i trebavskog kraja. Tim čamcem i poslom oko njega bio je zadužen Spasoje Radojčić Pajko, brat Ignjatov. Bio je to veseo i odvažan momčić. On je svoj posao znao da obavlja i usred bijela dana, bez obzira na rafale oklopnog voza. Čamac je bio mali i mogao je da prebacuje samo po 3 do 4 čovjeka.

Pajko je tako prebacio cijelu grupu i ostao prikriven u grmlju da je tu sačeka ako joj slučajno bude potreban. Luka povede ljude i napadne s leđa domobrasku četu iznenada i s takvom silinom da ju je za kratko vrijeme potpuno razbio. Ovaj uspjeh bio je olakšan i time što je Ignjat Radojčić obavijestio i pripremio one naše na Glavici, tako da su, u momentu kad je Luka napao, počeli i oni svom žestinom da tuku zbunjene domobrane.

Uspjeh je bio velik. Bez ijednog gubitka, naši su zarobili 61 domobrana i 1 natporučnika; nekoliko domobrana je poginulo, a svega nekolicini je pošlo za rukom da pobjegne prema Doboju. Naši su zaplijenili 6 puškomitraljeza i oko 60 pušaka, kao i nekoliko sanduka municije.

Te noći pričao mi je Luka kako se to zbilo. Kad je pucnjava prestala, oni nisu znali šta da rade s tolikim plijenom i zarobljenicima, a pogotovu kad su zarobljeni domobrani vidjeli kako je naših malo. Ali su se dosjetili i povadili zatvarače iz zaplijenjenih pušaka i potrpali ih u jednu vreću koju je ponio jedan naš borac. Puškomitraljeze su sami nosili, a sve ostalo su natovarili na domobrane i potjerali ih prema Spreči. Najteže im je

bilo ono čekanje dok je Pajko svojim čamčićem prebacio onolike ljude. Svaki čas su očekivali da odnekud naiđe oklopni voz. Pajkovo prevoženje trajalo je gotovo cijelo poslijepodne. Sva je sreća što je pruga bila prekinuta i prema Doboju i prema Tuzli.

I na ostalim položajima kod Lipca situacija je uglavnom bila povoljna. Kurir koji je stigao iz 2. bataljona donio mi je izvještaj da su naši pripravnici da te noći napadnu preko Pridjela i obuhvate neprijatelja s boka i s leđa. Ignjat me je obavijestio da je neprijatelj toga dana uspio nešto da napreduje i da je zaposjeo prve kuće lipačkog zaseoka Varoš. Prema njemu se cijelog tog dana nalazila uglavnom Lipačka četa sa, otprilike, 80 ljudi i tri-četiri puškomitraljeza, pod komandom Milana Gavrića i političkog komesara Ismeta Kapetanovića. Pred večer im je pristiglo pojačanje od oko 50 ljudi. Prema njima nalazio se bataljon 2. puka iz Zagreba, koji je tih dana bio upućen u sastav 4. divizije. Osim njih, u borbi su učestvovala dvije čete ustaša. Neprijatelj je nastupao s nešto preko 800 ljudi, više bacača i 5—6 teških mitraljeza. Zanoćili su na položajima koje su te večeri zaposjeli. Preko telefona za prislušivanje naši su pratili razgovor koji je vodio komandant 2. bataljona potpukovnik Alikadić sa Komandom 4. divizije u Doboju.

Izgleda da je bio vrlo raspoložen. Hvalio se kako je, eto, večerao u Lipcu, a kako će sutra ručati na Gostilju. Pričao je da će još u zoru zauzeti Glavicu — ključ Pre-sllice.

Saslušao sam zarobljenog natporučnika. Bio je to neki Vuković, bivši jugoslovenski oficir, rodom iz Foče, inače Srbin koji se po dolasku ustaša pokrstio i ostao u službi u domobranstvu. On me je obavijestio da su pripreme za ovaj napad vršene desetak dana i da je u tu svrhu bio poslan potpukovnik Salko Alikadić, također potpukovnik bivše jugoslovenske vojske. Natporučnik Vuković mi je ispričao kako je Alikadić po dolasku u Doboju bio neobično samouvjeren. Hvalio se da će on pokazati svojim prethodnicima kako se ratuje s pobunjeničkom bagrom. Na večeri, uoči samog pohoda, on je oficirima održao zdravicu i ispričao im kako ga je

prije nekoliko dana u zagrebačkom Kazalištu sreo poglavnik i sa čuđenjem zapitao zašto nije već otišao. On mu je, navodno, rekao da kreće za koji dan, a poglavnik je dodao da treba da požuri, jer on od njega mnogo očekuje i vjeruje da će sigurno očistiti bandu oko Doboja.

Te noći iz Štaba odreda su javili da neprijatelj napada i od Maglaja, ali da nema neke naročite opasnosti. Isto tako, stigao je izvještaj Miloša Popovića od 15. novembra, čiji je original sačuvan u ostacima odredske arhive. Navodim ga u cijelosti:

»Dragi družo Tošo,

Prilažem ti pismo dobijeno večeras u 9 časova od Pere Dokića. Zatekao sam se na položaju kod straže iznad Petrova Sela. Podaci o neprijatelju: jedna ili dvije satnije hrvatske vojske, i jedna satnija ustaša, takođe mobilisani muslimani Turija, Devetak, Puračić, Duboštica. Jedan bacač i dva-tri teška mitraljeza sa nekoliko puškomitraljeza. Pravac napada Milino Selo — Panjik i možda dalje. Prvi je napad odbijen, ali je municija prilično istrošena. Pošaljite hitno municije po donosiocu, odmah da ide natrag. Mislim da je bezuvjetno potrebno vršiti mobilizaciju cjelokupnog udarnog bataljona da svi koji su bili na Lupoglavi u letećem odredu hitno budu upućeni pravac manastir Ozren. Sutra do podne da stignu. Ako se ikako može pošalji kuvr?, jedan Boži Spasojeviću i jedan Cvijetinu, da pošalju odmah na položaj one koji su bili u letećem odredu pravac Ozren, odakle ću ih formirati i poći na Milino Selo. Ako se odmah pošalju kuriri drugoj i trećoj četi, nadam se da ću da prodrem ili najdalje do 2 sata imati priličan broj ljudi na raspoloženju. Šaljem kurira u Boljanić Paniću da uputi one sve što su bili u letećem odredu i mislim to je dovoljno sa odbranom u slučaju jačeg napada.

Municiju pošaljite odmah!

S. F. — S. N!

Drugarski pozdrav
Komandant udarnog bataljona

0 paljevini sela Devetak, Turija nema ništa, zapaljen je samo plast sjena.⁸⁷ Ipak za ovu koncentraciju ima gre-

⁸⁷ Bio sam obaviješten da su naši nešto zapalili u muslimanskim selima; tražio sam da me o tom obavijeste i da krivce uzmu na odgovornost.

šaka na strani vodova ovog položaja, ali dok se neprijatelj ne rasturi ne možemo voditi istragu. Nastojahu svim snagama da se takve stvari više ne dese.

Miloš«. ⁸³

I bez ovog izvještaja bilo je jasno da je težište neprijateljskog napada — Lipac i da će se prvenstveno njemu morati obratiti pažnja. Zato smo te noći pripremili plan protivnapada. Zadatak Lipačke čete bio je da i dalje zadržava neprijatelja, privlačeći na sebe po mogućnosti svu njegovu pažnju, pa ma i po cijenu neznatnijeg povlačenja. Za to vrijeme Luka Panić je imao da se nekako provuče ispod Glavice, zađe neprijatelju za leđa i odatle ga napadne. Ljudstvo Pridjelske i Striježevičke čete trebalo je da zaobilaznim manevrom od Ševarlija učini nešto slično i takođe prodre u pozadinu neprijatelja. Znali smo da domobrani naš jači pritisak neće izdržati, pa smo im ostavili jedan uzan prostor za izvlačenje, i to u pravcu kamenoloma, tj. u najnepovoljnijem pravcu za njih.

Rano u zoru 16. novembra neprijatelj je krenuo u napad, podržan artiljerijom, bacačima i jakom mitraljezskom vatrom. Odgovarao mu je naš jedinici bacač — sa Gavranovića visa. Naš otpor je bio žestok i neprijatelj je teškom mukom uspio da nešto napreduje. Naročito snažan otpor davao je vodnik Lipačke čete Rado Radojčić, koji se bio zabarikadirao u jednoj kući i odatle s puškomitraljezom i dvojicom pomoćnika tukao neprijatelja sve dotle dok sam nije bio teže ranjen.

Alikadićev štab bio je smješten u jednoj kući u zaseoku Varoš, odakle je imao najbolji pregled. Ljut zbog sporog napredovanja, on je u jednom momentu izviriо kroz prozor i počeo naređivati nekom svom oficiru da krene rezervu u napad. U tom trenutku ispao je pred kuću Luka Panić i sa svojim ljudima munjevito napao neprijateljski štab. U štabu je nastala panika. Upravo u momentu kad je Alikadić istrčao iz kuće i potegao pištolj na nekog domobranskog oficira koji je počeo

⁸⁸ Arhiv V.U., kut. 1701, br. reg. 13-1/13.

da bježi, pogodilo ga je mitraljesko zrno posred oka. Pucnjava oko štaba dala je povoda opštem napadu. Naši su jurnuli, ne nailazeći nigdje na otpor, i ubrzo se pomiješali sa domobranima i ustašama koji su bježali kroz prostor koji smo im mi neposjednut ostavili. Građani iz Doboja gledali su kako domobrani u paničnom strahu skaču niz strane kamenoloma. Mnogi su zajedno sa oficirima poskakali u rijeku Bosnu da se spasu plivanjem. Ustaše, koje su nastupale iza domobrana, krenuli su takođe u bjekstvo, ali su na mostu na brzinu organizovale odbranu, koristeći se starim bunkerima. Izgleda da su se uplašili da ne iskoristimo ovu njihovu paniku i ne pređemo na dobojsku stranu. Naši su borci ubrzo izbili do same rijeke Bosne.

Poraz neprijatelja bio je potpun. Pored potpukovnika Alikadića, poginulo je još nekoliko domobranskih i ustaških oficira, dok je na lipačkom platou, iznad kamenoloma, ostalo preko 80 mrtvih domobrana i ustaša. U toj borbi poginuo je i poznati dobojski krvolok, ustaša Hasan Mujanović. Plijen je bio velik: 12 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 5 bacača, oko 100 pušaka, više telefona i dosta telefonskog kabla, te mnogo ostale vojne spremne. Zarobljeno je oko 40 domobrana.

Još u toku same borbe naši su se koristili dijelom ovog oružja, a naročito bacačima, kojima su počeli da tuku Dboj. Telefonska linija sa Dobojem i sa Komandom 4. divizije nije bila prekinuta. Za aparat je bio sjeo jedan naš čovjek. Kad su u Dboj pale prve mine, nastala je panika, i štapski oficir, misleći da su domobrani još na položaju, počeo ih je preko telefona da psuje i da traži objašnjenje. Naš čovjek mu je objasnio situaciju na svoj način, i stvar se svršila s nekoliko masnih psovki i s jedne i s druge strane.

I naši su gubici u ovoj borbi bili teži nego obično. Izgubili smo nekoliko odličnih boraca, među kojima Miloša Mišića, Dušana Gračanliju, Božu Kablinovića, Luku Nikolića, Božu Petkovića i još neke. Tom prilikom poginuo je i moj dotadašnji pratilac Blažo Nikolić iz Boļjanića, koji je krenuo uz Luku Panića. Taj hrabri i naočiti mladić nije nikad mirovao kad se negdje u blizini vodila borba, a naročito kad je znao da će biti, kao i

ovom prilikom, gužve. Pričali su mi da je rekao Luki: »Idem ja s tobom. Nemam još pištolja, a uz vas ću ga sigurno dobiti!« Poletio je prema štabu, i u tom ga je času kroz prozor pogodilo zrno. Ranjeni su bili dosta teško i Cvijetin Mišić, vodnik iz Boljanića, Kršo Dujković, Božo Petrović, Rade Radojčić i još neki. U ovoj borbi naročito su se istakli komandir Luka Panić, Milan Gavrić, vodnik Ignjat Radojčić, braća Bešlagići i lipačka mitraljeska trojka Rade P. Đurić, Rade M. Đurić i Milutin Stanojević. O silini našeg protivnapada u toku te borbe najbolje svjedoči smrt Luke Nikolića. Prebacivanje preko jedne livade sprečavao je jedan neprijateljski top. Luka je jurnuo pravo na njegovu cijev i pao smrtno pogođen posred grudi.

Time, međutim, borba nije bila završena. Ustaše nisu prestajale da otvaraju vatru preko onog platoa na kome su ležali mrtvi i ranjeni. Kako je bio topao dan, leševi su počeli pomalo da zaudaraju. Trebalo ih je što prije sahraniti. Zbog toga sam napisao dopis Komandi 4. divizije i ponudio joj da prekine paljbu i pošalje parlamentare, a mi joj nećemo smetati da ukloni i pokopa mrtve. Ona to nije učinila odmah, ali je sljedećeg dana prekinula paljbu i poslala parlamentare. Kasnije smo saznali da su Alikadića sahranili svečano i da ga je Pavelić posmrtno unaprijedio u čin pukovnika.

U domobranskim dokumentima nema mnogo podataka o ovoj borbi. U izvješću Min. hrv. dom. za 15. novembar kaže se:

»Kod IV divizije danas prije podne napadnut je jedan vod kod zaseoka Gavrići i Begova kuća, tri kilometra istočno od Doboja, i povukao se. Poslije podne upućene snage radi suzbijanja i čišćenja.«⁸⁹

A zatim se u dvije depeše traže 5 radio-stanica sa poslugom, municija za puške i mitraljez, granate za bacače 100 mm i brdske topove, kao i što više ručnih bombi.⁹⁰

U izvješću za 16. novembar, u izvještaju 4. divizije čitamo:

⁸⁹ Isto, ust.-dom. dok., kut. 4, br. reg. 15/1-13.

⁹⁰ Isto, br. reg. 15/1-10 i 15/1-11.

»3. bojna 2. p. pukovnije je jučer 15. ov. mj. poslije podne i preko noći zauzela selo Lipac, 3 km jugo-istočno od Doboja. Jutros 16. o. mj. izvršen je napad četnika (čitaj: partizana — T. V.). U borbi je poginuo podpukovnik Salko Alikadić. Treba izvjestiti porodicu radi prenosa tijela. Poginuo je i zapovjednik 9. satnije.«

A zatim, u istom izvještaju:

»U toku noći 16/17. studenog o. g. nije bilo ništa novog. Tijelo poginulog Salka Alikadića ne može se prevezti, jer nije u našim rukama. O tome da se izvješti porodica. Poginuli zapovjednik 9. satnije je umro u ambulanti od zadobivenih rana; pričuvni je častnik satnik⁹¹ Zvonko Jelušić. Izvjestiti njegovu porodicu da se njegovo tijelo može prevesti.«⁹²

U izvješću od 17. novembra čitamo depešu 2. domobranskog korpusa:

»... U borbi III. bojna 2. pukovnije izgubila 2 bacača i 4 strojnice.

Bojna ima Zagrebčane i Ejclovarce, koji u obće nisu za napad i bore se ispod svake kritike.

Šaljite streljivo," poglavito za brdske topove, koji su stigli sa svega 100 zrna na cijev.

Što je sa II. ustaškom bojnom?

Oko Kostajnice, 3 km sjeverno od Doboja, primjećuje se okupljanje četnika (partizana — T. V.).

Javite da li će doći iz Tuzle, Sarajeva i Banja Luke njemačke snage.

Pukovnik Rukavina nije se još javio.

Sa upućivanjem snaga požurite da inicijativu ne izgubimo.«⁹³

To je sve što sam našao u arhivi. Izgleda da je Komanda 4. divizije bila ovog puta neobično škrta na riječima. Mada nekoliko dana poslije onako teškog poraza nije bio u stanju da preduzme bilo kakve akcije, neprijatelj govori o nekakvoj mogućnosti gubljenja inicijative ako ne stignu njemačke snage. Međutim, za nas je to bila dotad najkrupnija pobjeda, koja je Odredu do-

⁹¹ Kapetan

⁹² Isto, br. reg. 17/1-7.

⁹³ Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 15-1/13.

nijela i znatno naoružanje, naročito automatsko. Lipac je postao mjesto o kome su se počele pjevati pjesme. On je i dalje bio naš ključni položaj.

Zarobljene domobrane saslušali smo, skinuli s njih vojničke uniforme i pustili ih kući.

DOGAĐAJI KRAJEM NOVEMBRA

Ostatak novembra protekao je bez težih i značajnijih borbi. Samo o dva događaja, o dva naša teška gubitka, želim da kažem nekoliko riječi.

Pored onoga na Lipcu, bio je još jedan naš istureni položaj koji je mnogo smetao neprijatelju — položaj u selu Trbuku, na pruzi između Doboja i Maglaja. Neprijatelju su naročito smetale dvije naše tačke — Šain-kamen⁹⁴ i Bajića brdo s kojih smo mu, s jedne strane, neprestano ugrožavali prugu, jer one dominiraju njome, a s druge strane, zatvarali prolaz jedinom cestom koja je presijecala našu odredsku teritoriju i išla od Trbuka preko Preslice ka selima Tekučici, Boljaniću i Karanovcu. Ovladati tom cestom za njega bi značilo istovremeno presjeći našu slobodnu teritoriju na dva dijela, a ovladati Preslicom značilo bi neminovno likvidirati naše položaje na Lipcu. Iako je pokušavao više puta, neprijatelj nije uspio da proдре ovom cestom, jer su taj pravac zatvarali Šain-kamen i Bajića brdo, na kojima su se nalazili naši utvrđeni položaji.

Šain-kamen se gotovo nadnio nad samu prugu na ulazu u stanicu Trbuk. Od njegovog vrha pa do pruge ima nešto oko 300—400 metara vazdušne linije. Već prvih dana mi smo na samom vrhu postavili jednu desetinu s jednim mitraljezom. Ona je za cijelo vrijeme odolijevala svim nasrtajima neprijateljevima, koji je na sve

⁹⁴ Na sekciji 1 : 100 000 piše Šaj-kam. U stvari je Šain-kamen. Šain na turskom znači soko. Sigurno je i ranije imao vojnički značaj, jer svojim isturenim položajem zatvara kanjon rijeke Bosne. Tu su Hadži-Lojine zasjede nanijele teške gubitke prethodnici austrougarske vojske kad je ova okupirala Bosnu.

moguće načine nastojao da je uništi. Ove položaje držali su Osojničani.

I na Bajića brdu smo imali položaje. Njih je držala 1. četa 2. bataljona, kojom je komandovao Stanko Panić, sin starog Jovice, šumara iz trbuškog zaseoka Bajića. Iako zaselak nije udaljen ni pun kilometar od pruge, seljaci su, i pored borbi koje su u blizini stalno vođene, u njemu i dalje mirno živjeli, jer su vjerovali u Stanka i njegovu riječ da, dok je on živ, neprijatelj neće preći preko Bajića kamena. Ja sam lično ovim našim položajem bio ponosan, jer, kao što sam rekao, to mi je bila djedovina. U jedinici Stanka Panića borilo se i nekoliko mojih rodaka.

Nijedna se borba oko Trbuka nije vodila a da u njoj nisu presudnu ulogu odigrale ove naše pozicije. A borbe oko Trbuka bile su gotovo svakodnevne i skoro isto onako žestoke kao i borbe u okolini Lipca, samo, dok je Lipac ugrožavao željezničku prugu ka Tuzli, Trbuk i položaji oko njega ugrožavali su prugu Doboju—Sarajevo. Pa i onda kad bi neprijatelj uspijevao da na toj pruži koliko-toliko saobraća, gotovo nijedan voz nije mogao da prođe a da ne bude ispraćen barem s nekoliko metaka iz našeg mitraljeza sa Šain-kamena ili sa Bajića brda.

Od spaljene stanice neprijatelj je za kratko vrijeme napravio betonski bunker, a pored njega još nekoliko drugih. S druge strane rijeke, ispod Debele meje, on je takođe držao posadu. Jedno vrijeme u Trbuku se čak nalazio štab nekog domobranskog puka, čiji je komandant bio zloglasni pukovnik Artur Gustović. (Upravo tih dana on je postavljen za komandanta 4. divizije u Doboju, umjesto pukovnika Franje Nikolića, koji je, opet nešto prije toga smijenio prvog komandanta te divizije, generala Kljaića. Sve ove promjene bile su izvršene zato što ustaške vlasti nisu bile zadovoljne rezultatima rada tih ljudi, smatrajući da su oni krivi za sve neuspjehe.)

Trbuk je, dakle, bio mjesto koje je mnogo smetalo neprijatelju. Čak i neki naši drugovi, koji su u to vrijeme ilegalno putovali tom prugom, pričali su mi da je u času kada su prolazili kraj Šain-kamena i Trbuka svima putnicima naređivano da legnu na pod. To su mi, na

primjer, pričali drugovi Đuro Pucar Stari, Franc Leskošek Luka, Ivan Maček i još neki.⁹⁵ Kako se u to vrijeme mnogo govorilo o borbama oko Tobruka, važnog engleskog utvrđenja u sjevernoj Africi, koje je dugo odolijevalo njemačko-italijanskoj opsadi, Nijemci i ustaše su Trbuk prozvali Tobrukom!

Na kraju, neprijatelj je riješio da skine s vrata taj problem, i kako mu ništa drugo nije pomoglo, izvukao je na Debelu meju jednu bateriju topova i granatama prosto zbrisao naš položaj na Šain-kamenu. Nekoliko naših boraca je tom prilikom poginulo, a ostali su se povukli prema Ruju. Tek tada je neprijatelj uspio da ovlada Šain-kamenom, na čijem su vrhu brzo izgrađeni bunker i pobodne njemačka i ustaška zastava.

Izgleda da je neprijatelj bio neobično ponosan na ovaj svoj uspjeh. Sjećam se da su tog dana naši izvijestili da se sa Šain-kamena čula muzika i da su se vidjele ustaše kako igraju. Bajića brdu ovog puta neprijatelj nije mogao ništa.

Drugi naš težak gubitak bila je smrt komandira Boljaničke čete Luke Panića. Na pruži Doboju—Tuzla, kod zaseoka Radojčići, Ignjat Radojčić i njegovi ljudi pročuli su se majstorstvom u miniranju vozova. Noću oni bi ukopali mine pod prugu, povezali ih sa prikriivenim kablovima, a onda bi pomoću našeg telefona za prislušivanje pratili kretanje vozova. Aparat za paljenje mina nalazio se pored telefona za prislušivanje u podrumu kuće o kojoj sam već govorio.

Kad bi naišao neki za nas interesantniji voz, Ignjat bi uključio aparat, mine bi eksplodirale, a vojnička pratnja poslije bila bi uništena ili rastjerana. Naši su obično imali po nekoliko starih neeksploziranih granata u pripravnosti. Njih bi neki stariji borac nosio u vreći i, kad bi posao oko voza bio svršen i vagoni bili zapaljeni, ubacio bi u ložište lokomotive jednu od tih granata i brzo se sklonio.

⁹⁵ Bilo je to prilikom njihova odlaska ili povratka sa savjetovanja u Stolicama i na Romaniji.

Ove naše akcije na prugama, à, naravno, i akcije drugih odreda, unosile su mnogo straha i nesigurnosti među osoblje željezničkog transporta. Sjećam se dobro jedne dosjetke koja je u to vrijeme kolala među željezničarima u NDH. Pošto je Pavelićeva propaganda raznim parolama htjela da zainteresuje hrvatski narod za svoju vlast, ona je na sve lokomotive ispisivala parolu: »Pojčaj rad, da skратиš rat«. Željezničari su to čitali: »Povečaj brzinu da preskočiš minu«.

Uspjesi Ignjata Radojčića i njegove jedinice djelovali su i na ostale borce i jedinice. Tako je i Luka Panić, komandir Boljaničke čete, počeo da lovi vozove. Našim je borcima dotad u više mahova polazilo za rukom da s manje ili više uspjeha miniraju i oklopni voz. Luka je, međutim, htio da izvede neki krupniji podvig. Tako je on pod Samarićem, kod Boljanića, ukopao pod prugu četiri mine i motrio dva-tri dana. Najzad je 24. novembra u 9,20 časova spazio ono što je očekivao — konvoj od dva-tri voza u pratnji oklopnog. Uza sam oklopni voz bila je prikopčana kompozicija s nekoliko vagona natovarenih tenkovima i bornim kolima. Cio konvoj se kretao gotovo u jednoj kompoziciji. Luka je uključio aparat za paljenje mina. Eksplodirale su svega tri. Jedna je prevrnula neka plato-kola s tenkom. Nijemci koji su pratili voz nisu se zbunili. Iz preostalog dijela oklopnog voza prihvatili su borbu protiv naših boraca koji su ležali po grmlju. Već od prvih metaka poginuo je Luka Panić, koji se bio pridigao da osmotri djeјstvo miniranja. Bio je pogođen u glavu. Borba oko ovih vozova trajala je cio dan i cijelu noć. Neprijatelju je u pomoć stigao drugi oklopni voz i nekako uspio da izvuče ostatak kompozicije. Prevrnuti tenk je još dugo ležao u jarku ispod pruge.

Pored Luke Panića, u ovoj borbi je teško ranjen kroz grudi Petar Sofrenić. Prenesen je u bolnicu na Brezike, gdje je umro ne dolazeći svijesti. Gubitak Luke Panića bio je vrlo težak za nas. Luka je bio neobično hrabar i sposoban komandir, koga su voljeli svi koji su ga poznavali. Nikad on nije mirovao, uvijek je nastojao da izmisli i uradi nešto što će da koristi opštoj stvari. On je, već početkom septembra, prvi instalirao radio, prvi

počeo da hvata izvještaje Radio-Moskve i drugih savezničkih radio-stanica i da izdaje radio-vijesti u svojoj četi i u Boljaniću. Prva četa 3. bataljona nikad više nije imala komandira kao što je bio Luka Panić.

Prema neprijateljskim dokumentima — u izvješću Min. hrv. dom. od 24/25. novembra — ovako se prikazuje taj slučaj:

»Danas na pruzi Doboj — Tuzla između željezničkih stanica Boljanić i Karanovac njemački oklopni vlak naišao je na postavljenu minu. Lokomotiva i oklopni vagon prevrnuti. Iza njega išao je putnički vlak pod kojim su odmetnici bacili u zrak most tako da se lokomotiva putničkog vlaka prevrнула. Odmetnici napali, ali odbrana oklopnog vlaka uspjela je da odbrani vlak do dolaska snage iz Tuzle i Doboja. Borba se još uvijek ogorčeno vodi, odmetnici jako napadaju i izgleda imaju dosta gubitaka.

Zapovjednik IV divizije izdao je nalog, da se borba kod sela Boljanića obustavi i trupe povuku pošto su se upustile u borbu većeg obima. Prema dosadašnjim podacima imamo 2 mrtva i 8 ranjenih, poginuo je zapovjednik ustaške satnije... Zapovjedniku III Zbora Sarajevo Gl. Štaba Ob. 1106: bojnik Nekić brzoglasno moli za intervenciju da njemački oklopni vlak koji se nalazi u Brodu odmah krene u Doboj, jer je tamo potreban za izmjena onespособljenog vlaka.«⁹⁶

Želim da spomenem još neke zanimljive pojedinosti iz ovih dana. Preko naše veze u Gračanici javili su nam se kuriri s Majevice u času kada smo im se najmanje nadali. Komandant Majevičkog partizanskog odreda u to vrijeme bio je Ivan Marković Irac. Od njega sam primio pismo čiji se original sačuvao u ostatku odredske arhive:

»Naši kuriri dospjeli su do onog katol. sela. Javili su vama redovnom vezom da vas tražimo. Mi smatramo da je veza preko Gračanice za nas nezgodna. Trebate nastojati da vi pronađete vezu preko koje bi naši kuriri dolazili do vas direktno. I to najkraći put. Jer veza između vas i nas je vrlo važna i neophodna. Vi javite do 5.XII. o. g. način veze između vas i nas. Na taj dan (to je petak) naš će kurir biti u onom katol. selu. Možete i vi doći, a možete poslati i pismo. Uzgred vam javljamo da će naši kuriri

⁹⁶ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 4, br. reg. 24/1.

biti u tom kat. selu 28 o. m. (petak). Ako stignete povežite se s njima.

Šaljemo ovo pismo Brki iz Tuzle. Prijeki sud (obavešteni smo danas) otišao je gračaničkom cestom za Brčko.

Vi ste taj Prijeki sud trebali da čekate. Tako smo obavešteni.⁹⁷

Selo koje pominje Irac bilo je Katolička Špionica kod Gračanice.

Gotovo istovremeno stigla su nam s lijeve strane rijeke Bosne, preko naše veze u Maglaju tri druga pisma. U prva dva javljali su se komandir Blatničke čete Pero Stevanović i vodnik 2. voda te čete, neki Filipović, u trećem je Blago Mandić pisao Boži Spasojeviću, komandantu 1. bataljona, da je stigao natrag sa 13 drugova i da se nada da će mu stići sutra naveče još njih, a zatim pita kada će Božo udariti na Maglaj i da li će on napadati s leđa.

Filipović je javljao o odlasku naših kurira, a Pero Stevanović o mogućnosti veza. Oni su očekivali naš nov i brz udarac na Maglaj — koji smo mi zaista pripremali — i tražili obavještenja o saradnji. Međutim, događaji koji su nastupili ne samo da su nas omeli da uspostavimo vezu s Ircem i Majevičkim odredom, nego su nas natjerali da odgodimo i pripremljenu akciju na Maglaj.

Pred kraj novembra ona grupa ustaških bataljona na sektoru Doboj—Gračanica—Puračić počela je da nas sve jače pritiskuje i napada sa sjevera. Naročito aktivan je bio njen bataljon čije je sjedište bilo u Gračanici. Tih dana na gračaničkom sektoru nismo imali skoro nijednog časa mira. Svakog dana vodile su se veće ili manje borbe, naročito između Karañovca i Boljanića. Komandant tog bataljona bio je neki Štir, čovjek uporan i aktivan, koji je djelovao i »politički«, pokušavajući da na razne načine napravi neku pukotinu u našim redovima. Slao je letke, lično pisao pisma i upućivao ih naročito seoskim gazdama, organizovao svoju špijunsku mrežu — mada ne naročito uspješnu — i pokušavao da privuče neke naše ljude.

⁹⁷ Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 15-1/13.

Nekako odmah po dolasku u Gračanicu Štir je uputio pismo Todoru Paniću i predlagao mu pregovore. Nudio mu je garanciju da mu se neće ništa desiti, samo ako prekine odnose sa mnom i ostalim komunistima. Da bi ga što bolje ubijedio, uvjeravao ga je kako ustaška država raspolaže ogromnom vojnom silom koja je uvijek u stanju da nas smrvi, i da za tu strašnu silu, pa čak i za sam njegov bataljon, ta naša ozrenska teritorija ne znači upravo ništa, jer je on u stanju da je sa svojim bataljonom pregazi s kraja na kraj za tri sata.

Todor Panić mu je odgovorio da se njih dvojica nikad neće moći sporazumjeti ni dogovoriti, jer na zemlji nema mjesta za obojicu. Sjećam se dobro kako je završio to svoje pismo, jer smo mu se svi mnogo smijali.

»Ti, gospodine bojniče — pisao je Todor Panić — kažeš da možeš sa svojom bojnom pregaziti našu ozrensku slobodnu teritoriju za tri sata. Ja koliko znam, ona nije baš tako mala. Od Spreče do Krivaje treba, i to bez borbe, u najmanju ruku 6 do 7 sati dobra hoda. A uostalom ako si Ti baš takva sila, probaj, pa je pređi.«

I Štir je zaista probao. Jednog dana, upravo kad je lagani snijeg poprašio smrznutu zemlju, nastupio je on gotovo s cijelim bataljonom prema Boljaniću i uspio da se dohvati prvih brda. Dočeka ga je Todor Panić sa svojom Boljaničkom četom, i ubrzo se stvar svršila vratolomnim bjekstvom — ali ne našim, kako je to želio Štir, nego ustaškim. U polju boljaničkom, naime, nalazi se jedna dosta velika živa bara, zvana Džomba. Na tu baru natjerao je Todor ustaše, pod kojima je popucao tek uhvaćeni tanak led. Neki su se podavili odmah, dok su se zapomaganja drugih čula cijelu noć. Tako se svršio Štirov pohod.